Sąjūdis, valdžios atsiribojimas, visuomenės viltys

2008 metų birželis mums svarbus Sąjūdžio 20-mečio minėjimais visoje Lietuvoje. Ypač gausu renginių šia proga būta Vilniuje ir Kaune, kaip kad ir Sąjūdžio laikais iniciatyvinėje grupėje buvo susiformavusios dvi grupuotės – vilniečių ir kauniečių, pastarieji, žinia, buvę radikalesni ir pirmieji iškėlę bekompromisinius siekius atkurti Lietuvos nepriklausomą valstybę. Nors Sąjūdžio istorija dar neparašyta, jaunimas nemažai informacijos surastų paskaitęs A. E. Senno knygą „Bundanti Lietuva“ (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992) ir knygą „Lietuva 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija.“ (Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2005). Glausta informacija pateikiama tinklapyje *http://lt.wikipedia.org/wiki/S%C4%85j%C5%Abdis,* pasiekiamame surinkus „Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis“.

Tačiau šįkart mes norėtume pašnekėti ne apie Sąjūdžio viršūnes, politinius siekius ir jų įgyvendinimo istoriją, o apie vieną jo sudedamąją dalį – kultūros Sąjūdį, apie tai, kaip mes jį tuomet autentiškai išgyvenome, tuometinius siekius ir tolesnę įvykių eigą iki pat šios dienos.

Pokalbiui šia tema pakvietėme buvusį Vilniaus sąjūdžio tarybos narį, pirmojo Lietuvos kultūros kongreso mokslinio kūrybinio kolektyvo vadovą, antrojo ir trečiojo Lietuvos kultūros kongresų rengimo komisijos pirmininką, Lietuvos etinės kultūros draugijos „Ethos“ prezidentą, visuomeninės organizacijos Lietuvos kultūros kongresas tarybos pirmininką filosofą Krescencijų STOŠKŲ.

Dalia RASTENIENĖ. Belaukdama Lietuvos sąjūdžio 20-mečio ir stebėdama jubiliejaus renginius vis galvojau apie tai, kad mums reikėtų prisiminti, kaip įvairiausių kultūros sričių atstovai įsiliejo į Sąjūdį tokiu didžiuliu darbu kaip Lietuvos kultūros kongreso surengimas 1990 metais, kad būtų įdomu patikrinti bent jau kai kurias Kultūros kongreso nuostatas – ar mes neklydome tada, reikšdami pageidavimus, prognozuodami ateitį, planuodami, apibrėždami kultūros būklę ir įvairias situacijas. Labai puiki proga apie tai pašnekėti – nors Kongresui dar ir ne dvidešimt metų, bet tai buvo Sąjūdžio dalis, Sąjūdžio renginys. Įdomus net tas netikėtai paaiškėjęs sutapimas, kad daugmaž vienu metu paėmėme į rankas Kongreso leidinius ir vėl pradėjome juos skaityti. Jei žmonės dar ne visai nusišalinę nuo kultūros politikos, gali būti, kad ne mums vieniems kilo mintis pasitikrinti, kaip pildosi mūsų siekiai po dvidešimt metų.

Krescencijus STOŠKUS. Aš galėčiau kalbėti tik apie tą procesą, kurį pats mačiau ir kiek mačiau. Aš pritariu kun R. Grigui ir tiems, kurie mano, kad vienokia ar kitokia forma jis reiškėsi visą laiką ir visą laiką buvo slopinamas. Nors ir nevienodai. Represijoms susilpnėjus, pasipriešinimas sustiprėdavo. O išryškėjus pasipriešinimui, represijos būdavo sustiprinamos. O tada likdavo tik opozicinė laikysena, politinių akcijų ignoravimas: pavyzdžiui, atsisakymas pasirašyti kokį politinį dokumentą, viešai pasmerkti „ideologinius nukrypimus“, vykti darbams į Kazachstaną ir pan. Buvo įvairiausių atsiribojimo, nepritarimo formų, nepalaikymo būdų. Tik susiklosčius palankioms aplinkybėms, atsirado Sąjūdis, kurio nepavyko nuslopinti. Prielaidas jam, kaip žinoma, sudarė Gorbačiovo pertvarka. Iš pradžių Lietuvoje ji judėjo labai lėtai. Ir visuomenė, ir vietos valdžia gerai prisiminė chruščiovinį atlydį, kuris greitai buvo sustabdytas. Skeptiškesni lietuviai nelabai tikėjo, kad įmanomos rimtos permainos. Kai iš Maskvos parvykusieji sakydavo *„ten įdomu“*, Lietuvoje buvo tik gūžčiojama pečiais. Spauda ten irgi darėsi aštresnė už mūsiškę. Vėliau savo politines ambicijas ėmė viešai reikšti Estija, Latvija. Netgi buvo sakoma, kad „perestrojka“ atėjo iki Medininkų ir

sustojo… Patys kompartijos vadovai blaškėsi – viename „instruktaže“ inteligentus ragino spartinti „perestroiką“, o kitame rūsčiai mokė nepasiduoti ekstremistinių elementų provokacijoms. Politinis aktyvumas Lietuvoje brendo gana vėluodamas. Gal kaip tik dėl to toks karštas buvo proveržis. Ir toks svarbus pasidarė Sąjūdžio iniciatyvinės grupės atsiradimas, jo grupių formavimasis visoje Lietuvoje.

Jubiliejus, man rodos, sudarė puikią progą įvertinti ir visas kitas visuomenės pasipriešinimo, disidentiškumo, viešo oponavimo, nesusitaikymo bei organizavimosi formas. Ne tik tas, kurių aplinkoje tegalėjo įvykti Sąjūdžio iniciatyvinės grupės rinkimai, bet ir tas, kurios buvo atsiradusios kur kas anksčiau, leido skleistis laisvesnei minčiai, bet buvo likviduotos. Sakysime, atsimenu, dar pochruščioviniu laikotarpiu, septintojo dešimtmešio pabaigoje, „Žinijoje“ veikusį bene pirmą ir paskutinį į tarybinę sistemą mėginusį įsiterpti viešą diskusijų klubą, kuriam vadovauti buvo paskirtas akademikas Paulius Slavėnas. Tai buvo unikalus reiškinys – laisvos diskusijos viešoje erdvėje. Žinoma, jos nebuvo visai laisvos. Visi jautė atsakomybę už klubo išsaugojimą. Bet vis dėlto jos nebuvo cenzūruojamos. Aktyviausi jo nariai buvo: pats Slavėnas, neprilygstami ano laiko polemistai ir ironistai Kazys Daukšas ir Juozas Vinciūnas, už savarankišką galvojimą ne sykį „užkliuvęs“ Jonas Repšys, visų laisvos minties proveržių globėja Kristina Rickevičiūtė ir, žinoma, būsimasis Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narys Bronius Genzelis. Kilo jis iš Jaunimo klubo, kurio nestandartinės mintys ėmė „žeisti“ CK tarnautojų ausis ir dėl to jo priežiūra vėliau buvo pavesta solidesniems ir „atsargesniems“ žmonėms. Tie solidūs žmonės buvo ne tik savotiška klubo priedanga, bet ir paskatinimas diskutuoti. Temos lyg ir „nekaltos“: „Ką mes žinome apie senovės lietuvių tikėjimą“ (J. Jurginis), „Evoliucija: lokalinė ar kosminė?“ (P. Slavėnas), „Kai kurios visuomenės mokslų problemos“ (J. Repšys), „Moralumo kriterijaus klausimu“ (K. Daukšas), „Žmogaus veiklos modeliavimas“ (K. Daukšas), „Modeliavimas mene“ (G.Vaitkūnas), „Menas ir objektyvi tikrovė“ (T. Venclova), „Aktualios demografinės problemos respublikoje“ (A. Merčaitis), „Tradicijų ir papročių sąveika“ (A. Vyšniauskaitė), „Muzika ir religija“ (V. Venckus). Klubas veikė ne taip jau trumpai, apie ketverius metus. Dėl „nesveikų nuotaikų“ klubas buvo uždarytas. Panašaus pobūdžio diskusijos į „Žiniją“ sugrįžo tik po Glavlito, t.y. cenzūros, panaikinimo, maždaug po 16 metų. Bet tada jau pradėta laisvai kalbėti visoje Lietuvoje. Iki to dar buvo Helsinkio grupės veikla, slaptoji spauda, „Bažnyčios kronika“ ir šiuos procesus lydinčios bylos.

Aptariant Persitvarkymo sąjūdį, manyčiau, nereikėtų nutylėti ir dar vienos to proceco grandies – Meninkų rūmuose „Kultūros barų“ rengtų viešų forumų (1987–1988). Juose dalyvavo didžioji Lietuvos intelektinio elito ir būsimojo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės dalis: J. Antanavičius, O. Balakauskas, O. Baliukonytė, B. Genzelis, R. Gučas, E. Jansonas, V. Jasukaitytė, D. Katkus, I. Kostkevičiūtė, V. Kubilius, B. Kuzmickas, V. Landsbergis, M. Lukšienė, V. Paukštelytė, K. Saja, L. Tupikienė, I. Veisaitė, E. Vilkas, V. Zaborskaitė, A. Zalatorius ir daugelis kitų. Su Zalatorium neretai pasirodydavo Amerikos lietuvė Violeta Kelertienė. Čia pirmąsyk viešoje vietoje mačiau žmones kalbančius tai, ką jie galvoja. Ne dėl to, kad buvo leista, bet kad jau niekas gerai nežinojo, kur yra ta riba, kurią peržengus prasidės sankcijos. Net žmonės ne iš drąsiųjų jau galėjo parodyti savo drąsą sau ir iš kitų sulaukti gyvo pritarimo. Tai patys įstabiausi įspūdžiai, kurie po metų pradėjo kartotis aikštėse, Vingio parke. Kiekvienas forumas buvo vis atviresnis ir aštresnis. Čia jau buvo viešai pasakyta, kad gyvename totalitarinėje represinėje valstybėje, kuri žlugdo asmenybes, kad Tarybų Sąjunga yra imperija, kad evoliucinis visuomenės raidos kelias yra geresnis už revoliucinį, kad visuomenės gyvenime į pirmą vietą turėtų būti iškelti doroviniai kriterijai, kad tik kultūra galima išsaugoti tautą, kad visuomenė turi sugrįžti prie absoliučių, klasikinių vertybių ir pan. Bet tai nereiškia, kad kontrolė liovėsi. Beveik prieš kiekvieną forumą L. Šepetys perspėdavo redakciją, kurie žmonės į forumus turėtų būti neįleidžiami. Ne sykį buvo minima B. Genzelio pavardė. Redakcija aiškino, kad niekas į tuos forumus nekviečiamas – ateina, kas nori. Represijų nesiimta, bet Šepetys informaciją rinko ir vieną kitą asmenį iš tribūnų vis dėlto palinksniuodavo. Matyt, jau jautėsi nelabai patikimai, o gal ir pats nedrąsiai pagalvodavo apie kurso keitimą. Bent jau neabejotinai žvalgėsi ir lūkuriavo stebėdamas, kas ką įveiks. Yra iš tų laikų likę publikuoti forumų tekstai. Jie, žinoma, gerokai sušvelninti. Be to, ir jų aštrumas dabar jau nebekrenta į akis.

Paskui, jau pradėjus veikti Sąjūdžiui, iš arti mačiau, kaip savo veiklą ėmė plėtoti Lietuvos etinės kultūros draugija „Ethos“. Jos pirmininko V. Žemaičio iniciatyva pradėti rengti etikos forumai visoje Lietuvoje – miestų „Žinijos“ draugijos salėse, mokyklose, kultūros namuose, bibliotekose. Su juo keliauja J. Marcinkevičius (Draugijos garbės prezidentas), kun. Vaclovas Aliulis, kun. Ričardas Mikutavičius, Meilė Lukšienė, Vacys Bagdonavičius, Angelė Vyšniauskaitė, A. Zalatorius. Nematytas dalykas: salės sausakimšos, lektoriai priimami

azartiškai. Įspūdis toks, kad Sąjūdžio mitingai iš aikščių persimeta į sales. Kalbama apie nutylėtas asmenybes ir nutylėtus nuopelnus, tremtis, tautos moralinę būklę, jos prisikėlimą, apie „Aušros“ ir „Varpo“ idėjų atgaivinimą, apie pasaulietinės visuomenės ir bažnyčios bendradarbiavimą, apie kultūros perspektyvas.

Bene arčiausiai su Sąjūdžio politika susidūriau Vilniaus sąjūdžio taryboje, tačiau jos praktikuoti darbo metodai man nebuvo artimi, o gal aš jų tiesiog nesupratau. Posėdžius lankiau uoliai; žinojau, to reikia, bet nebuvau nusiteikęs persiorientuoti į grynąją politiką, o gal dėl mano charakterio taip atrodė, kad taryboje mačiau daug parodomojo karingumo, deklaratyvaus politikavimo, liguisto troškimo įsitvirtinti valdžioje, vyko kažkokios grumtynės tarp grupių, kurių skirtumų neįžvelgiau, tikrųjų lyderių nežinojau, trikdė užkulisiniai susitarimai, apie kurių rezultatus sužinodavau tik post factum. Po kiekvieno posėdžio jaučiau tik susierzinimą ir didelį nuovargį. Gal tą pastebėjo Tarybos pirmininkas Aloyzas Sakalas, o gal vien dėl to, kad atsisakiau dalyvauti rinkimuose, bet vėliau suvažiavimui pateiktame Vilniaus sąjūdžio tarybos sąraše savo pavardės jau neberadau.

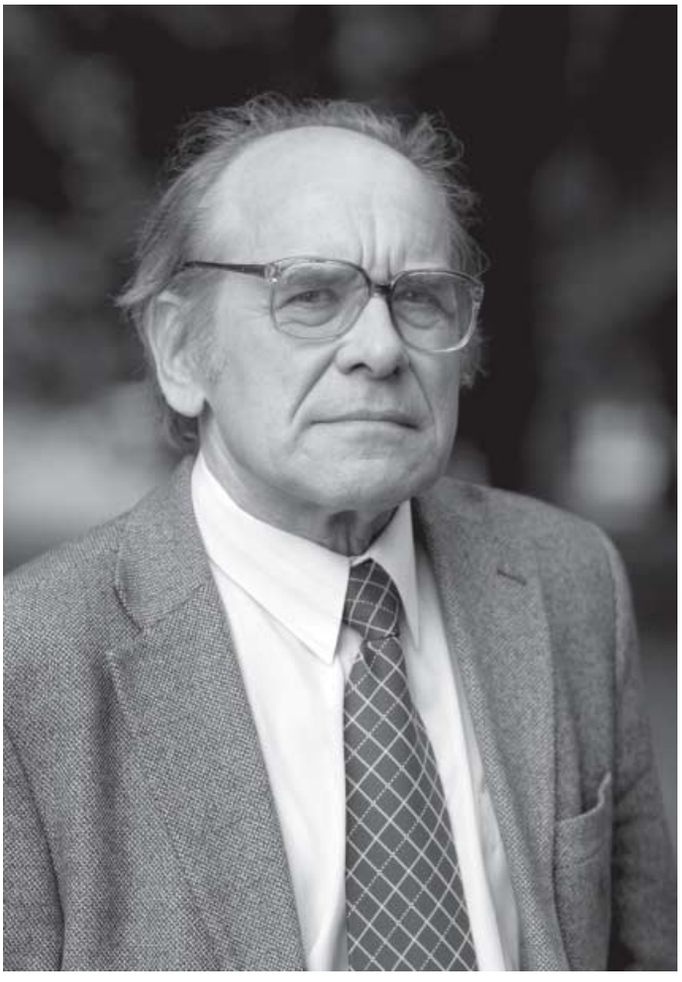
Arčiausiai prie manęs neabejotinai buvo Lietuvos kultūros kongresas. Pasirengimas jam prasidėjo bene 1989 m. Aš įsitraukiau berods tik nuo antrojo posėdžio, kurį organizavo Giedrė Kvieskienė. Ji buvo to kongreso sukamoji jėga: nespėjai pagalvoti, o ji jau daro. Be kita ko, Jūs pati tą žinote, pati aktyviai talkinote. Prie rengimo grupės labai greitai pradėjo jungtis daug žmonių. Rinkdavomės Kultūros ministerijos Kolegijos salėje kiekvieną ketvirtadienį.

D. R. Bet Kultūros ministerijoje rinkomės ne nuo pat pradžių...

K. S. Kultūros ministerijoje pradėjome rinktis tada, kai gavome kultūros ministro Dainiaus Trinkūno pritarimą. Bet baigiantis pasirengimams pasikeitė ministrai – atėjo tada dar labai jaunas Darius Kuolys. Jis dalyvavo Kongreso plenariniame posėdyje, bet neatsimenu, ar jis dalyvavo kurios nors sekcijos darbe...

D. R. Dalyvavo XII sekcijos „Kultūros savivalda. Valstybinė strategija“ darbe drauge su viceministru Vytautu Gaidamavičiumi ir netgi jai pirmininkavo.

K. S. Galbūt. Jūs matote, XII sekcija. Iš viso jų buvo bene penkiolika. Kai persikėlėme į Kultūros ministeriją, žmonės rinkdavosi miniomis. Taip kūrėsi būsimų sekcijų užuomazgos, pradėti rengti būsimieji Kongreso dokumentai. Aš nežinau, ar kada nors prieš tai ir po to kas nors viename renginyje būtų suėmęs tiek daug sričių… Nors po Kongreso kolega R. Žibaitis

Krescencijus STOŠKUS. *Keiičio Kagio nuotrauka.*

„Kultūros baruose“ prikišo, kad „lietuvių kultūros laukas“ jame dar buvęs „siaurokas“, nes nuošalėje likusi medicina, technika ir ekonomika. Matyt, žmonės mano, kad tos sekcijos buvo grynai racionalaus projekto rezultatas. Kokio pobūdžio problemas žmonės daugiausia kėlė pasirengimo metu, maždaug tokios sekcijos ir atsirado. Kai kurios iš jų buvo ypač energingai ir suinteresuotai svarstomos. Ypač aktyvūs buvo Knygų rūmai. Turėjome fantastišką dalyką, vienintelę instituciją, kurioje daug metų buvo renkamas kiekvienas lietuviškas spausdintas žodis. Jie pagrįstai norėjo išsaugoti savo unikalią įstaigą, atkurdami tarpukario Lietuvoje Vaclovo Biržiškos įsteigto ir savarankiškai veikusio mokslinio Bibliografijos instituto statusą. Kitas variantas – perorganizuoti į Nacionalinės spaudos centrą, derinantį praktinę veiklą su moksline. Projektui pritarė ne tik Kongreso iniciatyvinė grupė, bet ir VU bibliotekininkai, Spaudos departamento komisija, Lietuvos Respublikos AT Švietimo, mokslo ir kultūros komisija. Rodos, viskas buvo parengta ir suderinta, bet kilniausią idėją vienu plunksnos brūkšniu

sunaikino visai trumpam į premjero kėdę atsisėdęs Aleksandras Abišala. Suinteresuoti žmonės suskubo pašnibždėti į ausį, o jis, tiesą sakant, nė nesuprato, ką yra padaręs.

Buvo ir kitose srityse daugybė problemų, kurių sprendimų imta ieškoti Kongrese. Taip Kultūros kongreso parengiamasis darbas aplipo įvairiais sumanymais ir projektais, kuriuos darėsi sunku sukontroliuoti ir net sistemingai sugrupuoti. Bet to, tiesą sakant, nė nereikėjo. Svarbu buvo paremti kiekvieną protingą iniciatyvą. Atsirado ir labai daug tekstų. Jie buvo daugkart perrašinėjami, koreguojami, keičiami naujais dokumentais. Ateina kiti žmonės, padaro savo pastabų, pakritikuoja, – ir tekstas perrašomas. Tada žmonės labai nesunkiai darė kompromisus: tekstai būdavo gana išsamiai aptariami, nors kai kurie „užkibdavo“ ir ilgokai strigdavo. Mes operatyviai juos daugindavome, kad visi galėtų susipažinti, nors tada tas darbas buvo nepalyginti sunkesnis negu dabar.

Supratę, kad bendruose posėdžiuose neįmanoma visko apsvarstyti, išsiskirstėme į sekcijas ir jose dirbome savarankiškai. Jų parengti dokumentai, kaip ir paties renginio – Kongreso – pranešimai, išleisti atskira knyga „Lietuvos kultūros kongresas“ (Vilnius: Lietuvos kultūros ir švietimo ministerija, 1991). Įdomiausia ir buvo parengiamasis darbas, nes pats Kongresas tapo didžiuliu mitingu, panašiu į Sąjūdžio suvažiavimą. Kongrese labai norėjo dalyvauti užsienio lietuviai, bet dėl blokados labai nedaug jų tegalėjo atvažiuoti.

D. R. Bet kaip Jūs manot – argi tai nedarė įspūdžio? Kai pasakoma garsiai? Ypač tuo metu?

K. S. Tuo metu – taip. Nesakau, kad jis neturėjo reikšmės, bet neatsveria ten įdėtos energijos ir tų darbų, kurie buvo atlikti rengiant tekstus. Parengiamasis darbas buvo išskirtinis tuo, kad į Kongreso rengimą labai palankiai žiūrėjo ministras Dainius Trinkūnas. Tai pirmas ir paskutinis ministras, kuris sudarė tokias palankias sąlygas darbui. Tokių gerų santykių su Ministerija daugiau niekada nebebuvo. Kas gi mums nepavyko? Kongreso rengtos rezoliucijos nebuvo priimtos.

D. R. Kaip Jūs dabar manote – kodėl tie dokumentai nebuvo priimti?

K. S. Į Kongresą suvažiavo labai daug labai įvairių interesų žmonių. Juk buvo pilni Sporto rūmai. O iš tokios didžiulės masės žmonių visada atsiras nemažai tokių, kurie norės ginčytis, siūlyti begalinius taisymus. Bet tokioje žmonių jūroje neįmanoma daugybės tekstų nei aptarti, nei paneigti kylančių abejonių. Žinoma, buvo paprastesnė galimybė – nesivelti į diskusijas. Kadangi jau buvo surinkti raštiški dalyvių atsiliepimai apie Kongreso nuostatas, buvo galima tiesiog skelbti balsavimą už tų atsiliepimų patvirtinimą. Bet Kongreso organizatoriai norėjo išlikti maksimaliai demokratiški. Paskutinis lašas į taurę buvo Chorų sąjungos nepasitenkinimas dėl kažkokios formuluotės.

D. R. Betgi tai per siauri dalykai, kad galėtų nulemti visų Kongreso dokumentų likimą...

K. S. Mažas grumstas didelį vežimą apverčia. Mes supratome, kad šitokiems debatams Sporto rūmai – ne vieta. Tada žmonės tikėjo demokratija, bendra valia. Ir visi norėjo dalyvauti, veržėsi kalbėti, pareikšti savo nuomonę, o mes buvome neįpratę dirbti su tokia didžiule auditorija; gal ir lengvabūdiškai sutikome su pasiūlymu iš salės nukelti dokumentų svarstymą į konferenciją. Planuota ją surengti vasaros pabaigoje. Bet lėšų nebuvo, o pritarimo iš tuometinio kultūros ir švietimo ministro D. Kuolio nesulaukėme. Be to, ir patys po įtempto darbo buvome gerokai išvargę.

Kai paaiškėjo, kad konferencijos nebus, sukūrėme Kultūros kongreso klubą nuostatoms įgyvendinti. Bet kas iš to! Po Kongreso, panašiai kaip ir po Sąjūdžio suvažiavimo, žmonių entuziazmas jau buvo atlėgęs. Viskas klostėsi pagal tą paveikslą, kurį yra aprašęs Antanas Maceina: lietuviai, sako, labai mėgsta fantastinius projektus rengti, bet mažai rūpinasi jų įgyvendinimu, nes patys supranta, kad jie perdaug tobuli; ir dėl to visai neliūdi, kad jie neįgyvendinami; tai ne tiek planai, kiek svajonės. Toliau pacituosiu: „Lietuvis per daug savo veikimo rezultatų neskaičiuoja. Jam svarbiau yra pats veikimas, drąsus ir didingas veikimas. Šiuo metu visuomenė tokio didingo ir drąsaus veikimo yra ištroškusi labiau negu kada nors pirmiau“. (Raštai, t. 1, 1991, p. 518). Atrodo, lyg jis tuos žodžius po mūsų Kongreso būtų parašęs. Visus patenkino, kad įvyko didelis renginys, o ar bus iš to kokia prasmė, niekas nesuko galvos.

Jeigu tas nuostatas būtų palaikiusi Kultūros ir švietimo ministerija, būtų užsikrovusi sau ant galvos didžiulį darbą ir atsakomybę. Bet, „baisiausia“, ji būtų pripažinusi priklausomybę nuo visuomenės sprendimų. O dabar ji laisva, lyg nieko nebūtų įvykę. Valdžios nusisukimas nuo visuomenės – puiki strategija visais laikais. Kuolys – protingas vyras, manau, jis dabar supranta, ką padaręs, ir dėl to pats imasi pilietinės visuomenės ugdymo. Bet puikiausias šansas jau praleistas. Juo nepasinaudojo ir Kongreso rengėjai. Dabar valdžia daug labiau užsibarikadavusi.

D. R. Besirengiant Kongresui buvo parengti, atspausdinti ir išplatinti „Lietuvos kultūros koncepcijos metmenys“ (Vilnius: Lietuvos kultūros darbuotojų LPS

koordinacinės grupės specialus „Tautos kultūros“ leidinys) (priminsiu, kad Sąjūdžio metais Lietuvos kultūros darbuotojų LPS koordinacinė grupė 1989 m. leido aktualų informacinį laikraštėlį „Tautos kultūra“, kuris nuo 1990 metų tapo Lietuvos kultūros kongreso rengimo grupės leidiniu). „Metmenyse“ buvo pateikta nuostata (dokumento autoriai – G. Kvieskienė, D. Trinkūnas, E. Korkiško, R. Stankaitis), kad „Lietuvos kultūros politika, prioritetinės kultūros sritys, kitos globos reikalingos sferos nustatomos *kultūros programose, priimamose Lietuvos kultūros kongresuose* (čia ir toliau paryškinta mano – D. R.). (...) *Lietuvos Aukščiausiojoje Taryboje veikianti Kultūros taryba (renkama Kultūros kongresuose)* yra kultūros globos, kultūros strategijos bei taktikos paieškų centras, organizuojantis ir koordinuojantis Respublikos ministerijų ir žinybų, kūrybinės, mokslo inteligentijos ir praktikų veiklą kardinaliausioms kultūros problemoms spręsti“. Ir t.t. Siūlyta, kad netgi kultūros politikos įgyvendinimo programas *tvirtintų Kultūros kongresas...* Kongresas ir Taryba iškelti aukščiau, Kultūros ministerija, kaip ir kitos įstaigos, – būtų privalėjusi vykdyti Kongresuose priimtus nutarimus ir prisidėti prie programų įgyvendinimo. Ką Jūs apie tai manote? Ar tai nebuvo pagrindinė „atšalimo“ priežastis?

K. S. Matote, kokių nuostabių demokratijos vilčių teikė anų laikų bendradarbiavimas su Kultūros ministerija. O dabar stebimasi, kodėl tauta nusivylė. Puikus buvo užsiangažavimas. Net gal ir kai kurie skandinavų kraštai būtų galėję iš mūsų pasimokyti. Pasirašyta D. Trinkūno, tuo tarpu D. Kuolys su tais įsipareigojimais savęs niekaip nesaistė. Jeigu ministru būtų likęs Trinkūnas, Kongresas tikriausiai būtų visai kitaip pasibaigęs.

Juk tada jau buvo suformuluotos trys fundamentalios idėjos, turėjusios reformuoti kultūros politiką. Kultūros kongreso iniciatyva turėjo būti sukurta savarankiška *kultūros taryba* su jos globojamu *kultūros fondu*, priimtas *kultūros įstatymas* ir *kultūros politikos nuostatos*. Kultūros įstatymą mums blokavo juristai, dalyvavę Kongreso rengime. Jie mums aiškino, kad jokioje Europos šalyje kultūros įstatymo nėra. Mums tai nebuvo įrodymas: įstatymai įvedami ne dėl to, kad juos kiti turi. Mes turėjome argumentų, kad toks įstatymas Lietuvai padėtų pereiti prie naujos politikos. Štai visai neseniai su J. Mikutavičiumi buvome Seime – vėl iš naujo keliamas kultūros įstatymo klausimas. Jei turėtume tokį įstatymą, tai su kiekvieno ministro pasikeitimu negalėtų keistis ir kultūros politikos strategija, vadinasi, būtų galima pastebėti, kokia kryptimi juda kultūra. Čia ne ūkis: tik per daugybę sprendimų susiformuoja pageidaujami kultūros politikos pokyčiai. Dabar viskas priklauso tik nuo ministro skonio, pomėgio, poreikių, draugysčių ir pan. Vadinasi, nėra kultūros politikos tęstinumo.

Žinoma, jei Lietuva būtų prezidentinė valstybė, būtų kitaip, bet ji yra parlamentinė valstybė, o parlamento valdžios trukmė trumpalaikė. Po kiekvienų rinkimų – pokyčiai. Mes manėme, kad tokiai nepagrįstai kultūros politikos kaitai kelią galėtų užkirsti Kultūros įstatymas, kurį mes buvome parengę Antrajam kultūros kongresui.

Tiesa, kultūros nuostatas priėmė Vyriausybė, kai kultūros ministru tapo Arūnas Bėkšta, aktyvus pirmojo Kongreso rengimo dalyvis. Žinoma, jos buvo smarkiai pakeistos, svarbiausi dalykai išmesti, liko tik metmenys, bet vis dėlto buvo pareikštas supratimas, kad valstybei nuostatų reikia. Nors turbūt tos nuostatos tik jam ir buvo reikalingos. Dabar jų įtakos pastebėti neįmanoma... Jos būtų daugiau reiškusios, jei būtų gavusios Seimo palaikymą.

Svarbiausiu kultūros politikos įrankiu turėjo tapti nepriklausoma Kultūros taryba. Dabar Kultūros ministerijoje posėdžiaujanti Kultūros ir meno taryba, sukurta kultūros ministro Sauliaus Šaltenio, yra tik juokinga siūlytos Kultūros tarybos karikatūra. Man teko dalyvauti debatuose Seime, kai šis klausimas buvo svarstomas drauge su Europos komisijos ekspertais iš Anglijos. Jau tada buvo matyti, kuo Lietuvoje taps projektuojama Kultūros ir meno taryba. Reikia anglų džentelmeno orumo ir tikro juridinio nešališkumo, kad Kultūros ministerijoje dirbanti ir jos išlaikoma taryba galėtų būti nepriklausoma. Mes siūlėme sukurti visuomeninę tarybą, kuri debatais spręstų visas svarbiausias kultūros politikos problemas, keliamas pačios visuomenės ir būtų tos visuomenės subalansuotas balsas. Svarbiausia, kad ji būtų nuo valdžios nepriklausoma. Drauge su visuomeninių organizacijų atstovų grupe esu dalyvavęs „debatuose“ su Kultūros ministerijos Kultūros ir meno taryba dėl Šiuolaikinio meno centro patalpų naudojimo politikos ir muzikos mokyklų likimo: jokio privataus intereso neskatinamas, sutelktinis ir visiškai teisėtas visuomeninių organizacijų reikalavimas buvo priimtas kaip atsitiktinių, vien tik iš gatvės atklydusių žmonių pretenzija, verta tik ironiškos pašaipos ir „tėviškų“ pamokymų, panašių į tuos, kuriais kadaise „laisvus“ piliečius „apdovanodavo“ tarybinis politinis biuras. Tai buvo mirtinai kurčia ir jokiems debatams neprieinama siena. Net ten, kur buvo pateiktos šiokios tokios nuolaidos, išėjus už

durų, jų buvo atsisakyta. Buvo aišku, kad ji veikia ne tam, kad spręstų kultūros politikos problemas, bet kad pridengtų Ministeriją nuo visuomenės reikalavimų.

Dėl priklausomybės nuo Kultūros ministerijos sužlugdyta ir Kultūros fondo idėja. Lietuvoje kultūros fondo idėja labai sena. Dar prieš karą dėl jos buvo diskutuojama, bet taip ir nepavyko jo įkurti. Latviai ir estai jį turėjo ir dabar atkūrę didžiuojasi, kad jis veikia nepriklausomai nuo valdžios. Lietuviai tik graužia pirštus ir aimanuoja. Tokius fondus turi ir skandinavai: bet jie įsteigti ne prie valdžios įstaigų, o prie visuomeninių kultūros tarybų. Kultūros taryba formuoja politiką ir turi žymius finansinius svertus. Fondų įstatymas ten nustato tarybos sudarymo ir keitimo tvarką, bešališkumo reikalavimus, lėšų sudarymo principus. Ir atvažiavę Europos komisijos ekspertai patarinėjo, kad mums priimtiniausias būtų skandinavų pavyzdys.

D. R. Po pirmojo įvyko dar du kongresai. Kaip jiems sekėsi?

K. S. Antrasis įvyko 1996 metais Akademiniame dramos teatre. Jis buvo kur kas mažesnio masto, ten jau nebuvo nė sekcijų. Pagrindinis jo tikslas – parengti kultūros įstatymą, kuris įteisintų Kultūros tarybą. Šis projektas sukėlė sprogusios bombos įspūdį. Ypač agresyvią poziciją užėmė kai kurie Kultūros ministerijos pareigūnai. Sumanymas pavadinamas grėsmingu „monstru“, mėginančiu perimti Kultūros ministerijos funkcijas. Kvestionuojama net Kongreso teisė kištis į valstybės vykdomą kultūros politiką. Į dezinformacijos kvaitulį buvo įpainiotas ne vienas iš Ministerijos malonių gyvenantis meno kūrėjas, net eksministras Kuolys. Kongresas buvo kaltinamas populizmu, naivumu, dėtos pastangos jį boikotuoti. Panašu, kad už to puolimo slypėjo partiniai motyvai, kadangi prie bendrojo įstatymo rengimo labai daug ir energingai (kai kas net sakė, kad perdaug) prisidėjo Seimo narys Vytenis Andriukaitis. O jis tada buvo įtakingas žmogus. Jis koregavo, papildė visą tekstą, nemažą dalį mūsų anksčiau rengto projekto tiesiog perrašė iš naujo. Jis pats dokumentą įteikė Seimui, bet, deja, iš jo paramos nesulaukė.

Privalu pastebėti, kad prieš Kongresą veikė ne visa Ministerija. Visą savo „dūšią“ ir jėgas Kongresui atidavė nepaprasto pareigingumo žmogus viceministras Giedrius Kazimierėnas: kiekviename Kongreso rengėjų posėdyje jis dirbo kaip eilinis narys, kantriai ir atsakingai. Bet, izoliuojamas ir ignoruojamas, jis galėjo talkinti tik kaip asmuo – prieš jį su „visa armija“ stojo Balčiūnas. Tai buvo baisiai nemalonios scenos ir bjauri įtampa, o socialdemokratų paskirtas kultūros ministras Juozas Nekrošius stovėjo nuošalyje ir tik stebėjo, kas vyksta.

Pirmas kongresas buvo daugiatemis ir daugiaplanis Sąjūdžio renginys. Antrojo uždavinys labai apibrėžtas – kultūros įstatymas. Trečiasis kongresas (2002 m.) vėl kitokio pobūdžio: maždaug dviejų šimtų žmonių suvažiavimas Vilniaus rotušėje ir 5 regioninės konferencijos didžiuosiuose Lietuvos miestuose. Buvo stengiamasi į kultūros politiką įtraukti kuo platesnę kultūrinę visuomenę. Kongresą rėmė ir Seimas, ir Vyriausybė. Visi renginiai vyko ramioje (gal net perdaug ramioje) atmosferoje (jame dalyvavo kultūros ministrė Roma Žakaitienė ir premjeras Algirdas Brazauskas). Svarbiausias kongreso uždavinys buvo sukurti Kongreso tarybą. Tai ir buvo padaryta. Vėliau ji buvo užregistruota Teisingumo ministerijoje kaip visuomeninė organizacija Lietuvos kultūros kongresas. Tarybą dabar sudaro 25 žmonės, bet dažniausiai posėdžiauja šešių žmonių valdyba. Trečiojo kongreso metu buvo priimta labai daug rezoliucijų, bet jų mums nepavyko įgyvendinti. O prakaito daug išlieta. Kai kas tų rūpesčių kamuojamas net į kapus nuėjo. Mes savo kailiu patyrėme, ką reiškia savo funkcijas atlikti organizacijai, kuri neturi nei savo būsto, nei lėšų, nei nors vieno samdomo darbuotojo. Kiekvienam veiksmui reikia nežmoniškų pastangų ir viso gyvenimo laiko. O iš kur tokių žmonių surinkti? Mes ilgai kovojome dėl Šiuolaikinio meno centro „padalijimo“ – kad bent puse jų galėtų naudotis Dailininkų sąjunga, tačiau Šiuolaikinio meno centro gegužiukas Dailininkų sąjungą paprasčiausiai išstūmė...

D. R. Jie visus išvarė. Pavyzdžiui, jau seniai išvarė Nacionalines liaudies meno parodas, kurios rengiamos kartą per ketverius metus per Dainų šventes...

K. S. Na, matot. O Kultūros ministerija nenori kištis, kadangi tuos klausimus sprendžia Taryba, o Taryba yra sudaryta iš žmonių, kurie tarnauja dviem ponams.

Antras dalykas, dėl kurio mes daug grūmėmės ir kurį vėl įtraukėme į Ketvirtojo kongreso darbotvarkę, – tai Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos komiteto suvisuomeninimas, dekomercializavimas. Daug kas deda vilčių į *protingų* žmonių atėjimą. Niekai: jau pasikeitė keliolika generalinių direktorių, tarp jų buvo ir dorų, ir protingų žmonių, bet televizijos laidų kokybė tik smunka. Pusę lėšų jie turi „užsidirbti“, o „užsidirbdami“ pinigus jie, kaip ir komercinės televizijos, orientuojasi į reitingus, t.y. į minimaliausių poreikių žmogų. Buvo sudaryta speciali darbo grupė, suorganizuota Seime konferencija, parengtas naujas

visuomeninio radijo ir televizijos projektas, kuris ne kartą buvo svarstytas įvairiose institucijose ir gavęs pritarimą.

D. R. Kada galėtų įvykti Ketvirtasis kultūros kongresas?

K. S. 2009 metų balandžio mėnesį. Rengdami šį kongresą, pirmiausia turėjome spręsti atstovavimo klausimą. Į praeitą Kongresą žmones kvietėme per visuomenines organizacijas. Į valdžios įstaigas nesikreipėme, bet tada mums buvo priekaištaujama, kad ne visus informacija pasiekė. Dabar kvietėme per savivaldybes ir apskričių administracijas. Savivaldybės menkai teatsiliepė – atsakymus gavome bene tik iš 10 savivaldybių. Palankiausiai į kvietimą reagavo Alytaus ir Marijampolės apskritys, Vilniaus, Klaipėdos, Kauno ir Kauno rajono savivaldybės. Telšių apskritis sutinka dalyvauti Šiaulių regioninėje konferencijoje, bet Šiaulių apskritis rengti konferenciją atsisakė. Panevėžio apskritis suvažiavimui pritarė, bet reikalavo užtikrinti konferencijos finansavimą. Tik vienintelė Utenos apskritis atsisakė rengti konferenciją. Mes keliame idėją, kad visur patys žmonės dalyvautų kultūros politikoje, visus savo reikalus svarstytų vietoje. Raginame kauniečius svarstyti Kauno reikalus, o panevėžiečius – Panevėžio. Patys žmonės savo mieste, kaime, mokykloje geriausiai žino, ko jiems trūksta ir kuo gali su kitais pasidalyti. Negali iš Vilniaus atvažiavę lektoriai patarti Panevėžiui, kokia turi būti jų televizija ar, sakysime, biblioteka. Norėtųsi, kad Kongrese dalyvautų būtent tie žmonės, kurie dar moka ir nori rūpintis bendrais reikalais.

Suprantama, valdžiai kongresų nereikia. Bet jų reikia žmonėms, dirbantiems Lietuvos bibliotekose, mokyklose, teatruose, muziejuose, tiems, kurie organizuoja ir organizuojasi, kurie atkuria vietos bendruomenes, saugo kultūros pveldą, rūpinasi kultūros raida, galvoja, kaip pagerinti savo bendras gyvenimo ir veiklos sąlygas.

Antras rūpestis – lėšos. Gavę premjero Gedimino Kirkilo pritarimą, mes pateikėme paraišką Vyriausybės fondui, bet mūsų raštas buvo nusiųstas į Kultūros ministeriją, kuri, užuot parėmusi prašymą, savo ruožtu siūlė kreiptis į Kultūros ir sporto rėmimo fondą, nors šis metų planuose jokiems kultūros renginiams iš viso nėra numatęs skirti lėšų. Ten juodu ant balto parašyta, kad remiami tik *cirkas, menai, muziejai ir kultūros paveldas*. Štai kas Lietuvoje slypi po kultūros fondo iškaba. Ir Ministerijos darbuotojas siūlo kreiptis į fondą, į kurį nėra jokio pagrindo kreiptis. Pagaliau tam pritaria ir Finansų ministerija. Įdomu, ar ne?

D. R. Pati organizacija visai neturi lėšų?

K. S. Nė cento. Viską darome absoliučiai savo kaštais. Tiesa, esame pateikę paraiškas ir Kultūros fondui, ir Vilniaus savivaldybei, bet vilčių mažai teturime: juk iš mūsų tiesiog tyčiojamasi. Tokie dabar yra santykiai tarp valdžios institucijų ir visuomeninių organizacijų.

D. R. Ketvirtajam Kultūros kongresui pasirinktos tam tikros temos?

K. S. Devynios temos skirtos debatams:

1. *Politinės kultūros krizė: pagrindinės priežastys ir išeitys (visuomenės veikėjų debatai su partijų lyderiais).*
2. *Valstybinė kalba: politika ir realybė (konferencija).*
3. *Kultūros politikos prioritetai: laikini negalavimai ar nepagydomos ligos? (Kultūros darbuotojų debatai su kultūros administravimo institucijomis.)*
4. *Kaip Nacionalinį radiją ir televiziją padaryti tikrai visuomenine kultūros platinimo institucija?*
5. *Kultūros rėmimo fondai: politika ir rezultatai.*
6. *Klasikinė kultūra, avangardas ir kontrkultūra Lietuvos kultūros politikoje (debatai dėl Guggenheimo filialo).*
7. *Kultūros darbuotojų socialinės garantijos: kaip įmanoma jas užtikrinti?*
8. *Nacionalinio paveldo išsaugojimo kliūtys (debatai su paveldo apsaugos institucijomis).*
9. *Verslo kultūra, kultūrinis verslas ir verslo parama kultūrai.*

Specialios temos siūlomos ir Vilniaus savivaldybės renginiams:

1. *Senamiesčio ir kitų paminklų apsaugos būklė bei paminklosaugos institucijų veiklos koordinavimo problemos.*
2. *Istorinių asmenybių ir įvykių įamžinimas Vilniaus mieste: situacija, strateginis projektavimas ir įgyvendinimo būdai.*
3. *Vilnius ir gyvoji gamta: istoriniai želdiniai, žalios erdvės ir landšaftas.*
4. *Vilniaus istorinių kapinių būklė ir išsaugojimo priedermės.*
5. *Fejerverkai, fejerverkinė kultūra ir miesto kultūros politika.*
6. *Etnokultūrinis Vilnius: požymiai, tendencijos ir galimybės.*
7. *Vilniaus muziejų būklė, problemos ir steigimo politika.*

8. *Ar tikrai Vilniaus kultūrinei visuomenei nereikalingi Lietuvos menininkų rūmai?*
9. *Gyventojų aptarnavimo kultūra – miesto vizitinė kortelė.*
10. *Automobilinė invazija ir pėsčiųjų likimas Vilniaus mieste.*
11. *Viešųjų sostinės vietų ir gatvių kalba valstybinėje kalbos politikoje.*

Planuojami renginiai penkiuose regionuose pagal etnokultūrinį suskirstymą (Aukštaitija, Dzūkija, Suvalkija, Žemaitija ir Klaipėdos kraštas), bet mes jiems to regionalizmo neprimetame. Apsispręsti jie turėtų patys. Kongresas turėtų vykti trimis etapais. Savivaldybės išrenka delegatus, siunčia juos į regionus, kad aptartų jų bendras problemas, o paskui Kongresas Vilniuje.

D. R. Bet kaipgi atsitiko, kad žmonės per šiuos dvidešimt metų pasidarė tokie pasyvūs?

K. S. Jūs, manau, pati žinote atsakymą. Kokia būklė buvo pačioje pradžioje, kai formavosi Sąjūdis? Tada veikė ta pilietinė visuomenė, kurios dabar su žiburiu ieškoma. Bet juk ją nuslopino. Sako – entuziazmas užgeso. Dieve mano, kuo čia dėtas entuziazmas? Negali būti entuziazmo, kur sunaikintos viltys ką nors pakeisti. Pirmojo Kongreso metu beveik nebuvo matyti, kas valdžioje, o kas už jos – visi buvome savo šalies piliečiai. Žinoma, tai buvo trumpalaikis etapas, bet didžiausia bėda, kad jis nesukūrė pilietiškumą palaikančių struktūrų. Jau iš to, kaip pasibaigė pirmasis Kongresas, buvo matyti, kad valdžia nori atsiriboti nuo žmonių iniciatyvos. Ji galėjo palaikyti tą iniciatyvą, o prikūrė visokių baimių. Pavyzdžiui, kad ir ta: „Kultūros kongresas nori perimti Kultūros ministerijos funkcijas...“ Atseit, nesikiškit į tuos reikalus, kuriuos mes tvarkom.

D. R. Valdžios susvetimėjimo tema ne kartą aiškiai ir vienareikšmiškai buvo kalbama ir per Sąjūdžio 20-mečio renginius.

K. S. Taip. Buvo visos prielaidos valdžios ir visuomenės bendradarbiavimui, tik tą bendradarbiavimą reikėjo paversti taisykle. Dėl valdžios ir visuomeninių organizacijų bendravimo būdų juk buvo galima diskutuoti. Bet to neįvyko. Ar ne simboliška: pirmasis Kongresas ėjo ranka rankon su Kultūros ministerija, o paskutinysis laikomas privačiu mūsų reikalu. Lyg tai, ką mes darome, nėra valstybės reikalas, o tik kažkokių alaus gėrovų ar pypkiuotojų sambūris. Net jeigu visuomenės balsas nebūtų labai išmintingas, reikėtų su ja pasišnekėti, išgirsti jos nuomonę. Kultūra turi tiek įvairių formų, kad žmonės gerai neišmano net jiems artimų sričių. Tai kaip gali Kultūros ministerija viena imtis atsakomybės už visą kultūros politikos realizavimą? Juk į Kongresą kviečiami įvairių kultūros sričių meistrai, virtuozai, žinovai, specialistai, organizatoriai, geriausi institucijų vadovai. Jie juk ne iš gatvės, ne iš kokių marginalinių zonų. Jie sueina čia, kad išpasakotų viską, ką jaučia ir mato, ką supranta ir žino, kad pasitartų, ką ir kaip dabar privalu veikti.

D. R. Juolab kad į pavienių žmonių nuomonę ir visai nereaguojama... Rašyk nerašęs, kalbėk nekalbėjęs... Kaip pavadinti tokį reiškinį, kai į kritiką nustojama reaguoti?

K. S. Tai įprastas, standartiškas reiškinys – valdžios emancipacija. Žmonės gauna valdžią, kad tarnautų, o kai ją turi, tuoj pat ima gyventi sau. Tai nutinka visada, kai neatsiranda arba išnyksta išorinė visuomenės kontrolė.

D. R. Projektuodami ateitį, formuluodami, kokia turėtų būti ateities žmonių dorovė ir jų bendradarbiavimo kultūra, pirmojo Lietuvos kultūros kongreso dokumentuose formulavote daug teiginių, kelis iš jų pacituosiu: „3. Aistringą valdžios, aukštų pareigybių, titulų, vardų, fizinės jėgos, turto ir praktiškumo kultą radikaliai apriboti tauria pagarba asmenybei, jos dvasios galiai, gyvenimo išminčiai, doroviniam patvarumui ir nuoseklumui. (...). 10. Išugdyti diskutavimo ir konfliktų reguliavimo kultūrą: tiesos ieškojimui reikia išmokti susikurti sąlygas, kad būtų laisvai pasikeičiama argumentais už ir prieš, o konfliktų reguliavimui būtinas pasirengimas daryti kompromisus ir susitarti“. Nesakau, kad kažkas konkretus turėjo visa tai įgyvendinti. Tiesiog per dvidešimt metų vis dar taip neatsitiko... O juk tai – dvasios dalykai...

K. S. Daugybė dalykų neatsitiko... Valstybės turto dalybos ir žvėriška konkurencija supriešino žmones. Įsitvirtino stipriojo „teisė“. Padorumas virto silpnybės atributu. Politika atsiskyrė nuo dorovės. Visa tai per keletą metų į šipulius suardė sąjūdinę tautos vienybę. Bet tas procesas priėjo akligatvį. Trečiasis Kultūros kongresas priėmė specialią rezoliuciją dėl dorovinio persilaužimo. Jo būtinumas pasidarė ypač akivaizdus tada, kai visa politika virto moralinių konfliktų politika: privačių ir viešų interesų painiojimas, korupcija, ciniškas turtų grobimas… Gelbėdamiesi iš bėdos politikai ėmė rūpintis etikos kodeksų kūrimu, etikos komisijų steigimu. Dabar tokių kodeksų ir komisijų prikurta daugybė. Nėra tik valstybės tarnautojo kodekso. Seimo yra, žurnalistų yra, policijos yra, o valstybės tarnautojo nėra. Bet svarbiausia, žinoma, komisijos,

ir kokios. Tiesą pasakius, rimtai dirba bene tik dvi: Seimo etikos ir procedūrų komisija ir Aukščiausioji tarnybinės etikos komisija. Visur kitur – karikatūros ir juokingos simuliacijos: čia tebegalioja sena geležinė taisyklė – varnas varnui akies nekerta. Be to, dar išlikęs sovietinis įprotis į įstatymą žiūrėti kaip į valdžios prievartą, kurią reikia apeiti, ir dar labai daug žmonių, kuriems paranku gyventi tokiomis sąlygomis, kai jokios taisyklės negalioja.

D. R. Buvo dar ir toks punktas parašytas: „Iškelti į dienos šviesą ir padaryti gyvenimo pavyzdžiu visus tuos, kurie sunkiausiomis teroro, visuotinės alkoholizacijos bei masinės degradacijos sąlygomis nespekuliavo savo sąžine, išsaugojo savigarbą, atsakomybę prieš būsimąsias kartas, nemindžiojo kitų, kad apgintų save, gautų apdovanojimus, aukštesnes pareigas, bado akivaizdoje dalijosi paskutiniu kąsniu“. O kaip yra dabar? Masinių žurnalų puslapiuose – vienadienės gražuolės, popso atstovai ir politikai ar jų žmonos, kurie šiandien aukštai kilę, o ryt, žiūrėk, jau žemai puolę. Kiek likę rimtų kultūros žurnalų ir savaitraščių, kuriuose rašoma apie tikrus dalykus ir tikrus žmones? Ir kokia tų leidinių materialinė egzistencija?

K. S. Galėčiau pasakyti tik tiek: procesas vyko ir vyksta visiškai priešinga kryptimi. V. Žemaičio vadovaujama „Ethos“ draugija, važinėjusi su savo renginiais po visą Lietuvą, leido kuklų žurnaliuką „Ethos“. Iš pradžių jis dar gaudavo paramą iš Švietimo ir kultūros ministerijos, o paskui ji buvo nutraukta. V. Žemaitis dėl to kaltina tuometinį ministrą D. Kuolį. Aš nežinau, ar jis asmeniškai priėmė tokį sprendimą. Buvo manoma, kad nei gerumo pavyzdžiai, nei etikos leidiniai nereikalingi. Dorove rūpintis palikta vien tik religinėms organizacijoms. Kodėl? Aš to negaliu iki šios dienos suprasti. Gal čia tebeveikė marksistinė galvosena, gal sparčiai išpopuliarintas nyčeizmas ir postmodernizmas. Bet visuomenė tikrai buvo palikta džiunglėse, anapus gėrio ir blogio. Dar priminčiau Aldonos Žemaitytės „Dienovidį“, kuriam ji suteikė aiškią etinę kryptį. Kai tik toji kryptis įsitvirtino, jis tuoj pat buvo numarintas. Kieno? Aš to nežinau. Aišku, jei tokių leidinių būtų daugiau, būtų galima sakyti, kad tai Žemaitytės ir Žemaičio problemos. Bet tokio profilio pasaulietinio turinio leidinių nėra. Ar čia tik nesuvokimas, jog doroviniai svarstymai šiais laikais gali ką nors dominti? Konkuruojančios visuomenės rūpestis yra prasimušti į priekį, būti nugalėtoju, lipti per galvas, o kultūros ir konkrečiai etikos leidiniuose tokie dalykai kritikuojami... Visais kanalais yra įtvirtinama stipriojo teisė, o tokie žurnalai stoja prieš pagrindinį principą – ar ne tos teisės diegėjai juos sutrypė? Bet juk sunaikinus moralės klausimais rašančius leidinius moralės problemos neišnyksta. Demokratinėje valstybėje būtina revizuoti teisingumą, subalansuoti įvairių socialinių sluoksnių poreikius, – jei to nepadaroma, bręsta maištas. Amerikiečiai nuo gimnazijos mokomi, kaip ginti savo teises, kokios gali būti protesto formos..

D. R. Pokalbį pradėjome Sąjūdžiu, siūlau jį ir baigti Sąjūdžiu. Tai puikūs laikai, nes mes buvome vieni kitiems labai geri, simpatiški, nes mes siekėme Laisvės ir ją pasiekėme, ir štai kas man krenta į akis: daugybė sambūrių, judėjimų kartkartėmis vis pabrėžia – nebūtų buvę Dainuojančiosios revoliucijos, jei nebūtų susikūrę tiek daug folkloro ansamblių, Ramuvos, dainos klubų, jei nebūtų išlikusios Dainų šventės, nebūtų buvę studentų tarptautinio festivalio „Gaudeamus, Moksleivių dainų švenčių, jei nebūtų žygeivių, intelektualų diskusijų klubų ir t.t. Daugybė upelių, kurie sutekėjo į vieną galingą Sąjūdžio upę ir mes dainavome, bet kartais atrodo, kad kiekvienas Sąjūdį lyg savinasi, iškelia vis savo nuopelnus.

K. S. Dauguma žmonių turi polinkį šlietis prie didelių įvykių. Bet tokios dalybos nemalonios nei tiems, kurie savinasi, nei tiems, kurie jų klausosi. Nors tokias aistras gali sukelti perdėtas kai kurių asmenų iškėlimas ar sąmoningas kai kurių istorinių – taip pat ir kultūros procesų – ignoravimas. Labai praverstų tokiomis progomis atskleisti visą įvykių panoramą ir ištakas, kurios leido tokiems įvykiams subręsti ir įvykti tautos Nepriklausomybės stebuklui.

Kalbėjosi Dalia RASTENIENĖ

Sąjūdis, Emancipation of the Government and the Hopes of the Public

Dalia Rastenienė talks to one of the organizers of the Lithuanian culture congress, the philosopher, Krescencijus Stoškus about the idealistic moods at the times of the national rebirth, the beginning of *Sąjūdis* and the restoration of the Lithuanian state. In June 2008 Lithuania celebrated the 20th anniversary of the formation of *Sąjūdis.* On that occasion the times of *Sąjūdis* were compared with the contemporary situation and the conclusion was unanimously made that the estrangement of the government and breakaway from the nation is growing to dangerous proportions.

Neris prie Verkių. 2008-ųjų Joninės. *Keiiči'o Kagi'o nuotrauka.*

Verkių pavadinimo kilmė

Simas KARALIŪNAS

Straipsnio objektas – vietovardis Vérkiai. Tikslas – nustatyti jo kilmę. Metodas istorinis, etimologinis. Išvada: Vérkių, kuriuose būta laivų remonto dirbtuvių, pavadinimas yra kilęs iš germanizmo vérkiai „pakulos, kuriomis paprastai užkamšomi laivo plyšiai“.

Prasminiai žodžiai: Verkiai, vietovardžiai, etimologija, pakulos.

Vérkiai, kaip visi gerai žinome, yra Vilniaus miesto dalis, dvaras ir parkas (338 hektarai), 7 km į šiaurę nuo miesto centro, Neries vingyje, dešiniajame aukštai iškilusiame upės krante, priešais Valākampius (variantas Valākupius).[1] Tai nepaprasto gamtos grožio vieta, buvusi Vilniaus vyskupų vasaros rezidencija, pasižyminti klasikinio stiliaus rūmais, puikiai suderintais su vietos aplinka ir senomis Vilniaus miesto statybos tradicijomis. Tačiau pirmieji mediniai Verkių dvaro rūmai stovėjo kalno pašlaitėje, prie pat upės.[2] Atrodo, kad būtent čia atsirado ir Verkių pavadinimas.

Verkių pavadinimas yra vienas iš seniausiai istoriniuose šaltiniuose paliudytų toponimų, pvz., *ac districtus Werki* 1387 m., *Werki* 1609, *Werki* 1744 (kaimas; Vilniaus dekanatas, Verkių parapija), *wies Werki* 1775 (Parafia Werkowska), *Werki paliwark* 1795 (Vilniaus apskritis).[3] Deja, apie jo kilmę nieko nežinome.

Dauguma mūsų gyvenamųjų vietų, pirmiausia kaimų, pavadinimų daugiskaitos forma yra kilę iš pavardžių, pvz., *Giedráičiai* (kaimas, Pašvitinys, Pakruojo r.; Pašušvys, Radviliškio r.), *Giedraĩčiai* (miestelis ir viensėdis, Molėtų r.) arba *Vaineĩkiai* (kaimas, Darbėnų apyl., Kretingos r.; Satkūnų apyl., Joniškio r.; Kamajų apyl., Rokiškio r.), palyginkime pavardes *Giedráitis, Giedraĩtis* ir *Vaineĩkis*.[4] Su Verkių pavadinimu priegaide sutampanti pavardė *Vérkis* žinoma Palangos (čia jos turėtojo būta latvio!), Gargždų (Klaipėdos r.) ir Kauno apylinkėse. Panaši pavardė *Verkỹs* taip pat vartojama lietuvių kalbos ploto vakaruose (Klaipėda, Plungė, Plateliai, Plungės r.). Kilmės atžvilgiu jos yra siejamos su lietuvių kalbos žodžiais *veřkti* ir *verkùs* „kuris linkęs verkti“,[5] bet jų kilmę galima ir kitaip aiškinti (žr. žemiau).

Kaip iš geografinio išsidėstymo matyti, Verkių pavadinimas iš minėtų asmenvardžių (pavardžių), deja, negali būti kilęs.

Latvių kalba yra turėjusi žodžius *vērķi* plur. „dervuotos, smaluotos pakulos užkamšymui“, *verķis* sing. „pakula, pašuka“ su pažyma, jog tai buvęs jūrininkų vartojamas žodis *vęrķi* plur. (be kirčių) „nuobrukos; pakulos, nuokaršos“; tai germanizmai, iš vokiečių kalbos pasiskolinti žodžiai: greta vok. *Werg* neutr. „pakulos, pašukos“ vidurinėje vokiečių aukštaičių kalboje buvo vartojami ir *wërch, wërc* „tas pat“.[6] Tačiau šitą germanizmą pažinojo ir prūsų lietuviai – tai *vérkė* „pakulos, kuriomis paprastai užkamšomi laivo plyšiai“ (G. Nesselmanno žodynas, Friedricho ir Aleksandro Kuršaičių žodynai), taip pat *vérkis* ta pačia reikšme, paliudytas 1881 m. „Tilžės keleivyje“ ir būtent daugiskaita: *Keli buvo iš linų ir verkių taisytu apdangalu apsirėdę*.[7] Lietuvių **vērķiai* > *vérkiai* tiek šaknies vokalizmu, tiek intonacija tiksliai sutampa su minėtu latvių *vērķi* plur. (< **vērķiai*). Jis ir bus pasitarnavęs pirmiausia dirbtuvių, vėliau ir pačios vietovės pavadinimo, taigi vietovardžio Vérkiai, atsiradimui. Šitokį aiškinimą patvirtintų dar viena aplinkybė.

Minėta lietuvių pavardė *Vérkis* (Kaunas, Gargždai, Klaipėdos r., Palanga) greičiausiai taip pat kilusi iš šio germanizmo. Taip leidžia manyti lietuvių pavardė *Pakulà* (Eišiškės, Šalčininkai, Vilnius, Valkininkai, Varėnos r., Varėna), etimologiškai siejama su bendriniu žodžiu *pakulà* „apšepęs, apsileidęs žmogus“, kuris, be abejo, yra žodžio *pãkula* „pašukos, nuošukos“, paprastai *pãkulos* plur. semantinis variantas.[8]

Tad minimai Vilniaus miesto daliai pavadinimą bus davusios laivų statykla su remonto dirbtuvėmis dešiniajame Neries krante, kur Nemunu ir Nerimi iš Kuršių marių atplaukę laivai būdavo ne tik remontuojami (dervuotomis, smaluotomis pakulomis užkamšomi laivų plyšiai ir pan.), bet ir statomi, o tarp specialistų galėjo būti ir vokiškai kalbančių žmonių.

NUORODOS:

1. *Vietovardžių žodynas*. Vilnius, 2002, p. 406, 416.
2. *Lietuvių enciklopedija*, 33. Boston Mass., 1965, p. 425–428.
3. Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriaus vietovardžių kartoteka (*sub voce*).
4. *Lietuvių pavardžių žodynas*, I–II. Vilnius, 1985–1989, p. 1134.
5. *Lietuvių pavardžių žodynas*, p. 1195.
6. MÜLENBACHS, K. *Lettisch-deutsches Wörterbuch*. Redigiert, ergänzt und fortgesezt von J. Endzelin, I–IV. Riga, 1923–1932, p. 541, 563.
7. *Lietuvių kalbos žodynas*, XVIII, Vilnius, 1997, p. 757, 758; ALMINAUSKIS, K. *Die Germanismen im Litauischen,* I: Die deutschen Lehnwörter im Litauischen. Kaunas, [1934], p. 146; FRAENKEL, E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* II. Heidelberg-Göttingen, 1965, p. 1226. Už maloniai nurodytą LKŽ paminėtą daugiskaitos lytį *vérkiai* autorius dėkoja nežinomam recenzentui.
8. *Lietuvių pavardžių žodynas,* p. 375; *Lietuvių kalbos žodynas*, IX. Vilnius, 1973, p. 211, 214.

Origin of the toponym *Vérkiai*

Simas KARALIŪNAS

The article aims at the etymology of Lithuanian toponym *Vérkiai*. It appears, after the due linguistic and historic analysis, that the toponym derives from the old Lithuanian germanism *vérkė* “tow for caulking ships”.

Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius
Gauta 2008-05-19, įteikta spaudai 2008-06-30

Šamaniški elementai baltų religinėje tradicijoje

Eglė ALEKNAITĖ

Objektas – šamaniški elementai baltų religinėje tradicijoje. Tikslas – panagrinėti šamaniškų elementų baltų religinėje tradicijoje sampratos pagrįstumą. Metodas – lyginamoji, kritinė analizė. Išvados: baltų tradicijoje šamaniškos sąsajos įžvelgiamos Sovijaus, Lizdeikos kilmės mituose, kai kuriose XVIII a. valstiečių pranašavimo praktikose, tautosakiniame raganos vaizdinyje. Daugiausia ir labiausiai argumentuotų šamaniškų elementų atpažinęs G. Beresnevičius juos siejo pirmiausia su autochtoniška Deivės motinos tradicija, kai kuriuos siejo su kaimynų (pirmiausia – finougrų) įtaka. Vieni jo iškelti esą šamaniški vaizdiniai atsiduria priešpriešoje su „oficialiąja" indoeuropiečių ideologija, kiti buvę pasitelkti pastarąją įtvirtinant. Vis dėlto daugelio mitinių vaizdinių universalumas ir platesnio jų konteksto stoka daro šamaniškų elementų baltų tradicijoje sampratą abejotiną.

Įvadas

Skirtingų religinių tradicijų lyginimas yra vienas svarbiausių būdų joms suprasti. Archajiškų, bendražmogiškų religinių elementų išskyrimas liudija seniausiąjį religijos arba bendrą su kitomis tradicijomis klodą. Todėl visai pagrįsta ieškoti viena archajiškiausių laikomos religinės tradicijos – šamanizmo – elementų vėlesnėse, su ja nesiejamose tradicijose. Iki šiol nėra vieningo sutarimo dėl paties šamanizmo sampratos ir jo geografinių ribų, bet paprastai manoma, kad daugiau mažiau būdingi šamanizmo požymiai yra trisluoksnis kosmosas, apgyvendintas žmogaus gyvenimą veikiančių dvasių, tarp jų ir dvasių pagalbininkių, taip pat šamano ekstatinės kelionės, kurių metu jis gydo ar tenkina kitus bendruomenės poreikius. Nemažai „šamaniškų interpretacijų" yra susilaukę ir įvairūs indoeuropiečių religinių tradicijų reiškiniai. Ypač linkstama jų ieškoti germanų ir keltų religijose. Baltų religinės tradicijos tyrėjai taip pat yra užsiminę apie galimas jos sąsajas su šamanizmu. Daugiausia, įvairiausiuose kontekstuose ir nuosekliausiai šamaniškų pėdsakų čia įžvelgė G. Beresnevičius – jis jų aptiko ir senuosiuose mituose bei legendose (pavyzdžiui, apie Sovijų, Lizdeiką), ir vėlesniame sinkretiniame religingume (pavyzdžiui, M. Pretorijaus aprašytose žynių-burtininkų praktikose). Todėl šio tyrinėtojo interpretacijos šiuo atžvilgiu itin nusipelno dėmesio.

Tokie palyginimai šiaip jau yra gana problemiški ir dėl tam pasitelkiamos šamanizmo sampratos, ir dėl interpretacijų (ne)nuosaikumo, ir dėl pernelyg bendrų nuostatų religijos bei kultūros atžvilgiu. Lengvabūdiškiausia kalbėti apie visame pasaulyje klestėjusį ar net tebeklestintį šamanizmą. Būtent šamaniškos tradicijos vis dėlto yra išskirtinos iš visų kitų, o šamanai netapatintini su burtininkais, mistikais, ekstatikais, pranašautojais ar žiniuonimis apskritai. Žinoma, jie gali atlikti šias funkcijas, bet ne kiekvienas burtininkas, magas, žiniuonis yra šamanas. Be to, baltų religinės tradicijos elementus, reiškinius, idėjas bei atstovus, siejamus su šamanizmu, derėtų nagrinėti kitų indoeuropiečių tradicijų kontekste, tuo būdu atsižvelgiant į bendrą tokio pobūdžio interpretacijų problematiką.

Šio straipsnio tikslas – panagrinėti šamaniškų elementų baltų religinėje tradicijoje įžvalgas. Šiuo tikslu bus aptarti baltų religinės tradicijos tyrimuose su šamanizmu mėginti sieti reiškiniai, idėjos bei personažai, jų šamaniškumo argumentavimas ir jį grindžianti šamanizmo samprata, taip pat bus trumpai priminta bendra šamaniškų elementų paieškos indoeuropiečių tradicijose problematika.

Mitinė tradicija: Sovijus ir Lizdeika

Sovijus ir Lizdeika – iš metraščių žinomos mitinės figūros, o su jais siejami mitai liudija svarbias lietuvių religinės tradicijos reformas. Būtent taip juos nagrinėjo ir jų sąsajas su šamanizmu atskleidė G. Beresnevičius. Be to, abiejų mitų vaizdinius jis glaudžiai siejo tarpusavyje, teigdamas, kad arba jie abu atsirado šamaniškoje kultūrinėje terpėje, arba Šventaragio legenda (kurios dalis ir kalba apie Lizdeiką) tėra vėlesnė Sovijaus mito versija.[1]

Sovijaus mitas papasakotas 1261 m. Malalos kronikos intarpe. Manoma, kad mitas liudija pastangas įtvirtinti

religinę ideologiją, nuvertinant Deivės motinos tradiciją ir kartu įtvirtinant naujas religines vertybes ir elgseną. Tai daroma paneigiant laidojimo žemėje (bei medžiuose) reikšmę ir į pirmą vietą iškeliant palaikų deginimą. Geriausio, teisingo Sovijaus laidojimo būdo paieška, anot G. Beresnevičiaus, – tai „pirmojo mirusio kelionė, turinti atitikmenų [...] šamaniškoje tradicijoje“. Sovijus čia prilyginamas šamanui, sprendžiančiam problemą, kaip mirusiojo sielai galutinai nutraukti ryšį su kūnu ir pasilikti anapusiniame pasaulyje. Vėliau priduriama, kad šitaip „Sovijus tampa pirmuoju mirusiuoju ir pomirtinio pasaulio valdovu, kaip getų Zamolksis / Zalmoksis ir indų Jama“.[2] Sovijaus ir Jamos tapatinimas iš tiesų logiškas: abu nėra dievai, bet „pirmieji mirusieji“, tapę pomirtinio pasaulio valdovais, kurių atrastu keliu nuo šiol eina visi kiti mirusieji. Bet ar toks pat logiškas Sovijaus prilyginimas šamanui? Šamanas iš tiesų susijęs su mirusiaisiais: jis keliauja į mirusiųjų pasaulį, rūpinasi, kad jie saugiai ir sėkmingai paliktų šį pasaulį. Tačiau neįmanoma, kad klasikiniam šamanui būtų aktuali pagrindinė Sovijaus problema: kaip nutraukti sielos ryšį su kūnu ir amžinai pasilikti pomirtiniame pasaulyje. Priešingai, šamanas įšventinimo metu ne tik įgyja gebėjimą keliauti po anapusinę erdvę, bet vyresnio šamano ar dvasių yra mokomas, kaip mirusiųjų pasaulyje nepasiklysti, neįstrigti ir nepasilikti.

Sovijaus mitas su šamanizmu gretinamas ne tik dėl pirmosios kelionės į aną pasaulį, bet ir dėl pačios įšventinimo ritualo schemos bei skaičiaus 9. Išties, įšventinimo ritualo metu būsimasis šamanas būna vienumoje, prižiūrimas „šamano-tėvo“ ir 9 jo „sūnų“. Įšventinimo dieną jis lipa į jurtos viduryje įkastą medį ir į kas devintą aplink jurtą esantį medį. G. Beresnevičius, sekdamas V. Toporovu, teigia, kad ir Sovijaus sūnų turėjo būti devyni. Lipimas į medį reiškia kelionę į anapusinį pasaulį, o lipimas į kas devintą medį kaip tik reiškiąs tai, kad „į aną pasaulį galima įeiti tik per devintus vartus“, kaip kad teigiama Sovijaus mite. Autorius taip pat sugretina būsimojo šamano pasninkavimą prieš įšventinimą su šerno blužnies negavusiu Sovijumi. Galiausiai G. Beresnevičius daro išvadą: „Ir Sovijaus mitas, ir šamanų ritualas yra tiek panašūs, kad pakankamai tvirtai galima teigti, jog šamano kelionės ritualą grindžiantis mitas iš esmės turėtų sutapti su Sovijaus mitu“.[3] Tačiau iš esmės bet kuris įšventinimo ritualas atliepia tą pačią schemą: atskyrimas nuo bendruomenės (vienuma), išbandymai (pasninkas), mirtis (kelionė į mirusiųjų, dvasių pasaulį ir pan.) ir prisikėlimas.[4] Ši schema universali, sutinkama pačiose įvairiausiose kultūrose, įšventinant į kuo įvairiausias bendruomenes (į suaugusiuosius, į slaptas brolijas ar draugijas ir t.t.). „Iš esmės ceremonijas, lydinčias perėjimą iš vienos amžiaus grupės į kitą arba priėmimą į kokią nors ‘slaptą bendruomenę’, visada sudaro kelios apeigos, kurias galima nusakyti paprasta formule: kandidato mirtis ir prisikėlimas“, – rašo M. Eliade.[5] Jau pats įšventinamojo atskyrimas, vienuma, taip pat pasninkavimas simboliškai nurodo mirtį – pasitraukimą iš gyvųjų bendruomenės. Tad visuose, ne tik šamaniškuose, įšventinimo ritualuose galima numanyti už jų slypintį mitą apie pirmąją kelionę į aną pasaulį ir susitapatinimą su mitiniu pirmeiviu. Vis dėlto visų įšventinimų tikslas yra naujas atnaujintas gyvenimas, prisikėlimas. Mirtis čia suprantama veikiau kaip tarpinė būklė, o ne tikslas, ne galutinis atsiskyrimas nuo gyvųjų, kaip kad Sovijaus atveju. Todėl Sovijaus ir pirmojo šamano paralelė neatrodo pagrįsta.

Lietuvių tradicijos sąsajų su šamanizmu G. Beresnevičius randa ir pasakojime apie vyriausio Lietuvos žynio Lizdeikos suradimą erelio lizde. Apie tokią šio vyriausiojo žynio kilmę pasakoja Bychovco kronika, arba Lietuvos metraštis,[6] dar plačiau šią legendą perteikia M. Strijkovskis.[7] Lizdeika buvęs kunigaikščio Narimanto sūnumi. Po tėvo mirties dėdė ketinęs atsikratyti sūnėnais, būsimąjį žynį išgelbėjusi nešiotė, paslėpdama jį šventame ąžuolyne. Ten jį aptinka tuometinis vyriausiasis žynys ir paskelbia radęs vaiką erelio lizde. M. Strijkovskis tokią Lizdeikos kilmę pirmiausia sieja su panašiais antikiniais pasakojimais apie nepaprastą herojaus kilmę. Tačiau G. Beresnevičius atkreipė dėmesį būtent į suradimo vietą – erelio lizdą medyje. Šį motyvą jis susieja su šamaniškais mitais apie būsimų šamanų sielas erelių lizduose ant Pasaulio medžio šakų. Lizdeikos legendoje tad „susiduriame su aiškia šamaniškos tradicijos įtaka“, tai esanti „didžiojo šamano (vyriausiojo žynio) atsiradimo šamaniška versija“.[8]

Galima atkreipti dėmesį į tai, jog kitų indoeuropiečių religinių tradicijų su šamanais lyginami įvairių kategorijų žyniai, o lietuvių Lizdeikos analogija yra bene vienintelis toks atvejis. Tačiau būsimo vyriausiojo žynio suradimą lizde galima susieti ir su daugybe mitologinių vaizdinių, būdingų ne tik šamaniškoms kultūroms. Erelis, kaip dangaus, griausmo dievo paukštis, jo pasiuntinys bei tarpininkas tarp jo ir žmonių, žinomas daugelio tautų, tarp jų ir indoeuropiečių (graikų, slavų ir kt.) mituose. Paprastai su juo siejama galia, jėga, karingumas, karališka valdžia (kaip priešprieša kitam griausmo dievo paukščiui – gandrui, siejamam su vaisingumu). Tai gali pasirodyti svarbu aiškinant būtent karių luomą remiančio žynio kilmę. Ne mažiau paplitęs ir

pats Pasaulio medžio šakose gyvenančių paukščių-sielų vaizdinys. Todėl Lizdeikos kilmės legendą vertinti kaip šamanišką derėtų labai atsargiai, įvertinus galimas kitų religinių tradicijų įtakas bei pačios lietuvių tradicijos galimybes.

Tautosakinė tradicija: raganos

Raganos – neabejotinai religinės veikėjos, pabrėžtinai neigiamo charakterio, susiformavo nebūtinai tik krikščionybės įtakoje. G. Beresnevičiaus manymu, jos galėjo būti ikiindoeuropietinio periodo religinės veikėjos, kaip ne itin toleruojami reliktai išlikusios pakitusioje religinėje sistemoje;[9] įvairių raganų ypatybių paralelių su šamaniška tradicija yra pastebėję ir kiti tyrėjai.[10]

Patį žodį *ragana* daugelis tyrėjų laiko žodžio *regėti* vediniu.[11] Ragana – „regintis“ žmogus; regintis tai, ko kiti matyti negali. Analogiškai ir šamanams priskiriama funkcija savo ekstatinių kelionių metu sužinoti, „regėti“ ateitį, matyti ir pažinti paprastiems žmonėms neprieinamą dvasių pasaulį. Tokią *raganos* etimologiją atitinka ir pasakose pasitaikantis fizinis šios būtybės bruožas – ji vienaakė arba, priešingai, – turi tris akis. Kai kuriose pasakose tai tik siužeto reikalavimas (pavyzdžiui, pirmoji raganos dukra turi vieną, antroji – dvi, trečioji – tris akis, ir herojui su jomis paeiliui susiduriant, jo išbandymai darosi vis sunkesni), tačiau tai irgi vienas iš požymių, skiriančių ją nuo kitų žmonių. N. Vėlius, pritardamas V. Propui, teigia, jog mitinių būtybių vienaakiškumas reiškia dalinį aklumą, būdingą abipus: ragana, kaip dvasių (mirusiųjų) pasaulio būtybė, nemato šiame, kūniškame (gyvųjų) pasaulyje, o paprasti šio pasaulio žmonės (gyvieji) nemato dvasių (mirusiųjų).[12] Taip raganos „regėjimas“ susiejamas su jos „dvasiškumu“, šamanišką veiklą užtikrinančiu gebėjimu matyti ir orientuotis anapusiniame, dvasių pasaulyje.

Įprasta raganoms priskiriama ypatybė yra skraidymas. Būtent šis tautosakos raganų aspektas, G. Beresnevičiaus manymu, akivaizdžiausiai siejasi su šamanizmu.[13] Šamanai irgi „skraido“ – taip neretai yra apibūdinamas jų keliavimo į anapusinį pasaulį būdas, dar paryškinamas atitinkama paukštine simbolika.

Tautosakoje raganos dažniausiai skrenda arba žirniauti, arba į raganų puotą. Į ją ragana paprastai skrenda per Jonines-Rasas, o į žirnių laukus – apie Kalėdas, kartais prieš Tris Karalius ar per Grabnyčias.[14] Šie laiko momentai svarbūs kaip lūžio ir atsinaujinimo metas. Jam būdingas chaosas, suaktyvėjusios „blogos“ jėgos, o Kūčių nakčiai dar ir ypatinga tamsa. Raganų demonizavimas iš dalies paaiškina jų aktyvumą šiuo tamsiuoju laiku. Chaosą galima suprasti ir kaip tvarkos tarp trijų pasaulio lygmenų sutrikimą, leidžiantį lengviau judėti tarp jų.

Krinta į akis ir pats žirniavimas žiemą. Kai visa gamta apmirusi, raganos skrenda į pilnus žirnių laukus, esančius kažkur šiltuose kraštuose, – ant Šatrijos kalno arba „raganiaus Kralino“ žemėje,[15] svetimoje karalystėje.[16] Visos trys vietos nurodo anapusinį pasaulį – jis yra toli, su šiapus jungiasi per kalną, jo valdovas – raganius, magas, demoniška būtybė. Galima prisiminti ir tokią anapusinio pasaulio savybę kaip atvirkštumą: kai šiame pasaulyje diena, aname – naktis, jei čia daiktas sudužęs, tai ten jis – sveikas ir t.t.[17] Žirniai žiemą gali būti ir tokio atvirkštumo išraiška, papildomai rodanti, kad skrendama ne tiesiog į kažkokius laukus, o būtent į ano pasaulio „laukus“.

Raganos dažnai išskrenda per kaminą – vienintelę vertikalią namo angą į viršų, vedančią į dangų. O šamaniškieji ritualai dažnai vyksta statinio (palapinės, jurtos) viduje, ir šamanas – kaip ir raganos – į savo į ekstatinę kelionę išvyksta per angą jo viršuje.[18]

Įprastas šamanų atributas yra būgnas. Jis nuneša šamaną į pasaulio vidurį, įgalina keliauti erdvėje, sukviečia ir „sugaudo“ dvasias, padeda susikaupti ruošiantis seansui. Naudojami ir būgno analogai – maginės lazdelės, varpeliai ir pan. Lietuvių raganos panašiais tikslais irgi naudojosi tam tikromis priemonėmis – skraidydavo ant rąsto,[19] avilio, šluotos, piestos, mintuvų ar tik pasitepusios pažastis mįslingu tepalu.[20] Nors šie pagalbiniai daiktai nėra muzikos instrumentai, kaip kad šamaniškieji, tačiau jie vis dėlto atlieka pagrindinę savo funkciją – padeda raganai pasiekti kitus pasaulius. Verta pastebėti ir avilio – bičių – ryšį su mirusiaisiais: anksčiau aviliai, kaip ir karstai, buvo skobiami, o žmogaus siela (vėlė) kartais tapatinama su bite.[21]

Raganų naudojami tepalai – dar vienas dalykas, leidžiantis ieškoti sąsajų tarp raganystės ir šamaniškų praktikų. Manoma, kad toks tepalas darytas iš psichotropinių augalų. Būtent šiuo pagrindu D. Senvaitytė teigia, kad „burtininkų, raganų veiksmai, panaudojant tam tikrus augalus, ištakomis greičiausiai siejasi su senąja šamanistine praktika, kurios metu šamanai, apimti ypatingos transo būsenos, bendravo su anapusiniu pasauliu“. Lietuvoje šiuo atžvilgiu populiariausios, anot autorės, buvo juodoji drignė, paprastoji durnaropė, nelaboji svidrė ir šunvyšnė beladona, taip pat kanapė, aguona, mauda, raudonoji musmirė, islandinės kerpės, žalčialunkiai, vilkauogės ir kt.[22]

Kitą ir tokias sąsajas paneigiantį raganų skraidymo bei žirniavimo aiškinimą pateikė B. Kerbelytė.[23] Ji irgi

užsimena apie paralelę tarp raganos ir šamano, bet tiesiogiai nebando vertinti jos pagrįstumo. Nors iš jos pateikto raganų skraidymo aiškinimo galima suprasti, kad tokiai paralelei ji nepritaria. Sakmių apie žirniauti jojančias ir ant šluotos skraidančias raganas pagrindu autorė siekia įrodyti, kad raganų žirniavimas ir skraidymas, pasitelkus įvairias pagalbines priemones, turi sąsajų su kadaise iš tikrųjų vykusiomis maginėmis vaisingumo skatinimo apeigomis, o skraidymo vaizdinys tėra šių sakmių „fantastinis elementas“, jų degradavimo padarinys: „Kai metaforų kalba imta suprasti tiesiogine prasme, kūrinyje atsirado fantastinių elementų“.[24] Iš B. Kerbelytės užuominų apie galimas raganų ir šamanų paraleles ir svarstymų apie raganų skrydžių prigimtį atrodo, kad ši autorė, be abejo, puikiai išmano lietuvių tautosaką, bet mažų mažiausiai miglotai suvokia ekstatinių praktikų bei kelionių į kitus pasaulius prigimtį. Vargu ar šamaniškose kultūrose rastume bent vieną šamaną, su visu kūnu išskrendantį pro viršutinę jurtos angą… Nestebina ir B. Kerbelytės abejonės raganas kūniškai landžiojus pro kaminą,[25] nes jų skraidymą iš tikrųjų ir reikia suprasti ne fiziškai (žr. toliau aptariamus Pretorijaus duomenis, liudijančius, jog burtininkai savo praktikų metu keliavo ne kūnu, o siela). Taigi ir atradimas raganas skraidžius ne fiziškai neatrodo labai jau pritrenkiantis. Autorės straipsnis tad vertingas daugiau tuo, kad atskleidžia kitų tautosakos tyrinėtojų nepastebėtas ar nenagrinėtas raganos vaizdinio reikšmes, papildančias raganystės simboliką ir realaus jos atitikmens rekonstrukciją.

Raganos galėjo keisti savo pavidalą – pasiversti įvairiais gyvūnais: gyvuliais, žuvimis, ropliais, paukščiais. Sakmėse teigiama, kad raganos gali pasiversti kiaulėmis, katėmis, kumelėmis, ožkomis, lydekomis, raudėmis, karosais, rupūžėmis, kirmėlėmis, šarkomis, kurapkomis, kregždėmis.[26] Pavidalo keitimas, susijęs su ekstatine patirtimi ir dvasiomis pagalbininkėmis, šamaniškose kultūrose irgi plačiai žinomas.

Pagrindinė raganų funkcija yra kenkimas. Retkarčiais teigiama, kad jos gydo, tačiau tai yra joms nelabai būdinga.[27] Raganos kenkia nužiūrėdamos arba per įvairius daiktus (šamanų atveju tai irgi pasitaiko, tačiau nėra svarbiausia), arba vien valia (panori – padaro[28]). Nei raganų kenkime, nei gydyme nematyti jokių transo, ekstatinės kelionės pėdsakų.

Keliones į anapusinius pasaulius gali reikšti būtent raganų skrydžiai. Šalia kitų raganų užsiėmimų jie atrodo gana autonomiškai, dažniausiai nėra paaiškinami jokiais logiškais tikslais. Tiesa, kartais šiokios tokios logikos esama – pavyzdžiui, raganų žirniavimą, kad ir pritemptai, galima suprasti kaip būsimo kenkimo priemonių įgijimą (kas suvalgys šitą žirnį, tas numirs, ir pan.). Vis dėlto panašu, kad tikrasis skrydžių tikslas jau pamirštas – dauguma sakmių tik kalba apie patį skraidymo faktą, net nebandydamos jo aiškinti.

Tautosakos raganos skraidė ir į puotas, susirinkimus, sulaukusius ypač daug krikščionių interpretatorių dėmesio. Puotų vaizdinio kilmė siejama su senųjų Europos pagoniškų religinių tradicijų praktikomis bei idėjomis – graikų-romėnų bakchanalijomis ir panašiais ritualinio palaidumo papročiais, germanų „laukine medžiokle“, medžioklės ir augalijos klestėjimą skatinančiais kultais. Minėtuose germanų vaizdiniuose ypač svarbūs buvo tokie elementai kaip skrydis ir pavidalo keitimas.[29] Be to, laukinės medžioklės ir augalijos skatinimo kultai sieti su Odinu ir Frėja, o tai dievai burtininkai, kurių mitai kaip tik dažnai pasitelkiami argumentuojant šiaurės germanų šamanizmą. Tiesa, neaišku, kaip raganų skraidymo į susirinkimus motyvas atsirado būtent lietuvių tautosakoje – ar jis paremtas atitinkamais vietiniais ikikrikščioniškais tikėjimais, ar pateko į Lietuvą kartu su krikščionybe bei jos „raganų teorija“. Pavyzdžiui, N. Vėlius, nors tokių sąskrydžių vaizdinio kilmės neaiškina, ikikrikščioniškomis lietuvių raganų funkcijomis iš esmės laiko tik jų kenkimą (ir kartais pagalbą).[30]

Raganų ryšiai su velniu, savo ruožtu daug kuo panašiu į germanų Odiną,[31] tautosakoje žinomi puikiai. Tai visoje Europoje plačiai žinoma tema, žinoma, susijusi ir su krikščionybės įtaka. Tačiau patys velnio bei raganos ir jų tarpusavio santykių vaizdiniai tikrai yra ikikrikščioniški ir išsaugojo daugelį savo senųjų bruožų. Ir juose vėlgi galima įžiūrėti įvairių paralelių su santykiais tarp šamano ir jo dvasių pagalbininkių bei kitų anapusinių būtybių. Iš velnio ragana įgyja savo maginės žinias, su juo palaiko nuolatinį ryšį.[32] Vaižganto teigimu, „velniai jų [t.y. raganų] giminė“.[33] Šamanas per iniciaciją gauna naują, kokybiškai geresnį kūną, taip pat įgyja žinias bei gebėjimus, reikalingus orientuotis anapusiniuose pasauliuose ir pasidaryti panašiam į jų gyventojus – į dvasias. Raganiai ir raganos irgi, anot Vaižganto, „dar tebegyvendami, jau patampa pusdvasiais […] ir jau turi beveik visai tokių pat privalumų kaip dvasios, ne žmonės“.[34] Tokią „dvasišką“ būseną gali rodyti išsiskiriančios raganų akys: į jas pažvelgęs, savo atspindį išvystum atvirkščią, aukštyn kojomis. Taip pat žinomi raganų ir velnių seksualiniai santykiai (raganos „su jais paleistuvauja“,[35] gyvena su jais šeimyninį gyvenimą[36]), savo ruožtu primenantys šamanų ir jų dvasių pagalbininkių tarpusavio santykius.

Žinomi trys pagrindiniai būdai tapti šamanu: šamaną pasirenka dievai, dvasios, protėviai ar mirusieji šamanai; šamano funkcijos paveldimos; šamanas pats nusprendžia tapti šamanu ir ieško kontakto su dvasiomis. Lietuvių tautosakoje pastaraisiais dviem būdais galima tapti ragana. Raganos kartais (tam tikro tipo sakmėse) turi dukterį arba tris dukteris (pasakose), kurios raganauja kartu su motina. Vaižganto teigimu, žmogus, kilęs iš „nešvarios“ giminės, paveldi ir „nešvarią“ prigimtį, nepriklausomai nuo jo paties valios.[37] Tačiau esama būdų, kuriais ir „švarus“ žmogus gali įgyti raganavimui reikalingų galių bei gebėjimų – jis tai „gali išmokti kur nors toliau nuo gyvenamosios vietos nuvažiavęs ir gerai užmokėjęs“, tik šitaip įgyta galia neprilygsta paveldėtajai.[38] Toks žmogaus savo noru įgytos ir paveldėtos (ar dvasių suteiktos) galios skyrimas žinomas ir tradicinėse šamaniškose kultūrose.

Lietuvių raganos vaizdinio paralelės su šamaniška tradicija iškyla bene pilniausiai. Kita vertus, pats raganos vaizdinys nėra kuo nors išskirtinai baltiškas. Sakmės apie raganas, pasak N. Vėliaus, turi labai mažai nacionalinių bruožų, o jų siužetai žinomi daugeliui tautų.[39] Be to, ekstatinės kelionės, bendravimas su dvasiomis pagalbininkėmis, pavidalų keitimas ir kiti panašūs dalykai būdingi daugeliui maginių tradicijų. Raganų šamaniškumui įrodyti būtina panagrinėti jų veiklos kosmologinį kontekstą.

Atsiskyrimas nuo kūno ir keliavimas erdvėje (XVIII a. valstiečių praktikos)

M. Pretorijus XVIII a. antrojoje pusėje užfiksavo valstiečių pranašavimus, kuriuose G. Beresnevičius įžiūrėjo paralelių su šamaniškuoju transu, sielos atsiskyrimu nuo kūno ir kelionėmis.[40] M. Pretorijus ne vienoje vietoje užsimena apie pranašautojus, kurie kartais sustingsta tarsi negyvi: antai sena nadruvė „turinti gulėti tris dienas ir tris naktis kaip apžavėta“.[41] Geriausiai tokia šamano transą primenanti būsena matyti vieno žemaičio pranašavimo aprašyme. M. Pretorijui šį įvykį papasakojo jį slapčia stebėjęs kunigas. Pasakojime minimi pranašavusiojo bei kitų žmonių veiksmai, kai kurie ištarti žodžiai, veiksmo vieta bei tikslas. Stebėtojas pranašavimą matė ne nuo pradžios. Jis tik netyčia pastebėjo „seną žemaitį, vėlų vasaros vakarą, kai buvo labai žvaigždėtas dangus, stovintį tarp dviejų ąžuolų ir retsykiais abiem rankomis graibstantį orą“, ir dar retsykiais kažką sumurmantį. Vyras stovėjo sustingęs ir nejudrus, įsmeigęs akis į dangų, nereagavo kunigo užkalbintas. Taip prabuvęs dvi tris valandas, žemaitis ėmė linguoti į visas puses, puolė ant kelių, triskart pabučiavo žemę ir triskart sušuko *Way, Way, Way*. Tuomet iš slėnio subėgo žmonės, suklaupė prie ąžuolo ir, žvelgdami bei iškėlę rankas į dangų, meldėsi. Burtininkas tris kartus pakėlė ir vėl nuleido rankas, o žmonės kiekvieną kartą pabučiuodavo žemę. Apeiga baigėsi tuo, kad visi atsistojo, ir žemaitis papasakojo, ką sužinoti žmonės jo buvo prašę.[42] G. Beresnevičius palyginimui pateikia iš principo analogišką samių pranašavimo atvejį. Visus tokius atvejus autorius aiškina kaip sielos atsiskyrimą ir keliavimą erdvėje, taip išgaunant reikiamas žinias. G. Beresnevičiaus žodžiais: „Tai valdomi, dar šamaniškos tradicijos įgalinti atsiskyrimai nuo kūno“. Jų šamaniška prigimtis grindžiama transu, kurio metu siela palieka kūną: „Burtininkas nereaguoja į aplinkinius dirgiklius, jis sustingęs, lyg iš žemės išaugęs (sukietėję, sustingę raumenys yra transo požymis)“.[43] Taigi, transas ir būtent valdomas transas yra pagrindiniai šių atvejų priskyrimo šamanizmui argumentai.

Tačiau kiek aptarti atvejai iš tikrųjų yra šamaniški? Net ir platesniame minėto žemaičio pranašavimo aprašyme nėra duomenų, kurie leistų tiksliau interpretuoti šią praktiką. Veiksmas vėlų vakarą ar naktį būdingas daugeliui maginių-religinių apeigų, veiksmo vieta (tarp dviejų ąžuolų) irgi nebūtinai turi sietis su kokia nors konkrečia praktika (neaišku, ar ąžuolai čia nurodo vietos šventumą, atitinkamą dievybę ar dvasią, kaip nors dalyvaujančią veiksme, ar tiesiog atsitiktinai pasitaikė šalia). Tokie aprašymai bei užuominos liudija, kad transo būdu atliekamas pranašavimas galėjo būti paplitęs. Tačiau nežinant šio reiškinio pasaulėžiūrinio konteksto, jo „dvasinės topografijos“ ir ideologinio pagrindo, vargu ar galima teigti jį turint neabejotinų paralelių su šamaniškomis praktikomis.

G. Beresnevičiaus interpretacija

Siekiant suprasti G. Beresnevičiaus šamaniškumo sampratą ir baltų religinių reiškinių interpretavimo pobūdį, svarbu nepamiršti, kad jis baltų religinės tradicijos nelaikė statiška ir monolitiška. Bene daugiausia dėmesio jis skyrė būtent įvairiems virsmams, susidūrimams ir jų sprendimams, įžiūrėdamas juose kelių religinių tradicijų ir lygmenų sąveiką, kurioje ir susiformavo „baltų religija“. Studijose, kuriose užsimenama apie įvairių baltų religinių elementų panašumus su „šamanizmu“, pastarasis niekada neapibrėžiamas. Autoriaus šamanizmo sampratą galima numanyti veikiau iš pasitelkiamų šaltinių (pirmiausia tai P. W. Schmidto veikalas „Dievybės vaizdinio kilmė“[44]), iš minimų konkrečių atvejų (daugiausia tai „klasikinio“ Sibiro šamanizmo

aprašymai) ir galiausiai iš pačių sąsajas sukėlusių reiškinių (transo būklė, sielos kelionės) bei pasaulėvaizdžio analogijų. Be to, G. Beresnevičiaus „baltiškojo šamanizmo“ interpretacija yra gana nuosaiki (pirmiausia, matyt, dėl to, kad pačią baltų tradiciją jis matė kaip daugelio įvairių tradicijų sąveiką). Mokslininkas tiesiogiai neteigė egzistavus kažkokį konkretų „baltiškąjį šamanizmą“, yra netgi išsakęs gana griežtą nuomonę baltams (ir apskritai indoeuropiečiams) šamanizmą nebuvus būdingą.[45] „Baltų šamaniškumas“ pasirodo veikiau per daugybę įvairių archaizmų, tik panašių į kai kurias Sibiro religines praktikas ar galinčių turėti su jomis ir tiesioginį ryšį, kurie gali būti paveldėti dar iš indoeuropiečių bendrybės laikų ar kaip nors atsiradę jau baltų tradicijoje vėliau.

Raganos skrydžio „šamaniškumą“ G. Beresnevičius apibūdina kaip moters-burtininkės savarankiškai, maginėmis priemonėmis, o ne transcendentinių veiksnių dėka, atliekamą keliavimą į anapusinį pasaulį. Šiuo požiūriu, sakmėms apie raganų keliones artimos pasirodo ir dvi lietuvių pasakos: „Pupos stiebu į dangų“ ir „Prašoktos kurpaitės“. Jas iš daugelio pasakų apie keliones į aną pasaulį išskiria veikėjų savarankiškumas, davęs pagrindą G. Beresnevičiui jas priskirti maginei tradicijai. Pirmojoje augalo (pupos, kartais žirnio) stiebu patenkama į dangų. Šis vaizdinys šamaniškose kultūrose, tarp jų ugrofinų tautose, labai paplitęs. Gali būti, kad iš šioje pasakoje išlikusių šamaniškos kelionės į aną pasaulį įvaizdžių išties matyti jos ugrofiniška kilmė; ji galėtų būti perimta senų ir ilgalaikių baltų kontaktų su ugrofinais metu. G. Beresnevičius šią prielaidą grindžia šioje pasakoje matoma ūkio sankloda bei tuo, kad lietuvių tradicijoje šis įvaizdis jau yra degradavęs (priklauso juokų pasakai). Tiesa, ugrofinų įtaką, autoriaus žodžiais, vis dėlto „reikėtų patikrinti“.[46] O pasakoje „Prašoktos kurpaitės“ į anapusinį pasaulį (į dangų ir pragarą per kalnus ar vandenis) keliauja karalaitė-ragana. Sakmės apie raganų skrydžius ir pasaka apie karalaičių keliones neatrodo degradavusios (esą pasakoje jaunikaitis, atstovaujantis indoeuropiečių kultūrai, „įveikia“ maginei pasaulėžiūrai atstovaujančias karalaites), o tai liudija, kad „baltų tradicijoje išliko smerkiama, tačiau kultivuojama maginė tradicija“, kuri ir „buvo ne kas kita, kaip raganystė“.[47] Vis dėlto tokia G. Beresnevičiaus tradicijų perskyra, esą vienai buvo būdingos kelionės į anapusinį pasaulį maginėmis, „šamaniškomis“ priemonėmis, o antrajai – padedant transcendentiniam veiksniui, pavyzdžiui, Dievui seneliui ar numirėliui,[48] yra abejotina: šamaniškose tradicijose pirmojo šamano atsiradimą irgi lėmė vyriausiasis ar vienas iš vyriausių dievų, o ir kiekvienoje kelionėje šamanui talkina įvairios anapusinės dvasios, ypač mirusių šamanų (= numirėlių). Svarbesnė būtų perskyra pagal keliavimo į anapusinį pasaulį reikšmę religinėje ideologijoje ir praktikoje.

Šis „savarankiškos maginės veiklos“ prilyginimas „maginei šamaniškai tradicijai“ kelia ir kitų abejonių. Pirmiausia, tokie lyginimai remiasi aiškiai evoliucionistine nuostata religijos atžvilgiu, kai ankstyvesne laikoma fazė pavadinama magine, o vėlesnei priskiriamas būtent religinis elgesys – santykiai su dievais. Šios dvi fazės siejamos atitinkamai su autochtonine Deivės religija ir, kita vertus, ateivių indoeuropiečių religija, kurių tarpusavio sąveika galiausiai ir suformuoja „baltų religiją“. Ideologinės kovos tarp vietinių Deivės garbintojų ir ateivių indoeuropiečių idėja šiaip jau, matyt, sietina su M. Gimbutienės vardu. O G. Beresnevičiaus požiūris į ją lieka neaiškus: plačiausiai šią idėją pristatančiose studijose mūsų žymiosios archeologės teorijomis nesiremiama, o vėlesniuose darbuose ši tema išvis nebeplėtojama. Kita vertus, šamanizmo klausimui aktualiose G. Beresnevičiaus studijose Deivės ir indoeuropiečių religijų samprata iš esmės skiriasi nuo M. Gimbutienės: priešingai M. Gimbutienei, jis Deivės tradiciją nuvertina ligi magijos.

Kita vertus, tokia G. Beresnevičiaus samprata ir šamanišką pasaulėžiūrą, šiaip jau daugialypę ir įvairią, redukuoja į schemą, kurioje jai priskiriama išimtinai „maginė“ motyvacija ir perdaug sureikšminamas aktyvus šamano vaidmuo, jo iniciatyva, nustatant santykį su anapusybe. Betgi šamano veikla daugeliu atvejų akivaizdžiai peržengia magijos ribas, šamano funkcijos neretai buvo aiškiai religinės, jis vadovavo visos bendruomenės religiniam gyvenimui. Abejotinas ir šamano savarankiškumas – pačią šamano instituciją dažniausiai įsteigia dievybė, ir konkretų būsimąjį šamaną išsirenka antgamtinės būtybės, ir tik joms padedant paprastai tėra įmanoma pasiekti šamaniško seanso tikslus.

Nepaisant visų argumentų ir palyginimų, G. Beresnevičiaus „šamanizmas“ dažnai atrodo kaip paprasčiausia archajinė maginė-religinė tradicija. Sovijaus mitas šio autoriaus darbuose iš esmės pristatomas kaip Deivės motinos tradicijos indoeuropietiškoji reforma, tačiau ir vienoje, ir kitoje skirtinguose kontekstuose randama esminių šamaniškų elementų, ir jais beatodairiškai mėginama grįsti svarbiausius atitinkamos tradicijos ritualus bei vaizdinius. Vargu ar galima aptartus abiejų tradicijų elementus laikyti šamaniškais; vis dėlto pagrįstesnės atrodo Deivės motinos tradicijos sąsajos su šamaniškąja pasaulėžiūra.

Kontekstas: šamaniškų elementų paieškos indoeuropiečių tradicijose

Indoeuropiečių tradicijų šamaniškumas grindžiamas nurodant mitologiniuose siužetuose aptinkamus vaizdinius, būdingus „klasikiniam“ Sibiro šamanizmui: gebėjimas keisti savo pavidalą, iniciacija (mirtis ir atgimimas), kelionės į anapusinį pasaulį, intoksikantų naudojimas, pranašavimas ir kt. Daugiau ar mažiau pagrįstų šamaniškų elementų randama daugelyje indoeuropiečių tradicijų, nors daugiausia šiuo atžvilgiu nagrinėtos keltų ir šiaurės germanų.

Tokio pobūdžio argumentai vertinami įvairiai. Pagrindinė keltų ir šiaurės germanų šamanizmo argumentavimo problema yra ta, kad vienas ar keli atskiri vaizdiniai negali liudyti šamanizmo kaip sistemos. Kita problema – tai galimybė tuos pačius vaizdinius, kuriais grindžiamas tradicijos šamaniškumas, interpretuoti įvairiai. Galiausiai daugeliu atvejų patys autoriai vengia griežtai apibrėžti, kokį religinį reiškinį turi omenyje, vartodami „šamanizmo“ sąvoką, kokia šamanizmo samprata remiasi.

Reikia pripažinti, kad toli gražu ne visi autoriai, indoeuropietiškose tradicijose atpažinę kokius nors šamaniškus elementus, teigė jas esant šamanizmu. Nuosaikesnė pozicija – būtent atskiro elemento šamaniškumo teigimas – yra kur kas pagrįstesnė. Būtent toks yra ir baltų tradicijoje kai kurių šamaniškų elementų aptikusio G. Beresnevičiaus požiūris: baltų religijoje teigdamas sąveikaujant daugelį įtakų, jis joje atpažįsta ir kai kuriuos šamaniškus vaizdinius bei praktikas, bet anaiptol neteigia šamanišką esant ją pačią. Vis dėlto net ir tokiai pozicijai būdingos kai kurios iš minėtų problemų.

Su indoeuropiečių tradicijų šamaniškomis interpretacijomis siejasi šamanizmo regioninio paplitimo klausimas. Siauresnę sampratą paprastai liudija bandymai pagrįsti įvairių tautų kontaktų bei idėjų perdavimo galimybes,[49] o „pasaulinio šamanizmo“ entuziastai linkę pabrėžti šamaniškų vaizdinių bei praktikų universalumą. Pastaruoju atveju, ypač pasitelkiant archeologinius duomenis, neretai vadovaujamasi idėja, kad šamanizmas esanti tiesiog „pirmykštė religija“, išreiškianti pirmaprades žmogaus antgamtiškumo sampratas. Čia pagrindinių šamaniškųjų kultūrų poliarinė geografija susiejama su ledynmečio religijos sąvoka, ją grindžiant Europos paleolito menu.[50] Abiejose interpretacijose pastebimas noras indoeuropiečių tradicijose įžvelgti primityviausios ir archajiškiausios būklės elementų. Vienu atveju tradicijos primityvumas, taigi ir artimumas pirmapradei šventybei, grindžiamas kontaktais su „primityviuoju“ Sibiru, kitu atveju – aiškinamas jos universalumu, nors ir pastaruoju atveju artimumą šventybei vėl tenka patvirtinti palyginimais su „primityviuoju“ Sibiru. G. Beresnevičiaus išryškintose paralelėse galima šiaip jau atpažinti abi šias interpretacijas.

Išvados

Baltų tradicijoje šamaniškos sąsajos aptinkamos Sovijaus, Lizdeikos kilmės mituose, XVIII a. valstiečių pranašavimo praktikose, tautosakiniame raganos vaizdinyje. Vis dėlto daugelio mitinių vaizdinių universalumas ir platesnio jų konteksto nežinojimas daro tokią interpretaciją abejotiną. Lietuvių raganos vaizdinyje atsižvelgiama į vardo etimologiją, skrydžius į aną pasaulį, psichotropinių medžiagų naudojimą, „dvasinę“ raganos prigimtį ir santykius su dvasiomis. Šiuo atveju šamaniški elementai pasirodo bene labiausiai kompleksiški. Vis dėlto žinių apie tikruosius raganos skrydžių tikslus bei platesnį kosmologinį kontekstą trūkumas šamanišką interpretaciją daro gana sąlygišką. Vieninteliai istoriniai duomenys apie religinį transą XVIII a. pateikti M. Pretorijaus, bet jie iš tiesų liudija tik patį religinio transo faktą, ir dėl jo universalumo iš to dar negalima spręsti apie jo šamaniškumą. Tad visų šių interpretacijų pagrįstumas iš esmės abejotinas.

Daugiausia ir labiausiai argumentuotų šamaniškų sąsajų esama G. Beresnevičiaus studijose. Šis mokslininkas baltų religinę tradiciją suvokė kaip dinamišką daugelio įtakų ir srovių sąveiką, kurioje tad galima atpažinti įvairių jos dėmenų atbalsius. „Baltų šamanizmą“ kaip tokį jis neigė, kita vertus, neapibrėžė ir to šamanizmo, kurio vaizdinius baltų tradicijoje atpažindavo. Savo atpažintus šamaniškus elementus G. Beresnevičius kildino daugiausia iš autochtoniškos Deivės motinos tradicijos, kai kuriuos siejo su kaimynų (pirmiausia – finougrų) įtaka. Vieni jo iškelti esą šamaniški vaizdiniai pasirodo priešpriešoje su „oficialiąja“ indoeuropiečių ideologija, kiti buvo pasitelkti pastarąją įtvirtinant. Vis dėlto ir šių interpretacijų pagrįstumas nėra neginčijamas.

Baltų tradicijoje esama nemažai reiškinių, kuriuos įvairūs tyrėjai mėgina sieti su šamanizmu: pavidalų keitimas, kelionės į anapusinį pasaulį, ritualinis intoksikantų naudojimas, transu grindžiamos pranašavimo praktikos. Tačiau baltų, kaip ir kitų indoeuropiečių tradicijų, šamaniškumo argumentai susiduria su tais pačais sunkumais: aptinkami šamaniškieji elementai pasirodo pavieniui ir skirtinguose kontekstuose, ir pernelyg išsibarstę chronologiškai.

NUORODOS:

1. BERESNEVIČIUS, G. *Baltų religinės reformos*. Vilnius: Taura, 1995, p. 176.
2. BERESNEVIČIUS, G. Ekstremalios būklės baltų tradicijoje (I). Iš: *Šiaurės Atėnai*, 2005, Nr. 6 (736), p. 4.
3. BERESNEVIČIUS, G. *Baltų religinės reformos*, p. 50–51.
4. Plg. ЭЛИАДЕ, М. *Тайные общества: обряды инициации и посвясчения*. Киев: София, 2002, p. 321 ir kt.
5. ЭЛИАДЕ, М. *Шаманизм*: *архаические техники экстаза*. Киев: София, 1998, p. 56.
6. Bychovco kronika. Iš: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, p. 382.
7. STRIJKOVSKIS, M. Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusijos kronika. Iš: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II, p. 555–557.
8. BERESNEVIČIUS, G. *Baltų religinės reformos*, p. 176–179.
9. BERESNEVIČIUS, G. *Dausos*. Vilnius: Taura, 1990, p. 157.
10. Pvz., SENVAITYTĖ, D. Psichotropiniai augalai lietuvių tradicijoje. Iš: *Liaudies kultūra*, 2006, Nr. 4 (109).
11. Žr.: VĖLIUS, N. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės: laimės, laumės, aitvarai, kaukai, raganos, burtininkai, vilktakiai*. Vilnius: Vaga, 1977, p. 220.
12. VĖLIUS, N. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: folklorinio velnio analizė*. Vilnius: Vaga, 1987, p. 175.
13. BERESNEVIČIUS, G. *Dausos*, p. 154–157.
14. VĖLIUS, N. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės*, p. 232.
15. VĖLIUS, N. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės*, p. 232.
16. VAIŽGANTAS, A. Kalbamieji žmonės. Iš: *Lietuvių mitologija*, II Vilnius: Mintis, 1997, p. 90.
17. BERESNEVIČIUS, G. *Dausos*, p. 155, 164–171.
18. ELIADE, M. *Šventybė ir pasaulietiškumas*. Vilnius: Mintis, 1997, p. 38–39.
19. VAIŽGANTAS, A. Kalbamieji žmonės, p. 90.
20. VĖLIUS, N. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės*, p. 232.
21. BERESNEVIČIUS, G. *Dausos*, p. 155.
22. SENVAITYTĖ, D. Psichotropiniai augalai lietuvių tradicijoje. Iš: *Liaudies kultūra*, 2006, Nr. 4 (109), p. 21.
23. KERBELYTĖ, B. Pieną atimančios ir ant šluotos skrendančios raganos: fantastika ir tikrovė. Iš: *Tautosakos darbai*, 1997, Nr. 6–7; KERBELYTĖ, B. Raganos joja žirniauti, Iš: *Augalų ir gyvūnų simboliai*. Vilnius: Gervelė, 1999.
24. KERBELYTĖ, B. Raganos joja žirniauti, p. 246.
25. KERBELYTĖ, B. Pieną atimančios ir ant šluotos skrendančios raganos, p. 72.
26. VĖLIUS, N. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės*, p. 222.
27. Ten pat, p. 220.
28. VAIŽGANTAS, A. Kalbamieji žmonės, p. 89.
29. РАССЕЛ, Д. Б. *Колдовство и ведьмы в Средние века*. Санкт-Петербург: Евразия, 2001, p. 69, 78.
30. VĖLIUS, N. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės*, p. 247.
31. VĖLIUS, N. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis*, p. 26–262.
32. Ten pat, p. 161.
33. VAIŽGANTAS, A. Kalbamieji žmonės, p. 89.
34. Ten pat.
35. Ten pat.
36. VĖLIUS, N. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis*, p. 161.
37. VAIŽGANTAS, A. Kalbamieji žmonės, p. 89.
38. Ten pat, p. 86.
39. VĖLIUS, N. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės*, p. 218.
40. BERESNEVIČIUS, G. Ekstremalios būklės baltų tradicijoje (I), p. 4.
41. PRETORIJUS, M. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla. Iš: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, III. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, p. 278.
42. Ten pat, p. 269.
43. BERESNEVIČIUS, G. Ekstremalios būklės baltų tradicijoje (I), p. 4.
44. SCHMIDT, P. W. *Der Ursprun der Gottesidee.* Münster in Westfallen, 1954.
45. BERESNEVIČIUS, G. *Dausos*, p. 154.
46. Ten pat, p. 154.
47. Ten pat, p. 154–157.
48. Ten pat, p. 156.
49. ATHANASSAKIS, A. N. Shamanism and amber in Greece: the northern connection. Iš: PENTIKÄINEN, J. (ed.) *Shamanhood symbolism and epic.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 2001; plg. POWEL, T. G. E. *Keltai*. Vilnius: Alma Littera, 2002, p. 184.
50. PRICE, N. S. *The Viking way: religion and war in late Iron Age Scandinavia*. Uppsala: Department of Archaeology and Ancient History, 2002, p. 313.

Shamanic Elements in the Baltic Religious Tradition

Eglė ALEKNAITĖ

The purpose of this article is to discuss the possibility of interpreting some elements in the Baltic religious tradition as shamanic. Elements of shamanism are found in the myths of Sovijus and Lizdeika, some 18th century peasant divination practises, and the folklore image of a witch (*ragana*). Most of the links between the Baltic religion and shamanism were detected by G. Beresnevičius, who also offered the best arguments towards it. He derived shamanic elements in Baltic tradition either from the autochthonic pre-Indo-European Mother Goddess religion or regarded them as borrowings from neighbouring peoples (foremost the Finno-Ugric). However, because of the universal character of many mythical images and the ignorance of the wider context in the research on the Baltic tradition the concept of the shamanic elements in the Baltic tradition remains highly questionable.

Kviečių g. 5, LT-08418 Vilnius, el. paštas: zaltis@delfi.lt
Gauta 2008-01-20, įteikta spaudai 2008-06-30

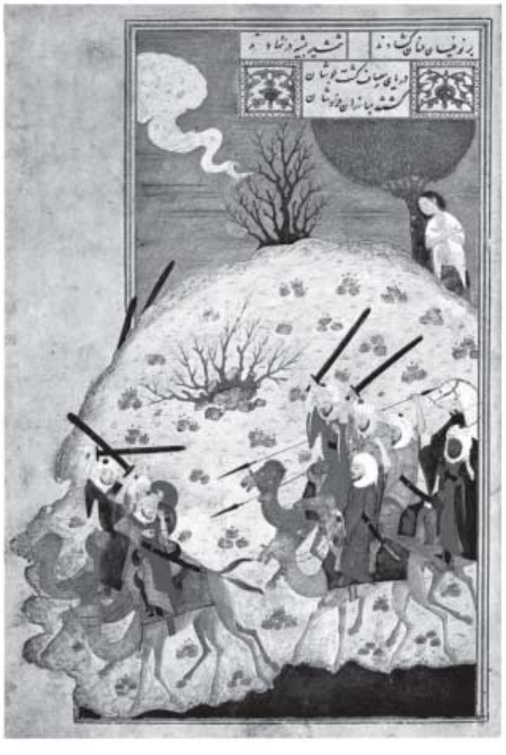
Kepurių keliones prisiminus. Žydų galvodanga

Rūta GUZEVIČIŪTĖ

1995–1997 m. žurnale „Liaudies kultūra“ per devynis numerius buvo spausdinamas mano straipsnių ciklas „Kepurių kelionės“ (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9). Jis buvo užbaigtas „Baigiamuoju žodžiu“; vis dėlto susikaupę mokslinių tyrimų rezultatai ir įdomi informacija reikalingi platesnio skaitytojų rato. Todėl jūsų dėmesiui dešimtasis straipsnis iš serijos „Kepurių kelionės“.

Tyrimo objektas – žydų, vienos gausiausių ir seniausių istorinės Lietuvos etninių bendruomenių pagrindinis kostiumo akcentas – galvos danga. Tikslas – parodyti, kad „savo“/„svetimo“ santykis laike yra labai reliatyvus: tai, kas šiandien atrodo tolima ir „svetima“, kitados yra buvę „sava“. Tyrimo metodas komparatyvistinis – lyginamasis istorinis įvairių tautų kultūrinių objektų panašumų, sąveikų, įtakų tyrimas.

Prasminiai žodžiai: žydai, galvodanga.

1 pav. Arabai specifiniais *turbanais,* davusiais pradžią mūsų nuometams. Iš: *Irano miniatiūra*, 1431 m. Ermitažo kolekcija, b. p.

Pirmieji žydų gyvenimo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kaimynystėje šimtmečiai sietini su dar 1264 m. lenkų kunigaikščio Boleslovo Pamaldžiojo žydams suteikta privilegija, pagal kurią, jie, tapę kunigaikščio žmonėmis, galėjo užtikrintai plėtoti savo ekonominę veiklą, neabejotinai pasiekusią ir Lietuvą (10, 14). Tai žydų atėjimo į LDK teritoriją iš Vakarų šalių kelias; bet tikėtinas ir kitas, senesnis žydų kelias: vedęs iš Rytų, galimai iš buvusios Chazarijos žemių, maždaug nuo Pajuodjūrio (kaip jį pakrikštijo velionis Gintaras Beresnevičius) teritorijos.

Žinoma, jog 1576 m. LDK ir Lenkijoje gyveno apie 150 000 žydų, penkiskart daugiau negu XV a. pabaigoje ir šis skaičius nuolat augo (11, 54). 1645 m. vien Vilniuje, šalia 12 000 miestiečių krikščionių, žydų buvo 2 500, o 1665 m. – 3 581 žydas (10, 22). XVIII a. pab. žydai sudarė 20–25 proc. Lietuvos miestų gyventojų, o kai kuriuose miestuose jų buvo pusė ir daugiau (10, 25). 1800 m. Vilniuje buvo jau beveik 7 000 žydų (10, 27). 1836 m. Vilniuje buvo 56 000 gyventojų, tarp jų 20, 6 tūkst. žydų (36 proc.), o 1875 m. iš 82, 7 tūkst. – 38, 9 tūkst. (47,5 proc.) (10, 51).

2 pav. Andrianopolio žydų dvasininkas. Iš: NICOLAI, de N. *Vjadzi nella Turkija.* Venecija, 1580, b. p.

Kam reikalingi visi šie skaičiai? Todėl, kad skaičiai yra objektyviausi ir bešališkiausi įvykių vertintojai, fiksuojantys faktus ir akivaizdžiai rodantys tai, ką bevelytume užmiršti. O faktai byloja, kad gyvenome su žydais šalia beveik visą savo valstybės istoriją, šalia kūrėme savo kultūrą, tačiau vargiai ar ką plačiau žinome apie žydų papročius ir tradicijas, jų dėvėseną ir nešioseną.

Iš dalies ir pačių žydų susikurtas uždaras bendruomeninis ratas sunkiai įsileido svetimus į savo tarpą. Juolab savitas judaizmas buvo svetimas šaliai, išpažinusiai senąjį lietuvių tikėjimą, stačiatikystę, reformaciją ir apsistojusiai ties katalikybe.

Tačiau ar XXI a. tokie skirtumai yra nepereinami?! Ar žingeidumas, noras pažinti net tolimiausių ir egzotiškiausių kraštų kultūrą, ką sakyti jau apie šalia esančią, nėra stipresnis už atsiribojimus? Juoba kad jau XVI a. Lietuvoje būta žmonių, kurie troško pažinti ir suprasti tai, kas dar nežinoma, patirti svetimas tradicijas, ritualus. Daugiau kaip prieš 400 metų tokiu žmogumi tapo LDK maršalka Mikalojus Kristupas Radvila-Našlaitėlis, 1582–1584 m. apsilankęs tolimose Artimųjų Rytų ir Šiaurės Afrikos žemėse, ir šios kelionės pagrindu parašęs „Kelionę į Jeruzalę“ (12).

Iš beveik etnografinių M. K. Radvilos-Našlaitėlio aprašymų akivaizdu, kad jis skyrė įvairias tautines etnines grupes, gyvenusias Palestinoje, Sirijoje, Egipte, Kipre, Kretoje, Apeninų pusiasalyje. Kaip mąslus ir objektyvus stebėtojas, M. K. Radvila-Našlaitėlis žvelgė į to meto kasdienybės realijas, išskirdamas tai, kas jam ypač krito į akis. Platūs keliautojo interesai apėmė šiose egzotiškose šalyse gyvenusių tautų materialinę kultūrą, neaplenkdami gyventojų aprangos ir galvodangos, kuri neabejotinai buvo tarp išskirtiniausių kelionės įspūdžių.

Aplankytose vietose, tuo metu turkų valdomoje Osmanų musulmonų imperijoje, tame pasaulio knibždėlyne, autoriui teko susidurti su įvairiausiomis tautinėmis grupėmis. Štai taip jis aprašo drūzų galvodangą (M. K. Radvila-Našlaitėlis juos vadina krikščionimis, nors veikiau tai arabų izmailitų sekta, kurios religija – mahometystės, krikščionybės ir senovės persų tikybos mišinys): „Jiems leista nešioti baltą gobtuvą kaip turkams“ (12, 53). Akivaizdžiai rašoma apie turbaną, kurį vertėja (O. Matusevičiūtė) kažkodėl vengia tiesiogiai įvardyti (pranc. *turban* iš persų *delebend, tulebend* reiškė „muslinas“). O taip autorius aprašo mameliukų (arab. *mamluk* – belaisvis; kaukaziečių kilmės karys; nuo XII a. tai buvo kariai vergai, vėliau – Egipto asmens gvardijos kariai) galvos dangalus: „Pačių galvos apvyniotos įvijai susukta drobe“ (12, 58), taigi vadinama čalma arba turbanu. M. K. Radvila-Našlaitėlis pastebi skirtumus tarp turkų dėvimų turbanų: „Tada pirmą kartą pamačiau vieną nešiojantį susuktą žalią galvos gobtuvą; kiti turkai nešioja baltus. Paaiškino, kad žalią spalvą nešioja kilę iš Mahometo giminės. Žaliai nešiojęs pats Mahometas. Kam kitam negalima tokios spalvos nešioti, tik Mahometo artimiesiems“ (12, 62). Arabai aprašomi taip: „Turkai jų taip bijo, kad, pasirodžius dešimčiai ilgomis ietimis apsiginklavusių, vienais marškiniais apsirengusių arabų (ir tai tik prieš vidudienį, o po pietų dėl didelio karščio tais marškiniais kartu su gobtuvais apsivynioja galvas, sėdi ant žirgų visai

3 pav. Žydų pirklys. Iš: *Краткая еврейская энциклопедия,* т. 6. Иерусалим: Еврейский университет, 1992, b. p.

5 pav. Išeivių iš Ispanijos sefardų pora Turkijoje, 1800 m. Iš A. Andrijausko archyvo, b. p.

4 pav. 1650 m. Lietuvos žydo apranga. Iš: MATUŠAKAITĖ, M. *Apranga XVI–XVIII a. Lietuvoje.* Vilnius: Aidai, 2003, il. 179.

6 pav. 1350 m. Ispanijos žydė su turbanu, verpianti verpste. Iš: METZGER, Therese und Mendel. *Judisches Leben im Mittelalter.* Fribourg: Edition Popp, 1983, il. 295.

7, 8 pav. HELDT, S. Moteris Lietuvoje. Iš: REKLAITIS, Povilas. Lietuvos gyventojų tipai. 16 a. grafikoje: Adelhauser – Heldt – Vecellio. Iš: *Etnografija*, Vilnius, 1991, il. 6, 4.

nuogi), ir trisdešimt ginkluotų ilgomis bombardomis turkų nelabai išdrįsta užpulti, nes arabai labai judrūs ir drąsūs“ (12, 65) (1 pav.).

Iš viso įvairiaspalvio margumyno Jeruzalėje savo nešiosena išsiskiria tik realūs krikščionybės išpažinėjai, nors minima koplyčia priklauso abisinams arba etiopams, kurie: „Senu papročiu vaikšto vienplaukiai. Plaukai ilgi, garbanoti, dengia pečius“ (12, 75).

Tarp įvairiausių tautų minimi ir žydai, tačiau be kokios nors raiškesnės išorės, aprangos ar galvodangos charakteristikos, kuri juos kaip nors išskirtų iš kitų tarpo; apskritai pabrėžiamas negatyvus turkų požiūris į žydus: „...nes ši tauta nieko neverta, neturi gero vardo“ (12, 92).

Musulmonų pasaulyje žydai prievarta versti pereiti į islamą vėliau nei krikščionių – į krikščionybę, nes ir islamas atsirado vėliau negu krikščionybė. „Kaip ir krikščionybė, islamas iš pradžių buvo heterodoksiškas judaizmo sąjūdis, nutolęs nuo jo tiek, kad tapo atskira religija, o tada sparčiai išrutuliojo savą dinamiką ir ypatumus“ (13, 250). Tad persekiojant žydus aprangos ir galvodangos reglamentai musulmoniškose šalyse įsivyravo palaipsniui. Štai Turkijoje XVI a. vietiniams žydams buvo būtina nešioti geltoną turbaną, o sefardams (iš Ispanijos išvarytiems žydams) buvo privalu nešioti raudoną kūgišką kepurę. Šie aukšti kūgio pavidalo (persiški) galvos dangalai priklausė prie archajiškiausios galvodangos, minimos dar istorijos tėvo Herodoto: „...ant galvų turėjo stačias smailėjančias kietas milines kepures“ (14, 384). Dar nuo biblinių laikų, be turbanų, žydai nešiojo alternatyvius aukštus galvos dangalus, arba mitras. Kūginė kepurė mitra galėjo būti pagaminta iš medinio ar nendrinio rėmo, aptempto medžiaga arba veltiniu. Tokią kepurę *kalansuvą* žydai dabino auksine plokštele, pritvirtinama mėlynais raišteliais, ant kurios būdavo užrašoma: „Dievo šventumas“ (15, 58). Tokią kepurę *kalansuvą* žydams derėjo nešioti tik tam tikros nustatytos spalvos (16, 105).

9 pav. VECELLIO, C. *Lietuvė iš Gardino.* Iš: HELDT, S. Moteris..., il. 11.

10, 11, 12 pav. 1350–1360 m. Mažas ispaniškas žydų orkestrėlis; XIV a. žydų laidotuvių procesija Kastilijoje; XIV a. Prancūzijos žydžių kostiumai. Iš: METZGER, Therese und Mendel. *Judisches...* il. 208, 349, 334.

Tikėtina, kad tuose Rytų kraštuose, skirtingai nei jų architektūroje, kur, didelei M. K.

Radvilos-Našlaitėlio nuostabai, pasitaikė ir mečečių be stogų, o namų be stogų buvo apstu (tai galėjo būti plokšti stogai, neįprasti europiečio akiai ir todėl atrodantys kaip bestogiai), kurie nepriskirtini jokioms religijoms (12, 91, 93), galvos danga būtinai turėjo uždengti, užbaigti visą bendrą kostiumo sistemą. Galvodanga buvo nešiojama ir apsaugai nuo kaitrios saulės, ir iš kuklumo dengiant galvą nuo pašaliečių akių, ir, senu papročiu, kaip nuolatos ant galvos nešiojamos savo paties įkapės (kad numirus kur nors smėlynuose būtų į ką įvynioti kūną). Vėliausiai galvos apdangalo forma ir spalva pradėti reikšti religiniai, kastiniai, socialiniai skirtumai.

Pačių žydų tyrinėtojų nuomone, žydų dėvėti apdarai, kaip ir dangalai, nedaug tesiskyrė nuo nežydų vilkėtų drabužių ir nešiotų galvos dangų. Turbanas buvo dėvimas tiek arabų, tiek žydų dar iki islamo, nors vėlyvaisiais viduramžiais jis tapo ypatinga „islamo žyme“, bet lygiai taip pat buvo nešiojamas ir žydų bei žydžių ir vadinamas *canif* ar *micnefet* (16, 104) (2, 3, 4, 5, 6 pav.). Turbanas, kaip galvos dangalas, būdingas žydų nešiosenai, buvo pripažįstamas ir krikščionių tapytojų, vaizdavusių žydus įvairiose biblinėse scenose altorinėje tapyboje.

Įdomu, jog šis galvos dangalas nuo seno buvo žinomas ir nešiojamas ir Lietuvoje. Kaip tik netoli nuo M. K. Radvilos-Našlaitėlio rezidencijos – Nesvyžiaus, dabartinės Baltarusijos, o tuomet LDK teritorijos Gardino miesto (antrojo po Vilniaus pagal svarbą Lietuvoje) plane, sukurtame 1568 m. Hanso Adelhauserio, pavaizduoti miestiečiai, vyrai ir moterys su turbanais ant galvų Šis Gardino planas davė peno dar dviems XVI a. autoriams nusavinti jo fragmentus ir pavaizduoti Lietuvos gyventojus stambiu planu: tai Sigmundo Heldo „Moteris Lietuvoje“ ir „Lietuvė auklė“ bei įžymioji Cesares Vecellio „Kilminga lietuvė“ (17, 88; 2, 40) (7, 8, 9 pav.).

Visos vaizduojamos moterys turbanuotos: rytietišku papročiu jų turbanai iš plonos baltos drobės grakščiai susukti tulpės (*tulpė* ir *turbanas* tos pačios kilmės persiški žodžiai) pavidalu aplink gana aukštą, bet suapvalintą, tikėtina, veltinę vidinę kepurę. Analogišką galvos dangalą galima pamatyti ir ant verpiančios žydės galvos.

Turbanų pavidalai kito priklausomai nuo laikmečio, nes jie, kaip ir visos kitos vieningos kostiumo sistemos dalys, anksčiau ar vėliau pasiduodavo mados poveikiui. XVI a. buvo madingas aukščiau aprašytas turbano tipas, o XVII a. jis pasikeitė – susuktas apie plokščią kepurę, įgavo plačią formą, XVIII a. didelį turbaną pakeitė saikingas, tvirtai susuktas apie aukštą siaurą kepuraitę.

Nuolatinis migravimas buvo žydų gyvenimo būdas, tad visur jie jautėsi įnamiais, ateiviais, svetimšaliais. Taip pat visą savo istoriją žydai buvo miestų apgyvendinimo meistrai, unikali viduramžių miestiečių grupė, disponavusi grynais pinigais. Tad 1323 m. kunigaikščio Gedimino Hanzos miestiečių kvietimas tiesiogiai lietė ir žydus: „...tegul ateina ir išeina pagal savo norą visiškai be jokio trukdymo; tai šiuo savo laišku užtikrindami, prižadame, kad jie bus saugūs ir neliečiami jokių neteisėtų mano pavaldinių pretenzijų“ (10, 15). 1388 m. Vytautas Didysis suteikė privilegiją Brastos žydų bendruomenei, kuria, skelbdamas žydus pavaldžiais tik jo jurisdikcijai, tam tikra prasme

13 pav. XIV a. žydas su kapišonu. Iš: METZGER, Therese und Mendel. *Judishches...* il. 167.

14 pav. XIV a. Ispanijos žydas su *čepčiuku* ant galvos. METZGER, Therese und Mendel. *Judisches...* il. 159.

15 pav. XIII a. Prancūzijos riteris su *čepčiuku* ant galvos. Iš: BOUCHER, F. *A History of Costume in the West.* London: Thames and Hudson, 1987, il. 332.

16 pav. 1469 m. Italijos žydas su *chaperonu* ant galvos ir dvišake barzda. Iš: METZGER, Therese und Mendel. *Judisches...* il. 179.

17, 18 pav. XIV a. Prancūzijos žydai kelionėje. Galvos dangalai įvairiausi: kalpokai, kapišonai ir ilgasnapės skrybėlės, kurias nešioja vyrai ir moterys. Iš: METZGER, Therese und Mendel. *Judisches...* il. 162, 182.

19 pav. XV a. Italija: šilko dažytojas su *magierka* ant galvos. Iš: МЕРЦАЛОВА, М. Н. *Костюм разных времен и народов,* т.1, илл. 255.

20 pav. 1469 m. Italijos žydas renesansine apranga ir galvodanga – *magierka* ant galvos. Iš: METZGER, Therese und Mendel. *Judisches...* il. 188.

dų dėvėsenos semantiką, kad judėją nuo krikščionio galima būtų atpažinti iš pirmo žvilgsnio.

Puikiausiai gebėdami prisitaikyti prie įvairiausių gyvenimo sąlygų, žydai krikščioniškose šalyse sėkmingai dėvėjo vietinės mados aprangą ir galvodangą. Štai unikalioje viduramžių žydų ikonografijoje yra išlikę visoje Vakarų Europoje jų nešiotų galvos dangalų atvaizdai, kurie liudija, jog šie buvo tapatūs krikščionių dėvėtiems dangalų pavidalams. Kapišonai, laikyti pirmaisiais krikščionių, tiek vyrų, tiek moterų, galvos dangalais, iki pat XVI a. liko tipiškais žydų kostiumo elementais. Ankstyvųjų viduramžių ikonografijoje galvos dangalai dažniausiai nevaizduojami (10, 11, 12 pav.). Ar jie buvo ir nenešiojami – nežinoma, bet baltas drobinis *čepčiukas*, nešiotas visuotinai prie statybų ir lauko darbų, taip pat mokslininkų, o riterių – po šalmais, nešiotas ir miegui, lygiai buvo nešiojamas ir žydų (8, 56) (13, 14, 15, 16 pav.). Vėlyvaisiais viduramžiais visuotinai išpopuliarėjo galvodanga, vadinama *chaperonu*, kurią krikščionys buvo nusižiūrėję iš Rytų. Iš turbano gimęs *chaperonas* pradžioje būdavo pasigaminamas iš kapišono su ilgu smaigaliu – krentančia žemyn „uodega“. Ilgainiui jis išsivystė į sudėtingai drapiruojamą (dažnai ant kieto karkaso) galvos dangalą, su ant peties besileidžiančiu, skiauterę primenančiu galu, į kurį būdavo įveriamas banginio ūsas, laikantis norimą formą. Keliaudami žydai, kaip ir ne žydai, dėvėjo plačiakraštes ar į viršų užlenktais galais skrybėles, snapo formos kelionines skrybėles, įvairaus aukščio protocilindrus, taip pat ir LDK pamėgtas nešioti *magierkas* (6, 36) (17, 18, 19, 20 pav.). Viduramžiais Europoje tradicijos dengti galvą maldos metu žydai nesilaikė: Prancūzijos žydai XII a. sinagogoje nedengė galvų, XIII a. Šiaurės Prancūzijos ir Vokietijos jaunuoliai taip pat to nedarė. XIV ir XV a. Ispanijoje, Vokietijoje ir Italijoje jau visi tikintieji žydai dengė galvas ir net vaikai dėvėjo baltą *čepčiuką* arba kapišoną. Taip palaipsniui šis paprotys visuotinai

prilygino juos bajorams. Ši privilegija skiriasi nuo įprastinių savo turiniu: tai iš esmės teisynas, turintis 33–34 straipsnius įstatymus, be to, tai pirmasis Lietuvos valstybėje rašytinis teisinis aktas (18, 32, 36).

XIII a. Romos popiežius Inocentas III teigė, kad „žydai, be skrupulų naudodamiesi pinigų teikiama galia, apvertė natūralią tvarką aukštyn kojom, – laisvasis krikščionis tapo vergo žydo tarnu, tad valdžia turinti grąžinti prigimtinę tvarką, primesdama galių apribojimus“ (12, 320). Taip krikščioniškose šalyse buvo suformuluotas tvirtas teorinis pagrindas pirmiesiems dekretiniams (nors pirmieji pogromai prasidėjo jau tūkstantaisiais metais) diskriminuojantiems potvarkiams, kuriais drausta žydams dėvėti vienokius ar kitokius kostiumo elementus. Buvo siekiama sukurti ypatingą ži-

paplito – sinagogose galvos dengtos atliekant apeigas, universitetuose – paskaitų metu. Iš kasdienio gyvenimo užstalės vaizdų matyti, kad pasitaiko ir vienplaukių, ir kepurėtų besimeldžiančių žydų. Žinia, viduramžiais visiems, ir ne žydams, dėl atšiauresnio klimato sąlygų ar dėl mados vaikymosi buvo savaime suprantama ir namuose nenusiimti galvos dangalo, nešioto lauke. Tad žydai, ar laikydavęsi rytietiškų tradicijų, ar pasidavę visuotinai madai, būdavo vienplaukiai ne dažniau nei krikščionys, greičiau – atvirkščiai (19, 151).

Iš žydus vaizduojančios viduramžių Europos ikonografijos akivaizdu, kad galvos buvo apipavidalinamos gana laisvai ir įvairiai: ne viename atvaizde matyti, jog barzdų reta, trumpi plaukai dengia ausis, o ant sprando susukami žnyplėmis; vyrų su ilgesniais plaukais reta, jie banguoti, nors čia pat kilmingų žydų plaukai trumpi ir garbanoti arba ilgi ir palaidi. Barzdos įvairios: trumpos arba kerpamos nusmailintai žemyn ir tuomet gana ilgos, jos buvo amžiaus ir padėties požymis, ypač paplitusios tarp mokytojų ar mokslininkų; nešiojamos su siaurais ūsais. XIV a. pabaigoje tiek vokiškai, tiek itališkai kalbančiuose kraštuose nešiota barzda, padalyta į dvi dalis – du smaigalius (panašia dvišake barzda vaizduojamas ir Žygimantas Augustas, tad ši forma – joks žydų bendruomenės išskirtinumo ženklas).

Levitiko (Leviticus) XIX 27-ame potvarkyje žydams teigiama: „Jūs neturite kirpti plaukų aplink galvą nei nusiskusti savo barzdų“ (19, 150). Tad logiška būtų tikėtis, jog žydų galvas, skirtingai nuo ne žydų, turėtų gaubti ilgos barzdos ir garbiniuoti *peisai*, kaip kad juos nešioja dabartiniai ortodoksai. Tačiau europietiškuose viduramžių žydų atvaizduose šių ypatingų požymių arba visai nematyti (*peisų*), arba matyti tiek pat, kiek tarp ne žydų (barzdos). Yra žinomi viduramžių rabinų debatai dėl Levitiko potvarkių laikymosi ir jų nesutarimai (18, 150). Barzda, kaip gerbtinas natūralus vyriškos giminės atributas, buvo būtina tik vienai tarnybai – Toros skelbėjui ir skaitytojui – *hazzan, offiziant* (21, 22, 23, 24 pav.).

Savitais gali būti laikomi tik ritualinių rūbų elementai, dėvimi įvairių religinių apeigų metu, tačiau ir jie XIII a. Europoje dar nebuvo visuotiniai. Tai *tallit* – grynai ritualinis daiktas, nešiojamas išimtinai maldos metu – didelė stačiakampė skraistė, kuria buvo galima apsisiausti ir galvą, ir kūną, ir kurios visuose keturiuose kampuose būdavo surišami kutai *ziziyyot*: per vieną skylutę perkišti, ir tada dvigubai sulankstyti, susukti ir surišti. Tarp aškenazių, t.y. vokiškai kalbančių kraštų žydų *tallit* nuo XIV a. dabintas gausiu siuvinėjimu, taip pat kaip ir *jarmulka*. *Tallit*, kraštuose papuoštas plačiomis mėlynomis ar juodomis juostomis,

21 pav. XV a. Italijos žydas, įsisupęs į *tallit*. Iš: METZGER, Therese und Mendel. *Judisches...* il. 197.

22 pav. Rabinas su tora. I. Kaufmano atlikta F. Boucherio darbo kopija. Iš: MOŽDŽYNSKA-NAWOTKA, M. *O modach i strojach.* Wroclaw: Wydawnictwo Dolnošląskie, 2003, il. 139.

23 pav. N. d. 1780 m. toros iškėlimas sinagogoje. Iš A. Andrijausko archyvo, b. p.

24 pav. RUSTEMAS, J. Žydų šokiai. (Po 1831 m.). Iš: *Vilniaus klasicizmas*. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2000, p. 265.

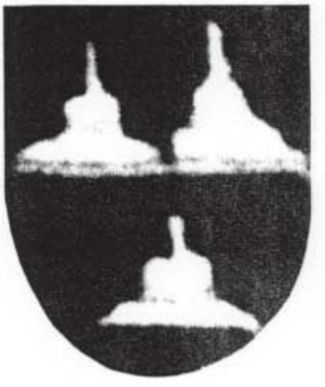
25 pav. IV a. p. m. e. Atėnietis su *petas* ant galvos. Iš: МЕРЦАЛОВА, М.Н. *Костюм...* илл. 71.

27 pav. 1270 m. Prancūzijos valstietis su *čepčiuku* ir skrybėle ant galvos. Iš: BOUCHER, F. *A History...* il. 327.

26 pav. IV a. p. m. e. Tanagros skulptūrėlė su *pholia* ant galvos. Iš: BOUCHER, F. *A History...* il. 146.

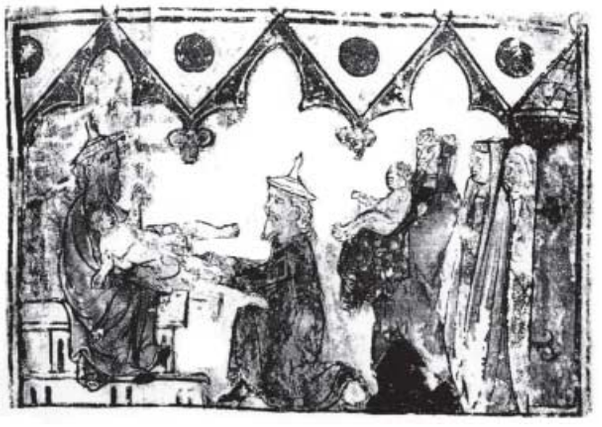

28 pav. 1300 m. herbo plokštelė iš Vokietijos. Iš: METZGER, Therese und Mendel. *Judisches...* il. 202.

ritualų metu galėjo būti paklotas ant stalo kaip staltiesė. Ikonografijoje *tallit* naudojamas ir kaip ritualinis baldakimas, per vestuvių ceremoniją dedamas virš jaunavedžių galvų. XIII a. vokiškai kalbančiuose kraštuose nuotaka vaizduojama nuo galvos ligi pėdų įsisupusi į kailiu pamuštą apsiaustą, iš po kurio matyti tik kurpių galiukai, o veidas uždengtas šydu. Šis didžiulis kailinis apsiaustas simbolizavo savotišką gedulo ženklą; gedulo dėl prarastos Jeruzalės, jos sugriautos šventyklos ir tremties, – šiuos skausmingus pojūčius žydai mėgo įmaišyti į visus savo džiaugsmus (19, 153). Pirmieji žydus diskriminuojantys potvarkiai krikščioniškuose kraštuose prasidėjo nuo popiežiaus bulių, konsiliumo ediktų, karalių įstatų ir miestų statutų, kuriais visaip ribota žydų apranga. Draudimai dėvėti vienokius ar kitokius kostiumo elementus buvo skelbiami daugybę kartų. 1266 m. soboras Breslau įpareigojo žydus nešioti ypatingas skrybėles. Ši skrybėlė iš kitų antižydiškų ženklų išsiskyrė tuo, kad, nors ir buvo aiškiai matoma ir negalėjo būti paslėpta, kurį laiką nekėlė ypatingos neapykantos. Ši galvodanga kildinama iš antikinės šiaudinės skrybėlės *petasos*, kurią nešiojo tiek senovės Graikijos vyrai kelionėse, tiek moterys – *pholia* – nuo saulės. Be to, panašiomis skrybėlėmis ir viduramžių valstiečiai dirbo lauko darbus, užsidėję po skrybėle jau aukščiau minėtą baltą drobinį *čepčiuką* (25, 26, 27 pav.).

Kūgio ar apversto piltuvo formos skrybėlė žydams buvo tiek sava, kad XIV a. antspaude iš Ciuricho ir Uberlingeno ji vartota kaip bendruomenės herbo figūra (28 pav.). Tokios skrybėlės galėjo būti naudojamos (bet nebūtinos) ir kūdikio apipjaustymo ceremonijos metu. XV a. specialiųjų skrybėlių pavidalas kiek pakito nuo nešiotų XIV a.: ant kūgio formos smaigalio stiebo atsirado rutulys, užbaigiantis konstrukciją. Ilgainiui ikonografijoje tokių skrybėlių matyti vis rečiau; tikėtina, jog tai lėmė vis dėlto neigiamas jos vertinimas, susijęs su valdžios prievarta, kuri, drausdama arba versdama nešioti įprastą kostiumo elementą, vertė jį žeminančia uniforma (19, 147) (29, 30 pav.).

Saugiausia ir sėkmingiausia iš lotyniškų žemių nuo VIII–IX a. net iki XIV–XV a. žydams buvo Ispanija. Ispanijos žydai buvo tiltas, jungęs lotynų pasaulį su arabų kultūra. Ispanijoje būta keturiasdešimt keturių klestinčių žydų miestų, kur tarpo jų kultūra, amatai, prekyba ir kt. Tačiau tolerantiškoms arabų dinastijoms žlugus, valdžioje jas dažniausiai pakeisdavo alternatyva. Po 800 metų trukusios rekonkistos, senosios maurų karalystės Granados nukariavimas 1492 m. ženklino įnirtingo žydų persekiojimo pradžią ir iš krikščioniškojo pasaulio pusės. Iš žydų buvo reikalaujama „atsiversti“, tačiau net jei tai ir įvykdavo, inkvizicija atrasdavo tūkstančius priežasčių, kaip prisikabinti prie *conversos*. Bausmės sudarydavo ilgiausią sąrašą: jiems buvo draudžiama eiti bet kokias pareigas iki pat miesto šauklio ir naudotis privilegijomis, verstis gydytojo, teisininko

29 pav. 1455 – 1465 m. Apipjaustymas Italijoje. Iš: METZGER, Therese und Mendel. *Judisches...*, il. 332.

30 pav. XV a. Vokietija. Iš: METZGER, Therese und Mendel. *Judisches...* il. 201.

ar notaro praktika, nešiotis ginklą, priiminėti pinigų sumas ar prekes, kalti akmenį, laikyti smuklę, jodinėti arkliu ar keliauti vežimu bei karieta, dėvėti auksą, sidabrą, perlus, bet kokius brangakmenius, šilką ir brokatą, želdintis barzdą (12, 343).

Įdomu palyginti šiuos draudimus su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Statutuose, t.y. pagrindiniuose įstatymų sąvaduose užfiksuotais draudimais. Jie prasideda nuo Antrojo Lietuvos Statuto, priimto 1566 m., kur kategoriškai nurodoma: „...žydai patys ir jų žmonos brangiais apdarais bei auksinių ir sidabrinių grandinių, bei auksu ir sidabru puoštų diržų ir ant kardų (aukso ir sidabro – R. G.) neturi nešioti; o jų nešiosena turi būti paženklinta: kepurė ar beretė geltona (vyrams – R. G.), taip pat dabar ir „baltagalvių“ (t. y. nuometuotų moterų – R.G.) *zavivanje* (tikėtina – nuometas ar panašaus tipo dangalas – R. G.) – iš geltonos drobės ar ko panašaus, kad galima būtų tuo ženklu aiškiai atskirti krikščionį nuo žydo“ (20, 167).

(Geltona spalva iki pat XII a. viduramžių Europoje buvo vertinama tik teigiamai: kaip ir auksas ji buvo suprantama kaip materializavusis saulės šviesa. Negatyvią prasmę įgavo tik tam tikri blausūs, blankūs, dulsvi geltonos spalvos atspalviai. Ambivalentiški viduramžiai ilgainiui suteikė taip mėgtai geltonai spalvai kitą simboliką, susijusią su žemiškais, žemais, blogais jausmais, tokiais kaip pavydas, įtarumas, išdavystė, melas, parsidavėliškumas, begėdystė. Judas, kaip Kristaus įdavėjas, pradėtas vaizduoti geltonais apdarais. „Judo spalva“ simbolizavo dar daug išeinančių už proto ribų dalykų: beprotystę, kvailystę, juokdarystę (21, 110).)

Bet Trečiajame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Statute, priimtame 1588 m., apie tą patį jau rašoma kitu tonu: „...žydai neturi vaikščioti su auksinėmis grandinėmis ir brangenybėmis, taip pat ant diržų ir kardų sidabro neturi nešioti (čia kartojama 1566 m. pozicija – R.G.). Vis dėlto žiedą ant piršto su antspaudu ir dar vieną žiedą kiekvienam jų turėti, o žydėms leidžiama nešioti žiedus, diržus ir apdarus pagal savo turtines išgales“ (22, 442).

Palyginus Antrojo ir Trečiojo Statuto toną, panašu, kad draudžiamoji 1566 m. intonacija, po 20 metų t.y. 1588 m., buvo pakeista rekomendacine. Kas lėmė tokias permainas vos vienos kartos gyvenime? Istoriniai faktai byloja, kad „Statuto įstatymai nebuvo vykdomi pirmiausia pačių jo sudarytojų ir kitų ponų didikų, pritarusių jį svarstant ir priimant, o valstybės aparatas, teismai, vykdomoji valdžia buvo pernelyg silpni“ (23, 26).

Teisinio nihilizmo fonas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje skatino nepaisyti ir aukščiau išvardytų žydų aprangos draudimų. Bent jau dokumentų (bylų, skundų, kaltinimų) dėl šių Statutų straipsnių nesilaikymo Lietuvoje nerandama. Patys žydai, kai sąlygos leido, draudimus visuomet apeidavo, o kai būdavo keblu – išsipirkdavo. Savisauga diktavo, kad saugiausia buvo dėvėti gyvenamojo krašto apdarus, susilieti su kitais gyventojais, neišsiskirti, tad nieko stebėtina, kad žydų apranga visoje Rytų Europoje ir Lietuvoje akivaizdžiai nesiskyrė nuo nežydiškos. Juolab kad Lietuvoje tradicinės rytietiškos pakraipos apranga kelis šimtmečius dominavo prieš vakarietiškąją ir buvo artima ir priimtina žydams (24).

Kaip tik todėl aukščiau minėti turbanai buvo priimtinas galvos dangalas visiems LDK gyventojams. Kitas galvos dangalas, ypač būdingas XVI a. Gardino ir visos Lietuvos gyventojams, vyrams ir moterims, – tai kalpokai

31, 32, 33, 34, 35 pav. Vyrų ir moterų *kalpokai* XVI a. LDK. Iš: *Вялікае Княства Літоускае*. Т. 2. Мінск: Беларуская Энциклопедыя, 2006, p. 783.

36, 37 pav. XVIII a. LDK *janyčarai.* Iš: *Вялікае*…p. 783.

(31, 32, 33, 34, 35 pav.). Analogiškas kepures dar ir XVIII a nešiojo janyčarai (turk. *yeniceri* – „naujoji kariuomenė“; nuo XIV a. dažniausiai formuojama iš krikščionių belaisvių), tarnavę LDK lauko etmono garbės sargyboje (25, 783) (36, 37 pav.). O XVI a. visa LDK teritorija buvo kupina įvairių pavidalų kalpokų atmainų ir bylose užfiksuota, kaip apiplėšimų metu šie kalpokai būdavo nutraukiami nuo galvų. Vieną tokią autentišką istoriją mums išsaugojo 1562 m. Brastos muitininko tarno žydo Zelmano Isakovičiaus skundas, kuriame aprašyta situacija, įvykusi antrą valandą nakties, jam einant iš savo pono Pinsko muitininko Chelmijaus Rubinovičiaus namo: tuo tarpu iš žemiečio pono Matiejaus Voitiechovičiaus namų išsokę parankinis Mikita su padėjėjais jį užpuolę, sumušę ir atėmę juodą aukštą kepurę (arba kalpoką), apkraštuotą kiaune, nuvilkę nuo jo *gvazdikinio porpjano odnoriadką* su 8 sidabriniais *knafliais*, nurovę *kalitą* su 6 raudonais auksinais ir 4 kapomis lietuviškų grašių (26, 28, Nr. 26).

Iš Zelmano Isakovičiaus buvo atimta juoda aukšta kepurė, apkraštuota kiaunės kailiu. Būtent galvos dangalas kostiumo vienovėje atliko pagrindinį tautiniu požiūriu skiriamąjį vaidmenį. Viduramžiais galva buvo laikoma gerbtiniausia, iškiliausia ir geriausiai apžvelgiama kūno dalimi. Visos šios išskirtinės savybės buvo taikomos ir galvos dangalui (38, 39, 40, 41 pav.). Tačiau žydo Zelmano Isakovičiaus atveju ir čia nerandame jokio etninio išskirtinumo požymių. Lenkų akimis žiūrint, aukštomis kepurėmis, arba kalpokais (iš turk. *kalpak*), lietuviai išsiskyrė nuo seno ir bendrame Abiejų Tautų seime šie kalpokai vadinti „lietuviškais“ (27, 299).

Nei šis 1562 m. įvykęs Zelmano Isakovičiaus sumušimo atvejis, nei iš jo atimta apranga nebuvo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje išskirtiniai. Greičiau atvirkščiai – nei žydų sumušimai (gausiai ir žiauriai buvo mušamasi ir tarp bajorų, apie ką byloja 39 tomai „*Акты, издаваемые Виленскою археографическою коммиссиею, для разбора древних актов*“), nei LDK kostiumas, dėvimas žydo, nebuvo bent kuo nors išskirtiniai įprastinės Lietuvos dėvėsenos fone.

Sumušimai ir apiplėšimai vyko nuolat, o kai kurios autentiškos istorinės bylos liudija ir aprangos bei atimtos galvodangos ypatybes. Štai 1687 m. Vilniaus žydo Jakimovičiaus skunde dėl jo namų apiplėšimo tarp išvardytų pavogtų daiktų paminėta nuo jo galvos nutraukta sabalų kepurė (26, 29, Nr. 114).

Sabalines ir lapines kepures žydai nešiojo Lietuvoje iki 1845 m. draudimų. Kaip jos buvo nešiojamos, išraiškingai aprašė Adomas Mickevičius:

> Ant suolo Jankelis pašoko, apsidairė,
> Iškilo virš visų barzda jo tarsi gairė.
> Nuščiuvo šurmulys. Tada, nužvelgęs minią,
> Kepurę nuo galvos nusiėmė lapinę,
> Jarmulką pasmaukė ir juostą susirišo... (28, 197).

Pirmu arba apatiniu galvos dangalu buvo *jarmulka* (*kiepl, jarmolke*), ant jos dedama kailinė kepurė (*soiblchum* ir *štraiml*) arba didžiulis sabalinis kalpokas ar apdailintas kailiu *spodek* (pažodžiui – „lėkštė“) su pliušiniu pagrindu (16, 110) (22, 24 pav.). Mickevičiaus herojus Jankelis dėjosi lapinę

kepurę kalpoką, nes buvo Naugarduko rabino pavaduotojas.

Kalpoko atmaina – *bašlykas* arba *šlykas* – žinoma nuo seniausių laikų: tokią galvodangą nešiojo klajokliai, kurių raitas gyvenimo būdas lėmė viso kostiumo, taip pat ir galvos dangos maksimalaus funkcionalumo poreikį. Tikėtina, jog kaip tik ši galvodanga, sėkmingai prigijusi Lietuvoje (Žygimantas Augustas ne viename portrete vaizduojamas būtent su *šlyku* ant galvos), galėtų sieti beveik mistinę Chazariją su LDK ir rodytų galimą kelią, kuriuo žydai atėjo į Lietuvą iš Rytų. Ilgainiui *bašlykas*, virtęs *šlyku*, tapo *šlyke*, nešiojama daugiausia vietinių žydų (42, 43, 44, 45, 46 pav.).

Jungtinės Respublikos valdovai nuolat glaistydavo įvairiausius konfliktus su žydais ir tarp žydų. Štai 1649 m. Jonas III Minsko žydams suteikė naujų laisvių: jiems buvo leista savo mūriniuose namuose 10-yje krautuvių pardavinėti gelumbę, šilkus ir kitokius audinius, šaknis ir visokius amatininkiškus gaminius bei prekes; leidžiama jiems turėti savo skerdyklą, pirtis, kapines prie sinagogos, pirkti aikštes, kurių jie turėjo 21; statyti salyklas, bravorus ir vynines; nuo mokesčių buvo atleidžiami 3 jų mokykliniai namai; žydai neturėjo patirti jokių ribojimų savo amatininkiškoje veikloje nuo krikščioniškų cechų (26, 28, XXVIII).

Paprastai tokios privilegijos buvo teikiamos po rimtų susidūrimų su vietiniais gyventojais. Tuo metu žydų puldinėjimuose dalyvavo visi Lietuvos visuomenės sluoksniai: teisėjai, teismo raštininkai, urėdai, bajorai, miestiečiai, jėzuitų studentai, kazokai ir net patys žydai. 1634 m. buvo užpulta laidotuvių procesija, kuri ėjo iš Žydų gatvės per Vilniaus gatvę ir Žaliąjį tiltą kitoje upės pusėje tuo metu buvusių aptvertų žydų kapinių link. Laidotuvių procesijoje dalyvavę žydai buvo sumušti ir sužeisti, jų apdarai, galvos

38, 39, 40, 41 pav. SMUGLEVIČIUS, P. Žydės ritualinis maudymas (1787 m.). Iš: *Vilniaus klasicizmas,* p. 262, 263.

dangalai – kalpokai buvo suplėšyti (26, 28, XXVIII).

Pagal archajiškiausias lietuvių ir kitų tautų nuostatas, nutraukti kepurę reiškė padaryti gėdą jos turėtojui. Net ir vėlyviausiame tarpasmeninės komunikacijos proceso etape skrybėlės kilstelėjimas ar nusiėmimas priešais kitą asmenį iš esmės reiškė: „Žeminu save priešais jus iki vergo lygio“. Mat nuo seno Europoje tik laisvam žmogui buvo leista nešioti galvos dangalą (29, 23). Tad būtent galvodangos praradimas buvo vienas gėdingiausių asmenybės pažeminimo aktų.

Lietuvoje vykdytą valstybinę politiką žydų atžvilgiu XVIII a. suformulavo Saliamonas Maimonas: „Nėra kitos tokios šalies, kur religijos laisvė ir neapykanta pasireiškia vienodai“ (30, 809).

Vis dėlto realūs žydų persekiojimai, ypač draudimai jų kostiumo atžvilgiu mūsų krašte prasidėjo žlugus Jungtinei Respublikai ir Lietuvai atsidūrus Rusijos imperijos sudėtyje. Nuo 1841 m. buvo pradėta drausti dėvėti žydiškus drabužius ir nešioti žydišką galvodangą. Buvo suformuluota ir priežastis, dėl kurios toks kostiumas nepageidautinas valdžiai ir, jos nuomone, svetimas žydams: „Nes šis apdaras neturys nieko bendra su jų (žydų) religinėmis nuostatomis, ši apranga yra senoviška lenkiška, kurią iškeitę lenkai paliko žydams, kad atskirtų juos nuo valdančios liaudies. Šis kenksmingas skirtumas brėžia griežtą ribą tarp vietinių gyventojų ir žydų, taip sakant, atstumdamas juos, kaip niekinamą liaudį, nuo bet kokio bendravimo su krikščionimis“ (16, 113).

42 pav. Hunų raitelis su *bašlyku* ant galvos. Iš: АРТАМОНОВ, М. И. *История хазар.* Издательство Государственного эрмитажа, 1962, p. 44.

43 pav. Žygimanto Augusto portretas su *bašlyku* ant galvos ir dvišake barzda. Iš: GLOGER, Z. *Encyklopedia staropolska ilustrowana.* Warszawa, 1985, t. IV, p. 450.

dernišką aprangą. Kaip senųjų vertybių, buvusios unijinės valstybės simbolis, rytietiška apranga buvo dirbtinai atgaivinama sukilimų prieš caro valdžią metu. O kadangi ji buvo aiškus pasipriešinimo Rusijos imperijai ženklas, veikiai tapo draudžiama ir persekiojama.

Žydai iš savo istorinės patirties apskritai atsargiai bandė naujoves, o po gausių persekiojimų (ir dėl drabužių) juolab siekė neišsiskirti iš bendros masės ir todėl paprastai prisilaikydavo senosios mados; bet šioje permainingoje situacijoje ar dėl apsidraudimo, ar dėl užsispyrimo atsidūrė ypač pažeidžiamoje pozicijoje: išlaikytas tradicinis kostiumas juos ir išskyrė iš likusiųjų,

44, 45 pav. KUKLEVIČIUS, K. Vilniaus žydų knygų pardavėjas (1839 m.). Iš: ATAMUKAS, S. *Lietuvos žydų kelias.* Vilnius, 1998, p. 77; KUKLEVIČIUS, K. Kepurių pardavėjas. Iš: БЯЛЯВІНА, В. М., РАКАВА, Л. В. *Мужчынскі касцюм на Беларусі.* Мінск: Беларусь, 2007, p. 202.

46 pav. XIX a. žydas su *šlyke* ant galvos. Iš: BARTKIEWICZ, M. *Polski ubior do 1864 roku.* Wrocław, 1979, b. p.

Čia būtina paaiškinti situaciją, susidariusią Lietuvoje, kardinaliai keičiantis Lietuvos bajorijos požiūriui į kostiumą. XVIII–XIX a. sandūroje buvo išstumtas ilgus šimtmečius dėvėtas rytietiškas kostiumas (ilgainiui įgavęs tik „lenkiško“ kostiumo pavadinimą) ir pradėtas visuotinai dėvėti kosmopolitinis bendraeuropietiškas kostiumas. Iki šio žingsnio Lietuvos žydų ir ne žydų apranga ir galvodanga, jei ir nebuvo visiškai identiška, tai bent jau buvo vienodos stilistinės pakraipos – rytietiška. Šiuo laikmečiu įvyko lūžis, išskyręs senąją dėvėseną, senuosius „kontušus“ (kurie apibendrintai reiškė ir visą senąją kartą) ir naująją mopersirengusiųjų moderniškai. O senasis rytietiškas kostiumas naujajai valdžiai asociavosi su nepasitenkinimu ir pasipriešinimu, išvirtusiu į sukilimą. Tad jis tapo nepriimtinas visais atžvilgiais.

Buvo sudarytas komitetas, sprendęs žydų gyvensenos ir dėvėsenos klausimus. Be kitų numatytų žydų buities reformų, dar 1839 m. siekta įvesti 10 rublių mokestį už žydiškos (vyriškos ar moteriškos) aprangos pasiuvimą.

Surinkti šį mokestį buvo neįmanoma, nes siuvėjai, žinia, patys žydai, apsiūdavo tiek judėjus, tiek ir krikščionis Lietuvos piliečius (47, 48 pav.). 1843 m. imperatorius Nikolajus I patvirtino asmeninį mokestį kiekvienam žydui už specialaus apdaro dėvėjimą ar galvodangos nešiojimą. Nuo jo atleisti tik asmenys, vyresni nei 60 metų. 1844 m. šis mokestis buvo dar padidintas įvedus progresinę sistemą – pagal užimamą visuomeninę padėtį. Žydų prašymas atšaukti draudimą nešioti jarmulkas sukėlė atvirkštinę caro reakciją: už jų nešioseną teko mokėti nuo 3 iki 5 rublių, o kartais ir daugiau (16, 113).

47 pav. ANTOKOLSKIS, M. Siuvėjas (1864 m.). Iš: ATAMUKAS, S. *Lietuvos...* p. 89.

Prie draudžiamų galvos dangalų buvo priskirtos visos kailinės kepurės ir vadinamosios *krymkos*, t.y. visos kepurės be snapelio, vadinamojo žydiško sukirpimo. Juodos odinės keturkampės dėžutės *tfillin*, kurių viduje buvo laikomas religinis tekstas, ir kurios būdavo pritaisomos prie kaktos, leistos nešioti tik maldos metu sinagogoje.

Antižydiški persekiojimai ypač skaudžiai palietė žydų moteris: buvo draudžiama tradicija skusti plikai galvą, o už draudimo nepaisymą imama 5 sidabro rublių bauda. Paprastai žydės nešiojo ant galvos savitas čalmas ar klojinius iš kaspinų, atlaso, *haruso* audinio, kurie imitavo plaukus (49, 50 pav.). Atidengti galvą buvo leistina tik savo vyro akivaizdoje, nes šis gestas buvo laikomas be galo intymiu. Kova prieš žydišką dėvėseną išvirto į asmeninę prievartą, kai buvo pradėtos vykdyti savavališkos žydžių apžiūros siekiant nustatyti, ar jos skutasi galvas. Ilgainiui valdžia nustatė, kad ši procedūra gali būti vykdoma tik vietos administracinėje patalpoje ir būtinai dalyvaujant vyrui ar giminaičiui (16, 114). Galima įsivaizduoti, kokia tai buvo skausminga patirtis, kai dar visai neseniai žydų moterys gatvėje pasirodydavo ne kitaip, o tik susisupusios į *spreiduchą* – savitą į paklodę panašią skraistę, kuria (kaip Rytuose), užsimetus ant galvos, tarsi apsiaustu galima buvo užsidengti visą kūną.

Priverstinis, vykdant caro įsakus, žydų persirengimas tokiais „kaip visų“, bendraeuropietiškais rūbais radikaliai pakeitė ypač žydžių išvaizdą, kurią iškart pastebėjo ne žydai: „Betgi kokios gražios dabar žydaitės, kai nusimetė savo didžiulių skarų nuometus! <...> garbės žodis, tikros hurijos. Nieko protingesnio negalima sugalvoti už tą žydžių persirengimą“ (31, 103). Apskritai persirengimas buvo Lietuvos visuomenės sutiktas palankiai, nes viltasi tokiu pat būdu, kaip „civilizavo“ save, „civilizuoti“ ir žydų bendruomenę. Tik pavieniai asmenys pasisakė prieš paviršutinišką išorinių kosmopolitinių aprangos ir elgsenos formų mėgdžiojimą, už žydų tautinių bei religinių vertybių išsaugojimą, gerbė ir žavėjosi jų savitumu ir kūrybingumu (32, 104):

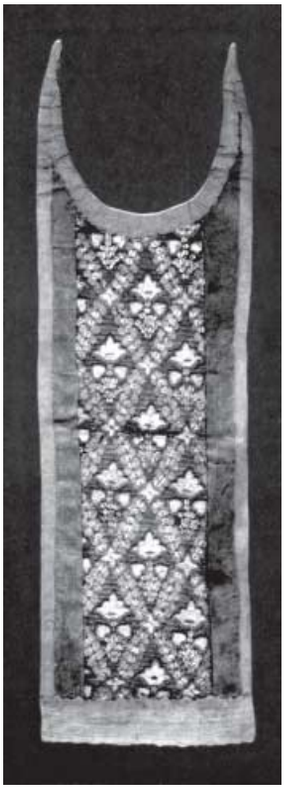

48 pav. SZYK, A. Siuvėjas ir batsiuvys. Iš: MOŽDŽYNSKA-NAWOTKA, A. *O modach...* p. 137.

Naujoji (smuklė – R. G.) prašmatnybėm nepasižymėjo,
Užtat ana senovės išvaizdą turėjo, –
Tikriausiai ji pareina iš tiriečių meno,
O į kitus kraštus jį žydai atgabeno.
Tokios taip pat ir mes išmokome iš žydų.

Ta smuklė lyg būt laivas ir kartu šventovė,
Lyg Nojaus statinys, kur tvano bangos plovė.
Vienam gale – visokių gyvulių talpinas –
Arklių ir jaučių, karvių ten ir ožkos trinas;
Ten rasi ir ožių, ir paukščių būrį gražų,
Driežų kelias poras, o ir vabzdžių nemaža.
Antroji smuklės pusė iš galo ir iš šono
Garsingą primena šventovę Saliamono.

Atrodo, jog ta smuklė linksta ir svyruoja
Kaip žydas, kai per šabą barakatinuoja.
Jos stogas – lyg kepurė, nusmaukta ant šono (28, 110).

49 pav. XVIII a. žydės *fartuch.* Iš: MOŽDŽYNSKA-NAWOTKA, A. *O modach...* p. 138.

50 pav. REMERIS, A. Čalmuota moteris. Iš eskizų albumo (1854 m.). Iš: ŠIRKAITĖ, J. *Dailininkai Romeriai.* Vilnius, 2006, p. 67.

LITERATŪRA

1. GUZEVIČIŪTĖ, R. Kepurių kelionės. Bašlykas. Iš: *Liaudies kultūra,* 1995, Nr. 2, p. 45–47.
2. GUZEVIČIŪTĖ, R. Kepurių kelionės. Turbanas. Iš: *Liaudies kultūra,* 1995, Nr. 3, p. 40–44.
3. GUZEVIČIŪTĖ, R. Kepurių kelionės. Konfederatė. Iš: *Liaudies kultūra,* 1995, Nr. 4, p. 43–46.
4. GUZEVIČIŪTĖ, R. Kepurių kelionės. Cilindras. Iš: *Liaudies kultūra,* 1995, Nr. 5, p. 40–42.
5. GUZEVIČIŪTĖ, R. Kepurių kelionės. Skrybėlė. Iš: *Liaudies kultūra,* 1995, Nr. 6, p. 55–57.
6. GUZEVIČIŪTĖ, R. Kepurių kelionės. Magierka. Iš: *Liaudies kultūra,* 1996, Nr. 3, p. 36–38.
7. GUZEVIČIŪTĖ, R. Kepurių kelionės. Beretė. Iš: *Liaudies kultūra,* 1996, Nr. 5 p. 53–56.
8. GUZEVIČIŪTĖ, R. Kepurių kelionės. Čepčiukas. Iš: *Liaudies kultūra,* 1997, Nr. 1, p. 56–59.
9. GUZEVIČIŪTĖ, R. Kepurių kelionės. Baigiamasis žodis kepurių kelionėms. Iš: *Liaudies kultūra,* 1997, Nr. 3, p. 38–42.
10. ATAMUKAS, S. *Lietuvos žydų kelias. Nuo XVI amžiaus iki XX a. pabaigos*. Vilnius: Alma litera, 1998.
11. WANDYCZ, P. S. *Laisvės kaina. Vidurio Rytų Europos istorija nuo viduramžių iki dabarties.* Vilnius: Baltos lankos, 1997.
12. RADVILA-NAŠLAITĖLIS, M. K. *Kelionė į Jeruzalę*. Vilnius: Mintis, 1990.
13. JOHNSON, P. *Žydų istorija*. Vilnius: Aidai, 1999.
14. HERODOTAS. *Istorija*. Vilnius, 1988.
15. BOUCHER, F. *A History of Costume in the West*. London: Thames and Hudson, 1987.
16. *Кратkая еврейская энциклопедия*. Т. 6. Иерусалим: Еврейский университет, 1992.
17. REKLAITIS, P. Lietuvos gyventojų tipai 16 a. grafikoje: Adelhauser–Heldt–Vecello. Iš: *Etnografija*, 1991, Nr. 1.
18. ЛАЗУТКА, С., ГУДАВИЧЮС, Э. *Привилегия евреям Витаутаса Великого 1388 года*. Москва-Иерусалим, 1993.
19. METZGER, Therese und Mendel. *Judisches Leben im Mittelalter*. Fribourg: Edition Popp, 1983.
20. *Статутъ Великого Княства Литовского 1566 года*. Москва, 1855.
21. ЧЕРНОВА, А. *…Все краски мира, кроме желтой*. Москва, 1987.
22. *Статут Вяликага Княства Літоускага 1588. Мінск*, 1989.
23. LAZUTKA, S. *Lietuvos statutai, jų kūrėjai ir epocha*. Kaunas, 1994.
24. GUZEVIČIŪTĖ, R. *Tarp Rytų ir Vakarų*. Vilnius: Versus aureus, 2006.
25. *Вялікае Княства Літоускае*. Т. 2. Мінск: Беларуская Энциклапедыя, 2006.
26. *Акты, издаваемые Виленскою археографическою коммиссиею для разбора древних актов*. Вильна, 1865−1915, Т. 39.
27. GUTKOWSKA-RYCHLEWSKA, M. *Historia ubiorow*. Wroslaw–Warszawa–Krakow, 1968.
28. MICKEVIČIUS, A. *Ponas Tadas*. Vilnius: Vaga, 1998.
29. ПЕТРОВ, Л. В. *Мода как общественное явление*. Ленинград, 1974.
30. ŠIAUČŪNAITĖ-VERBICKIENĖ, Jurgita. Žydai. Žydų bendruomenė LDK: Įsikūrimas, sklaida, struktūra. Iš: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra*. Vilnius, 2001.
31. T. R. Dwa dni w Grodnie. Zdrazenie podrożne. Ondyna Druskienickich żrodel, 1845. Cit. pagal: MEDIŠAUSKIENĖ, Z. Atkarus, bet būtinas: žydai ir bajoriškoji Lietuvos visuomenė (XIX a. vidurys). Iš: *Žydų klausimas Lietuvoje XIX a. viduryje*. Vilnius: LII leidykla, 2004.
32. Ten pat.

Remembering Travels of the Hats. Jewish Headwear

Rūta Guzevičiūtė

Because of the diffusive nature of the Jewish nation, historically, Jewish headwear depended on the religion, culture and customs of the country in which they formed their community. Loyal to their religion, the Jews were not inclined to „convert"to Christianity nor to Islam. Nevertheless, this was what the governments of the states, to which Jews were immigrating, were aiming for and sooner or later their pressure developed into compulsory regulations for the costumes. In Both East and West Jews tried to assimilate themselves with the locals in terms of appearance and up to a certain point in time their efforts were successful. Conflicts arose when having used the Jews for their abilities certain states went on to marginalise them. The Jews who immigrated to the Grand Duchy of Lithuania from either East or West did not suffer immediate persecution. On the contrary, they were awarded many freedoms which started being limited only at the end of the 16th century. However, the efforts to regulate Jewish costume and headwear did not prove successful. Jewish clothing apparently stood out only as late as in the 19th century, when, incorporated into the Russian Empire, Lithuania changed its clothes to a more modern, common European style, leaving their old Eastern style to the Jews. The Tsarist government undertook bold persecutions of the Jews and in time banned their original costume and headwear all together.

Lietuvos istorijos institutas, Etnologijos skyrius,
Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, el. p. grkostium@gmail.com

Gauta 2008-04-20, spaudai įteikta 2008-06-30

Madingų prekių infrastruktūra XX a. pradžios Vilniuje

Taira MILUŠAUSKAITĖ

Objektas – madingų prekių infrastruktūra XX a. pradžios Vilniuje. Tikslas: išsiaiškinti madingų prekių infrastruktūros augimą didžiausiame Lietuvos mieste XX a. pradžioje: siuvyklų, dirbtuvių, parduotuvių skaičių, išsidėstymą, jų gaminamos ar parduodamos produkcijos įvairovę, su madinga apranga susijusių paslaugų didėjimą. Tyrimo metodas: lyginamoji statistinė analizė, apimanti 1909–1914 metus (1915 m. informacinė medžiaga taip pat analizuojama, tačiau tais metais jau vyko Pirmasis pasaulinis karas). Remiamasi informacinio leidinio „Вся Вильна" statistiniais duomenimis. Tuometinių parduotuvių reklamos, iliustracijos periodikoje yra svarbus tyrinėjimų šaltinis ir epochos liudininkas.

Išvados: nagrinėjamuoju laikotarpiu Vilniuje smarkiai išaugo madingų prekių infrastruktūra. Tai liudija, jog, ekonominiu požiūriu, Vilniaus gyventojai įstengė įsigyti madingų drabužių, ir tai, kad naujausios mados sklido tuometiniame miestiečių sluoksnyje. Išnagrinėta mados prekių infrastruktūra, jos sudedamieji elementai, jų kaita. Parodyta, kad pagrindiniai mados skleidėjai Vilniuje – parduotuvių, dirbtuvių savininkai, siuvėjai, pirkliai, meistrai – buvo žydų ir rusų tautybės žmonės, o nauja tuometinė apranga vadinta užsienietiška. Siuvėjai ne kūrė, o sekė ir kopijavo madingą aprangą, kuri buvo atvežama parduoti, arba rėmėsi mados žurnalais.

XIX–XX a. sandūroje Vilnius buvo stambiausias Lietuvos prekių mainų centras, po jo sekė Kaunas, Šiauliai, Panevėžys. XIX a. antrojoje pusėje palaipsniui kito ekonominis, socialinis ir kultūrinis gyvenimas. Kapitalizmas sąlygojo luominės niveliacijos procesus, ankstesni luomų skirtumai tapo ne tokie svarbūs, iškilo praturtėję nekilmingų sluoksnių atstovai. Kapitalizmo įsigalėjimas darė įtaką mados sklaidai ir jos apraiškoms. Kapitalizmas lėmė laisvą darbo jėgos ir prekių judėjimą, būtent kapitalistiniu laikotarpiu išaugo pasiturinčių miestiečių sluoksnis – pagrindinis naujosios mados adresatas. XX a. pradžioje madingas drabužis tapo masiškai vartojama ir pramoniniu būdu gaminama preke. Kapitalistiniu laikotarpiu nutiestas geras susisiekimo, ypač geležinkelių transporto tinklas (nuo 1864 m.) įgalino gabenti drabužius, audinius, aksesuarus iš vienos Europos šalies į kitas ar iš vieno regiono į kitą, padidėjo importas ir eksportas.

Siekiant aptarti mados sklaidą XX a. pradžioje, analizuojama infrastruktūra, kuri apima visą šakų, aptarnaujančių mados reprodukcijos procesą, kompleksą – madingos aprangos, avalynės bei aksesuarų gamybą ir prekybą. XX a. pradžioje veikė išplėtota, sudėtinga siuvimo ir prekybos sistema, kai kurios šios sistemos dalys turėjo specifinius, šiandien jau pamirštus pavadinimus. Į ją įėjo:

1. manufaktūros: siuvimo medžiagų ir priemonių parduotuvės, audinių, trikotažo gaminių parduotuvės;
2. moterų apranga ir konfekcionai – rūbų parduotuvės-dirbtuvės (lot. *confectio* – gamyba, pranc. *confection* – paruošimas, pagaminimas), kuriose pasiūtą, tačiau nebaigtą drabužį vietoje užbaigdavo, pritaikydami pirkėjo figūrai, pridėdavo detales pagal jo pageidavimą. Rusų kalba leistame leidinyje šios parduotuvės vadinamos „damų drabužiais" (дамские наряды), o lenkų kalba – „damų konfekcionais" (konfekcje damskie). Taip pat kūrėsi madingos parduotuvės ir dirbtuvės (модные магазины и мастерские). Jose buvo siuvama pagal individualius užsakymus bei parduodama madinga apranga;
3. drabužių siuvyklos ir moterų suknelių dirbtuvės (платьев дамских мастерские), baltinių siuvyklos (белошвейние мастерские);
4. gatavų vyrų ir moterų rūbų parduotuvės (платья готовые мужскиие и дамские) ir apatiniai gatavi rūbai (белье готовое);
5. parduotuvės, skirtos moksleiviams ir vaikams (специалный магазин ученических и детских уборов), vaikiškų suknelių, galvos apdangalų parduotuvės ir siuvyklos;
6. odos dirbinių – avalynės parduotuvės ir fabrikai, avalynės dirbtuvės, gaminiai iš kailio, odos gaminių taisyklos;
7. aksesuarų, nėrinių, mezginių, korsetų, pirštinių, kojinių parduotuvės ir dirbtuvės, kelionių reikmenys (дорожные вещи, кошелки), galanterijos prekės;
8. grožio salonai, kosmetikos ir parfumerijos parduotuvės;

9. drabužių valyklos ir skalbyklos, suknelių nuoma ir senų rūbų prekyba.

Šią išplėtotą infrastruktūrą pažinti padeda informacinis leidinys rusų kalba „Вся Вильна“ (lenkų kalba – „Całe Wilno“), leistas kasmet nuo 1909 iki 1915 metų. Vienas iš jo skyrių – „Pramonės-prekybos skyrius“ – pristatė visas Vilniuje veikusias parduotuves, dirbtuves, siuvyklas, fabrikus ir kt. Į šią statistiką reikia žvelgti atsargiai: ne visos iš paminėtų įmonių ar parduotuvių buvo stambios, pelningos, neretai tai galėjo būti tik rūselis, kuriame buvo taisomi batai, ar butas, kuriame gyveno drabužius siuvantis siuvėjas. Įmonės buvo skirtos įvairių klasių ir socialinių sluoksnių atstovams – nuo turtingiausių iki skurdžiausių, pagal jų išgales ir poreikius. Remiantis „Вся Вильна“ leidinyje pateikta medžiaga, straipsnyje pristatoma Vilniaus mados prekių infrastruktūros statistika bei jos dinamika.

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje daugumą Lietuvos miestų gyventojų sudarė žydų, lenkų, rusų tautybių žmonės. 1897 m. pirmojo visuotinio Rusijos gyventojų surašymo duomenys pilnai neatskleidžia tautinės ir luominės gyventojų padėties, tačiau akivaizdu, kad miestai buvo nelietuviški. Lietuvos kaimuose lietuviai sudarė 93,3 proc., o miestuose daugumą sudarė žydai, – tokią tautinę miestų gyventojų sudėtį lėmė Rusijos imperijoje veikęs žydų sėslumo statusas.[1] 1897 m. Vilniaus mieste gyveno: 49,9 proc. žydų, 24,2 proc. lenkų, 22,8 proc. rusų, ukrainiečių, baltarusių ir tik 3,1 proc. lietuvių.[2] Pagal pavardžių sąrašus ne visada galima tiksliai nustatyti siuvyklų, parduotuvių savininkų ar siuvėjų tautybę, tačiau akivaizdu, kad tarp jų vyravo žydų kilmės asmenys.

Mados prekių infrastruktūros statistika

Manufaktūros prekės. Manufaktūra buvo vadinama parduotuvė, kurioje prekiauta viskuo, kas reikalinga siuvimui – nuo medžiagų, pamušalų iki siūlų ir sagų. Tai buvo parduotuvės, kuriomis pirmiausia naudojosi siuvėjai, tad jų kiekis ir apyvarta tiesiogiai susijusi su siuvimo paklausa mieste. 1909 m. veikė 7,[3] 1912 m. – 10,[4] 1914 m. – 17,[5]o 1915 m. 16[6] didmeninės manufaktūros įstaigų. Mažmeninė prekyba manufaktūros prekėmis vyko ir kitose parduotuvėse, kurios prekiavo gatavais rūbais. Būtent tokių mišrių parduotuvių Vilniaus mieste būta daugiausia: 1909 m. veikė net 144[7] parduotuvės, 1912 m. jų išliko tiek pat – 144,[8] o 1914 m. – 184.[9] 1915 m. atsidarė daugiau nei šimtas naujų parduotuvių, iš viso jų buvo 293[10] (1 pav.).

Siuvimo medžiagų ir priemonių parduotuvės. 1909–1915 m. madingomis ir prabangiomis medžiagomis – šilku ir atlasu – Vilniaus mieste prekiavo 10 parduotuvių. 1913 m. siuvėjams skirtų reikmenų nusipirkti buvo galima 17 parduotuvių,[11] 1914 m. – 22.[12] Būta specializuotų siuvimo reikmenų parduotuvių – kepurių gamintojai reikalingų reikmenų įsigyti galėjo dviejose parduotuvėse, veikė viena tiulio (labai plono tinklinio audinio) parduotuvė, 5 parduotuvės prekiavo siuvimo mašinomis.[13]

Drabužių siuvyklos ir moterų suknelių dirbtuvės. Tai įmonės, kuriose buvo galima pasisiūti reikiamą drabužį, o kadangi siuvėjo darbas buvo nebrangus, individualiai siūti drabužiai buvo pigesni už gatavus. Dėl šios priežasties XX a. pradžioje populiariausios buvo ne gatavų drabužių parduotuvės, o siuvyklos ir salonai-dirbtuvės. 1909 m. jų būta 56,[14] 1910–1911 m. Vilniuje minimi 59 salonai-dirbtuvės,[15] 1913 m. – 239,[16] 1914 m. – 167,[17] 1915 m. – 158.[18] Individualiai anuomet siūti ir apatiniai baltiniai – 1912 m. Vilniuje veikė 13 baltinių siuvyklų,[19]o 1915 m. – 25.[20] Vyrų ir moterų drabužius siuvo skirtingi meistrai, tai matyti iš reklaminių skelbimų (2, 3 pav.), tačiau buvo

Мануфактурный и суконный
МАГАЗИНЪ
Ш. Х. КРЕМЕРА
Вильна, Нѣмецкая ул, № 27.
БОЛЬШОЙ ВЫБОРЪ разныхъ русскихъ и заграничныхъ шерстяныхъ, шелковыхъ и бумажныхъ матеріаловъ. Плюшъ, бархатъ.
Цѣны абсолютно безъ запроса.

1 pav. Kremerio manufaktūros ir audinių parduotuvė, Vokiečių g. 27 (Мануфактурный и суконный МАГАЗИНЪ, Ш. Х. КРЕМЕРА). Iš: *Вся Вильна*, 1914, p. 264.

2 pav. Moteriškų suknelių siuvėjas V. Šliteris ir Ko° Skapo gatvėje. Reklaminis skelbimas teigia, kad suknelės čia siuvamos pagal paskutines pasaulines madas iš žurnalų. Iš: *Całe Wilno*, 1910–1911, p. 182.

Дамскій портной
В. ШЛИТЕРЪ и Ко
ВИЛЬНА, Скоповка, № 6.
Имѣетъ честь увѣдомить почтеннѣшую публику, что мы принимаемъ заказы на дамскія верхнія платья и спеціально на мѣховыя. Заказы принимаются какъ изъ собственнаго, такъ и изъ матеріаловъ гг. заказчиковъ. Исполненіе по послѣднимъ журналамъ скоро и аккуратно. Новость XX вѣка двухсторонній костюмъ и пальто. Прошу убѣдиться!

siuvėjų, kurie siuvo tiek moterims, tiek vyrams ir vaikams.

Moteriškų suknelių konfekcionai. XIX a. pabaigoje Europoje paplito masinės rūbų gamybos forma – konfekcija ar konfekcionas. Konfekcijomis vadintose parduotuvėse buvo galima įsigyti iš dalies pasiūtą rūbą, kuris vietoje siuvėjų buvo pritaikomas prie pirkėjos figūros. Taigi tai buvo tarpinė forma tarp gatavo ir specialiai užsakovui siuvamo drabužio. 1909 m. Vilniuje veikė 9 konfekcionai,[21] o 1915 m. – 11.[22]

1914 m. informaciniame leidinyje „Вся Вильна“ išskiriamos 7 „madingos parduotuvės ir dirbtuvės“,[23] tiek pat jų išliko ir 1915 m.[24] Gana sudėtinga įvardyti, kuo skyrėsi konfekcionai nuo „madingų rūbų parduotuvių ir dirbtuvių“, tačiau minėtame informaciniame leidinyje konfekcionai ir parduotuvės-dirbtuvės yra atskirti.

Gatavi vyrų ir moterų rūbai. XX a. pradžioje vis populiaresni darėsi jau ne siuvėjams užsakomi, o gatavi rūbai. 1909 m. Vilniuje gatavais drabužiais prekiavo 61 parduotuvė,[25] o 1910–1911 m. – 69[26] parduotuvės, 1912 m. – 118 parduotuvių,[27] 1913 m. veikė 120 gatavų drabužių parduotuvių,[28] 1914 m. – 122,[29] 1915 m. – 132.[30] Veikė specializuotos vyriškos parduotuvės, pvz., Zanevskio iš Varšuvos vyriškų rūbų (мужские платья) parduotuvė Domininkonų g. 19[31] (4 pav.). Būta parduotuvių, kurios prekiavo gatavais drabužiais, tačiau taip pat priimdavo ir individualius užsakymus siūti drabužiams[32] (5 pav.). Apatiniais drabužiais prekiavo 22 parduotuvės,[33] būta ir specializuotų parduotuvių, pvz., neperšlampamų drabužių parduotuvės. XIX a. pabaigoje išpopuliarėjo gatavi kostiumai, kurių madą padiktavo buvęs žymus Paryžiaus modeliuotojas anglas Charlesas Fredericas Worthas, garsėjęs nepriekaištingu angliško drabužių kirpimu. Jo sukurtas moteriško kostiumo prototipas – pilkos taftos apdaras, vadinamas vizitiniu kostiumu, buvo skirtas miesto gyventojoms. Kostiumą sudarė dvi dalys – sijonas ir žaketas (pranc. *jaquette* – trumpas viršutinis moteriškas drabužis, dažnai įimtas per liemenį). Moteriškomis suknelėmis ir kostiumais Vilniuje prekiavo Kagano parduotuvė (Vokiečių g. 20) ir L. Zalkindo universalinė parduotuvė (Didžioji g. 73) (6 pav.).

3 pav. Vyriškų drabužių siuvėjas J. Novickis, Didžioji g. 58 (Мужской портной Ю. Новицкій). Iš: *Вся Вильна*, 1915, p. 81.

4 pav. V. Zanevskio iš Varšuvos vyriškų rūbų parduotuvė Domininkonų g. 19. Iš: *Cale Wilno*, 1910–1911, p. 182.

Vaikiški rūbai. XX a. pradžioje prekiauta jau ne vien suaugusiesiems skirtais drabužiais, bet ir vaikams siūta produkcija. 1909 m. Vilniuje gatavų vaikiškų rūbų nusipirkti buvo galima 6 parduotuvėse,[34] 1910–1911 m. – jau 9,[35] o 1915 m. – 11.[36] Vaikiškos suknelės buvo siuvamos ir individualiai, o mokyklinių uniformų buvo galima įsigyti **7** parduotuvėse (7, 8 pav.). Kiekviena gimnazija turėjo savo privalomas uniformas, tad jas buvo galima užsisakyti ir pas siuvėjus. Mokyklinės aprangos paklausa kasmet augo, nes, daugėjant gimnazijų, didėjo mokinių skaičius. 1909 m. Vilniaus mieste veikė 12 gimnazijų, iš jų 5 mergaičių gimnazijos,[37] o 1915 m. buvo jau 19 gimnazijų ir mokyklų ir net 17 mergaičių gimnazijų.[38]

Avalynė, odos ir kailio gaminiai. 1909 m. Vilniuje avalyne prekiavo 106 parduotuvės,[39] 1910–1911 m. veikė 63 odos gaminių parduotuvės ir 113 avalynės dirbtuvių.[40] Iš didelio avalynės dirbtuvių skaičiaus matyti, jog, kaip ir drabužių siuvyklų atveju, avalynę individualiai pasisiūti buvo pigiau nei pirkti gatavą. 1912 m. odos gaminiais prekiavo 67 parduotuvės, avalyne prekiavo 113 parduotuvių[41] (9 pav.), 1913 m. avalynės dirbtuvių buvo 160,[42] 1914 m. – jau 185[43] parduotuvės. 1915 m. būta 14 odos dirbtuvių, o avalyne prekiavo 127 parduotuvės, išskiriamos 4 parduotuvės, prekiaujančios avalyne su avikailiu, įvairiais gaminiais iš odos prekiavo 92 parduotuvės.[44]

Atskiros parduotuvės prekiavo dirbiniais iš kailio, 1909 m. Vilniuje tokių parduotuvių buvo 18,[45] 1914 m. kailio gaminius siūlė 34 parduotuvės[46] (10 pav.), 1915 m. kailių parduotuvių sumažėjo iki 20.[47]

5 pav. M. I. Kagano centrinė moteriškų suknelių ir kostiumų parduotuvė, Vokiečių g. 20 (Центральный магазин дамскихъ верхних платьевъ и костюмовъ М. И. Каганъ).
Iš: *Вся Вильна*, 1914, p. 106.

6 pav. L. Zalkindo (Л. Залкиндъ) universalinė parduotuvė, Didžioji g. 73 (Самый большой и универсальный МАГАЗИН въ Северо-Западномъ крае Л. Залкиндъ).
Iš: *Вся Вильна*, 1915, p. 283.

7 pav. M. Levino specializuota parduotuvė „Konkurencija" Vokiečių g. 22. Iš: *Całe Wilno*, 1910–1911, p. 78.

Aksesuarų (galanterija, kelionėms skirti daiktai, skrybėlės, pirštinės, kojinės) parduotuvės ir dirbtuvės. Rūbą papildančių, užbaigiančių madingų priedų – aksesuarų pasiūla Vilniaus mieste buvo nemaža: galanterijos prekių 1909 m. buvo galima nusipirkti 155 parduotuvėse,[48] 1910–1911 m. – 202,[49] 1912 m. – 213,[50] 1913 m. – 259,[51] 1914 m. – 315,[52] 1915 m. – 216[53] parduotuvėse, o Z. Flankino parduotuvėje buvo galima įsigyti netgi lėlių, kojinių ir kitų daiktų (11 pav.).

Madingas aprangos atributas XX a. pradžioje buvo skrybėlė, ją viešumoje privalėjo dėvėti pasiturintys vyrai ir moterys. 1909 m. Vilniaus mieste skrybėles gamino 20 meistrų ir 24 vietose jomis prekiavo.[54] 1910–1911 m. veikė 43 skrybėlių parduotuvės, o individualiai užsisakyti buvo galima net 44 vietose.[55] 1913 m. gatavų skrybėlių parduotuvių buvo 37,[56] 1914 m. galvos apdangalais ir rankinėmis prekiavo 29 parduotuvės, iš jų moteriškomis skrybėlėmis – 21, gamino jas 44 vietose,[57] 1915 m. – nusipirkti ir užsisakyti madingą kepurę buvo galima 102 vietose.[58] Anuomet būta 2 sagų parduotuvių, 6 diržų.[59]

Pirštinių dirbtuvių 1909 m. būta 19, pirštinėmis prekiavo 7 parduotuvės.[60] 1910–1911 m. pirštinių dirbtuvių skaičius išliko tas pats, tačiau atsidarė dar 2 parduotuvės.[61] 1913 m. veikė 40 dirbtuvių,[62] 1914 m. informaciniame leidinyje pažymėtos jau 45 pirštinių dirbtuvės, o prekyba pirštinėmis vyko 19 vietų.[63] 1915 m. pirštinių dirbtuvių jau buvo 46, veikė 19 parduotuvių.[64]

Kelionėms skirtų reikmenų parduotuvių atsiradimui darė įtaką gyventojų judėjimas, vis populiarėjančios išvykos į kitas šalis. Kelionėms skirtais aksesuarais 1909 m. prekiauta 6 parduotuvėse,[65] 1913 m. – 17,[66] o po metų – jau 19 parduotuvių.[67]

Grožio salonai, kosmetikos parduotuvės. XX a. pradžios madingam įvaizdžiui buvo svarbūs šukuosena ir makiažas. 1909 m. Vilniuje buvo 12 kirpyklų,[68] 1912 m. jau buvo 38,[69] 1913 m. – 222,[70] 1915 m. – 109.[71] 1910–1911 m. veikė 3 kosmetikos salonai,[72] 1912 m. kosmetikos priemonėmis prekiauta 20 vietų,[73] 1913 m. – 15,[74] 1915 m. būta 17[75] parduotuvių, kurios prekiavo kosmetikos priemonėmis.

Drabužių valyklos, skalbyklos, taisyklos ir senų rūbų parduotuvės. Parduotuvių skaičius augo, jose prekiauta rūbais, tad didėjo ir rūbų priežiūros poreikis. 1911 m. Vilniuje veikė 56 drabužių skalbyklos.[76] XIX a. antrojoje pusėje kylanti chemijos pramonė atrado naujas chemines drabužių priežiūros priemones, kurios buvo naudojamos specializuotose įmonėse – taip atsirado cheminės drabužių valyklos ir skalbyklos. 1909 m. Vilniuje veikė 29 drabužių valyklos,[77] o 1913 m. – jau 47.[78]

Panešioti drabužiai, avalynė buvo atnaujinami, taisomi, persiuvami. 1913 m. Vilniuje veikė 350 avalynės

taisyklų ir net 35 kojinių taisyklos.[79] 1913 m. informaciniame leidinyje pirmą kartą minimos 5 suknelių nuomos įstaigos. Buvo ir senų, padėvėtų suknelių parduotuvių (платья старые), 1913 m. mieste veikė net 21 jų parduotuvė,[80] toks pats skaičius išliko ir 1915 m.[81]

Korsetų salonai (dirbtuvės). XX a. pradžioje išliko populiarūs korsetai, kuriais buvo suveržiamas juosmuo, suteikęs moters siluetui liauną, grakščią S raidės formą. Nors korsetai kito, tačiau jie buvo madingi iki 1914 m. Siekiant išlaikyti ploną moters liemenį, buvo gaminami korsetams analogiški liemenį suveržiantys specialūs diržai. 1909 m. Vilniuje veikė 8 korsetų dirbtuvės,[82] 1912 m. – 12 dirbtuvių,[83] 1914–1915 m. veikė 22[84] korsetų parduotuvės, nors Vakaruose korsetai jau ėjo iš mados.

Nėrinių, mezginių parduotuvės. *La belle epoque* (pranc. „gražioji epocha“) laikotarpiu pamėgtas gausus rūbų dekoravimas mezginiais ir nėriniais. 1909 m. Vilniuje nėriniais prekiavo 5 parduotuvės,[85] 1910–1911 m. – tiek pat,[86] 1913 m. – 8 parduotuvės,[87] 1914 m. – 9 parduotuvės,[88] 1915 m. veikė 10 parduotuvių ir 9 nėrinių gamintojų atstovybės.[89]

Siuvimo mokyklos ir kursai. Paklausios siuvėjo profesijos Vilniuje buvo galima išmokti specialiose rankdarbių, siuvimo, iškarpų mokyklose ir kursuose. 1910–1915 m. Vilniuje veikė 24 rankdarbių mokyklos, siuvimo ir iškarpų kursai, tarp jų žymiausi – „Antonina“ (“Антонина“), „Antuanetė“ (“Антуанетъ“), „Moderno pulsas“ (“Пульсъ Модерна“), „Kazimieras“ (“Казимиръ“), „Vorta“ (“Ворта“),[90] pastaroji mokykla, akivaizdu, pavadinta pagal garsiojo madų diktatoriaus anglo Charleso Frederico Wortho vardą. XX a. pradžioje paplito rankdarbių kursai mėgėjoms, mezgimo, nėrimo buvo mokoma gimnazijose, mergaičių mokyklose. 1911 metais išleistame kataloge „Vilniaus mokymo apskrities mokinių darbų paroda“ (“Выставка ученическихъ работ Виленскаго Учебнаго Округа“)[91] aprašoma Vilniaus švietimo apygardos paroda, kurioje eksponuoti ne tik grafinio meno darbai, amatininkų dirbiniai, bet ir rankdarbiai, nėriniai, mezginiai (12, 13 pav.). Leidinyje aptariamas rankdarbių pritaikymas buityje bei jų svarba ugdant jaunimą. Analogiškos parodos Vilniuje buvo rengiamos nuolat, jas rengė įvairaus profilio mokyklos, pvz., Vilniaus aukštesnioji chemijos-mechanikos mokykla 1905 m. ir kitos.

8 pav. Parduotuvė „Konkurencija“. Iš: *Вся Вильна*, 1915, p. 334.

9 pav. Avalynės parduotuvė „Greitaeigis“ (“Skorochod“). Iš: *Вся Вильна*, 1912, p. 255.

Fabrikai. 1909–1915 m. Vilniaus mieste veikė ne tik nedidelės dirbtuvės, bet ir stambesni fabrikai. Veikė net 17 avalynės fabrikų (1915 m.[92]). 1912 m. reklamuotas vyriškos ir moteriškos avalynės fabrikas, priklausęs pirkliui K. Lachinskiui, įsikūręs Didžiojoje g. 56[93] (14 pav.). „Progreso“ (“Прогрессъ“) avalynės (15 pav.) fabrikas turėjo 3 skyrius Vilniaus mieste. Kiti stambesni avalynės fabrikai – „Manol“ (“Маноль“) (Stepono g. 22) ir „Merkurijus“ (“Меркурій“) (dab. Kosciuškos g.),[94] Tunkelio fabrikas (Vokiečių g. 18).[95] 1914 m. korsetų fabrikas „Nogaler“[96] veikė Domininkonų g. 29, (16 pav.), korsetų ir bandažinių (suveržiančių liemenį) diržų fabrikas „Salon Anglais Corsets“ buvo įsikūręs Vilniaus g. 39 (17 pav.). D. Geršaterio pirštinių – kojinių fabrikas[97] (18 pav.) turėjo net 5 parduotuves, pirštinių fabrikai priklausė S. Abramsonui ir L. Blochui, jie buvo įsikūrę Vilniaus g. 16 ir Šopeno g. 1.[98] Būta 9 mezginių fabrikų.[99]

Išsidėstymas mieste

Iš įvairių mados infrastruktūros įstaigų išsidėstymo matyti, kurios vietos buvo pagrindiniai traukos taškai, kuriose lankėsi vidurinysis sluoksnis, kuriose – mažiau pasiturintys. Manufaktūros prekių ir gatavų drabužių

10 pav. G. Golbergo kailio gaminių prekyba, čia buvo prekiaujama kailiais, atvežtais iš Sibiro ir Amerikos. Iš: *Вся Вильна*,1914, p. 137.

11 pav. Z. Flankino „Progresas“, Trakų gatvė 3, Žuko namas. Iš: *Вся Вильна*,1915, p. 194.

parduotuvių daugiausia – net šešios – buvo Vokiečių gatvėje: „Vienos prabanga“ (Vokiečių g. 1) ir „Modern“ (Vokiečių g. 37), „Paryžiaus konfekcionas“ (Vokiečių g. 33), „Stilius“ (Vokiečių g. 18), „Central“ (Vokiečių g. 21), „Elegant“ (Vokiečių g. 25). Trys manufaktūros prekių parduotuvės buvo įsikūrusios Didžiojoje gatvėje: tai „Žirardov“ (Didžioji g. 60), „Kurliandijos parduotuvė“ (Didžioji g. 74), „Fantazija“ (Didžioji g. 98), dvi Rūdininkų gatvėje: „Šerbakovas ir sūnūs“ (Rūdininkų g. 25), „Ekonomija“ (Rūdininkų g. 20), po vieną kitose vietose: „Viltis“ (Naugarduko g. 7), „Pažanga“ (Pylimo g. 29). Šilko ir atlaso audiniais prekiavo viešbučio „Europa“ pastate (Didžioji g. 2) įsikūrusio garsaus Vilniaus siuvėjo Jarošinskio siuvykla.

Dauguma madingų moteriškų suknelių dirbtuvių ir konfekcionų buvo įsikūrę centrinėje miesto dalyje. Daugiausia jų, net 7, spietėsi Didžiojoje gatvėje, tai: „Vienos parduotuvė“ (Didžioji g. 78), „Vanda“ (Didžioji g. 20), Alšvango parduotuvė (Didžioji g. 70), Vokulskio parduotuvė (Didžioji g. 29), „Žamet“, (Didžioji g. 12), „Fantazija“ (Didžioji g. 39). Aprangą vyrams siuvo J. Novickis, įsikūręs Didžiojoje g. 58. Dvi parduotuvės pavadinimu „Paulina“ veikė Didžiojoje g. 39 bei Vilniaus ir dab. Klaipėdos gatvių kampe. Moteriškų drabužių prekybos gausa išsiskyrė Vokiečių gatvė, kur būta net vienuolikos parduotuvių: „Paryžiaus konfekcionas“ (Vokiečių g. 33), „Konkurencija“ (Vokiečių g. 22), Barito parduotuvė (Vokiečių g. 12), Vainerio parduotuvė (Vokiečių g. 14), Germaizio parduotuvė (Vokiečių g. 5) ir kitos. Pagrindiniame prestižiniame Georgijaus (dab. Gedimino) prospekte būta prabangios B. Lokucevskos parduotuvės (Georgijaus pr. 1), Kobylinskio parduotuvės (Georgijaus pr. 18) ir kitų. Moteriškų rūbų parduotuvės kvietė ir senamiestyje: „Moteriškų suknelių konfekcija“ (Domininkonų g. 24), „Talija“ (Domininkonų g. 12), „Liabor“ (dab. Gucevičiaus g. 4), „Barbara“ (Subačiaus g. 6) bei senamiestį supančiuose naujos statybos kvartaluose – „Eugenija“ (dab. Jogailos g. 5), „Vladislava“ (Vilniaus g., Petraškevičiaus namai), kitoje Neries, Vilnios pusėje – „Apolonija“ (Kalvarijų g. 9), „Emilija“ (Kalvarijų g. 24), „Elena“ – Užupyje.

Dauguma gatavų vyrų ir moterų rūbų parduotuvių sutelkta senamiestyje ir miesto centre. Vokiečių gatvėje įsikūrė net 32 parduotuvės, Didžiojoje g. – 19, Mėsinių g. – 15, Stiklių g. – 7, Žydų g. (dab. Stiklių skg.) – 3, Rūdininkų g. ir Georgijaus pr. – po 2. Vaikiškais rūbais prekiavo krautuvės Didžiojoje ir Vokiečių gatvėse, tai M. Levino parduotuvė „Konkurencija“ (Vokiečių g. 22) (minėtas 7, 8 pav.), čia buvo galima pasisiūti ir mokyklines uniformas. Jas siuvo, jomis prekiavo ir „Ekonomijos mugė“ (Užupio g. 22). Vaikiškas sukneles siūlė ir krautuvės, prekiavusios moterų apranga, pvz., Zalkindo, Bliumentalio, Kaco parduotuvės.

Panašus ir avalynės parduotuvių išsidėstymas: Didžiojoje gatvėje buvo 26 parduotuvės: „Zachenta“ (Didžioji g. 5), „Skorochod“ (Didžioji g. 66), „Pasitikėjimas“ (Didžioji g. 76) ir L. Zalkindo prekybos namai (Didžioji g. 73). Vokiečių gatvėje būta 17 avalynės parduotuvių: ja prekiavo Tunkelio avalynės fabrikas (Vokiečių g. 18), „Pagyrimas“ (Vokiečių g. 17) ir kitos. Ypač daug, net 16 avalynės parduotuvių veikė Rūdininkų gatvėje: „Nauda“ (Rūdininkų g. 17), „Union“ (Rūdininkų g. 23) ir t.t., Šv. Stepono gatvėje buvo įsikūrusios 8 avalynės parduotuvės: „Garantija“ (Šv. Stepono g. 8), fabrikas „Manol“ (Šv. Stepono g. 22) ir kt. Vilniaus gatvėje veikė 7 avalynės parduotuvės, Stiklių gatvėje – 2. Batų parduotuvė „Ekspresas“ kvietė Stiklių g. 53, „Prabanga“ – Pylimo g. 55, „Derma“ – Nižnegorodskaja g. 1.

Dirbiniais iš kailio prekiavo pirkliai Vokiečių gatvėje, čia būta net 20 kailių parduotuvių. Goldbergo parduotuvėje (Vokiečių g. 22), kaip rašoma reklamoje, buvo prekiaujama kailiais iš Sibiro ir Amerikos[100] (minėtas 10 pav.). Kailiais prekiavo Viršubskis (Vokiečių g. 19 ir 22),

J. Gudrianas ir A. Kremeris (Vokiečių g. 13), Zilberkeitas (Vokiečių g. 28), Zalbertštromas (Vokiečių g. 23), Kulkesas (Vokiečių g. 27). Didžiojoje gatvėje buvo 8 kailių parduotuvės, stambiausios priklausė L. Zalkindo prekybos namams, Baronui (Didžioji g. 53), 2 parduotuvės priklausė Viršubskiui (Didžioji g. 26 ir 59).

Aksesuarų parduotuvės ir dirbtuvės bei galanterijos parduotuvės buvo pasklidę po visą miestą, daugiausia jų Vokiečių gatvėje – 25, Didžiojoje gatvėje – 22, po 5 – Rūdininkų, Mėsinių gatvėse. Kalvarijų gatvėje ir Georgijaus prospekte veikė po 3 galanterijos parduotuves. Galanterija prekiavo parduotuvė „Luvras“ (Vilniaus g., Apatovo namas), parduotuvė „Modern“ (Trakų g. 9), „Viltis“ (Tilto g. 9), „Sirena“ (Trakų g. 20), „Universal“ (dab. Basanavičiaus g. 19), „Ekonomija“ (Sodų g. 7), „Progresas“ (Trakų g. 3, Žuko namas). Kelionėms skirtų daiktų buvo galima nusipirkti galanterijos parduotuvėse bei nedidelėse parduotuvėlėse, išsidėsčiusiose Didžiojoje, Vokiečių ir Domininkonų gatvėse.

Gatavų skrybėlių ir kepurių parduotuvės telkėsi centrinėje miesto dalyje, Vokiečių gatvėje veikė 12 jomis prekiavusių krautuvių – „Vienos prabanga“ (Vokiečių g. 1), „Europa“ (Vokiečių g. 2) ir kt. Didžiojoje gatvėje veikė 6 skrybėlių parduotuvės. „Bella“ ir „Vanda“ buvo įsikūrusios Vokiečių g. 22 ir Didžiojoje g. 20. 4 skrybėlių dirbtuvės buvo Vokiečių g., Perlovo ir Kotoko dirbtuvėse (Vokiečių g. 21) buvo gaminamos rusiško ir užsienietiško stiliaus kepurės, veikė kailių konfekcija.[101] Didžiojoje gatvėje veikė 3 skrybėlių dirbtuvės.

Dauguma pirštinėmis prekiavusių parduotuvių buvo įsikūrusios Didžiojoje gatvėje, kur buvo Zalkindo ir kiti nespecializuoti prekybos namai. Pirštinių dirbtuvių būta įvairiose vietose, tai dažniausiai nedidelės dirbtuvės–parduotuvės, tarp jų pažymėtina „Viena“ (Didžioji g. 41). Net 3 dirbtuvės buvo Didžiojoje g., po kelias dirbtuves – Vokiečių, Totorių ir Užupio gatvėse.

Korsetų salonai (dirbtuvės) buvo išsidėstę įvairiose vietose: „Elena“ – Užupio g. 31, „Žanet“ – Georgijaus pr. 22, „Regina“ – Domininkonų g. 22, „Užanskajos salonas“ – Vokiečių g. 22, „Anbonmerne“ – Domininkonų g. 12, „Prabanga“ – dab. Basanavičiaus g. 12, „Leontin“ – Vilniaus g.

Platus buvo grožio salonų ir kosmetikos parduotuvių tinklas. Keturios kosmetikos parduotuvės veikė Didžiojoje gatvėje. Alfredo Obri vyrų ir moterų kirpykloje (Didžioji g. 9) šukuosenos, kaip rašyta reklaminiame skelbime,[102] buvo atliekamos pagal naujausią Varšuvos ir Peterburgo kirpimo techniką. Prestižiniame Georgijaus prospekte kvietė net penkios vyrų kirpyklos: „Aleksandras“ (Georgijaus pr. 20), „Leonas“ (Georgijaus pr. 1), „Rudolfas“ (Georgijaus pr. 22), „Teodoras“ (Georgijaus pr. 5). Kirpykla „Teodoras“ veikė ir Didžiojoje g. 20, Vokiečių g. buvo kelios kirpyklos, „Higiena“ veikė Savičiaus g. 8, kirpykla „Peterburgas“ – Kalvarijų g. 12.

Iš penkių suknelių nuomos parduotuvių dvi veikė Vokiečių gatvėje, viena – Didžiojoje gatvėje. Padėvėtų, senų suknelių parduotuvės buvo žydų geto kvartale – net 10 jų veikė Žydų gatvėje (dab. Stiklių skg.), 4 buvo Mėsinių gatvėje. Tos parduotuvės buvo skirtos skurdžiausiam socialiniam sluoksniui.

12, 13 pav. Покровскй И. Выставка ученическихъ работ, Виленскаго Учебнаго Округа. Вилъна, 1911, p. 56–57.

14 pav. K. Lachinskio vyriškos ir moteriškos avalynės fabrikas Didžioji g. 56. Iš: *Вся Вильна*, 1912, p. 81.

15 pav. „Progreso“ avalynės fabrikas. Iš: *Вся Вильна*, 1914, p. 175.

16 pav. Korsetų fabrikas „Nogaler“ (Fabryka Gorsetów „Nogaler“) Dominikonų g. 29. Iš: *Cale Wilno*, 1910 – 1911, p. 66.

Iš drabužių, siuvyklų, parduotuvių adresų matyti, kad pagrindinė prekyba apranga vyko senamiestyje – Didžiojoje, Vokiečių, Rūdininkų, Domininkonų gatvėse bei naujojoje miesto dalyje – Georgijaus prospekte, Basanavičiaus, Vilniaus gatvėse. Rūdininkų, Šv. Stepono gatvėse telkėsi batų siuvyklos ir parduotuvėlės. Reklaminių skelbimų tekstai dažnai informuoja, kad parduotuvėje galima ne tik įsigyti madingų drabužių, bet ir užsisakyti (minėtas 5 pav.). Ne visos reklamos vienodai informatyvios, vienos jų tik informuoja apie parduotuvę, kitos plačiau išvardija savo siūlomas paslaugas.

Savininkai. Mados prekių ir paslaugų įmonių – parduotuvių, siuvyklų ir kt. – savininkai buvo įvairiaus finansinio statuso verslininkai, vieni turtingi, siūlę įvairias paslaugas ir asortimentą, galėję įpirkti įvairias medžiagas, išlaikyti meistrus, įsigyti ar nuomoti patalpas keliose vietose, kiti buvo daug kuklesni, tepajėgę siūlyti tik būtiniausias neturtingam vartotojui skirtas prekes. Tačiau iš statistikos neretai sunku spręsti apie savininkų finansinę padėtį.

1914 m. didžiausią manufaktūros parduotuvių tinklą turėjo pirklys Lėja Abramovičius (Абрамовичь Лея) – minimos net 6 prekybos vietos. Didžiausius konfekcionus su dirbtuvėmis XX a. pradžioje Vilniuje turėjo L. Zalkindas (Залкиндъ Л.), Alšvangas (Алъшвангъ Я.) ir M. I. Kaganas (Кагань М. И.). Reklaminiame skelbime teigiama, kad L. Zalkindo prekybos namai buvo didžiausia universalinė parduotuvė visame Šiaurės Vakarų krašte. Ji buvo įsikūrusi Didžiojoje g. 73, čia prekiauta gatavomis ir pagal užsakymus (iš žurnalų) pasiūtomis suknelėmis, avalyne, kailiais, galanterijos prekėmis, apatiniais, audiniais ir kt. Levino šeimai (Левинъ Мера Сол, Левинъ С. И., Левинъ Е. Л., Левинъ Мов Иц., Левинъ Э., Левинъ Эфр. Абр., Левинъ Янк. Мер.) priklausė net 7 drabužių parduotuvės, po 3 – Šibukio giminei (Щибукь Зел. Гир., Щибукь Ис. Иос.), Tatakerių šeimai (Татакерь Зп. Абр., Татакерь Шим. Лей.), Rozinai (Розинь М., Розинь Сам. Як., Розинь М.), Kreingeliams (Крейнгель И., Крейнгель Иц., Крейнгель Э.). Po 2 parduotuves turėjo Leiba Neftas (Нефть Лейба Янк.), L. Sakinas (Сакинь Л.), Sluckis (Слуцкий Урія Сим), Abragamai (Абрагамь Лаз. Арон, Абрагамь Рохля Дав.), Visockiai (Высоцкій А., Высоцкій Л.). Po vieną gatavų rūbų parduotuvę priklausė Bliumentaliui (Блюменталь А.), Dobruškesui (Добрушкесь Мор. Гирш.), Levinzonui (Левинзонь Ман. Янк.), Solečikui (Солечикь Мор.), Barbakovui (Барбаковь Элья Мих.), Zilberiui (Зильберь Ел. Дав), Kacui (Каць Я.), Nozui (Нозь Берта Бор.) [103] ir kitiems. Moteriškų suknelių

konfekcija priklausė St. Stefanovskiui iš Varšuvos (Ст. Стефановский изь Варшавы), Georgijaus prospekte buvo konfekcija, priklausiusi Antonui Visockiui (Антона Высоцкаго), penkios moteriškos aprangos dirbtuvės priklausė Levino šeimai, trys Gurvičio giminei (Гурвичь Д., Гурвичь К., Гурвичь С.), po dvi turėjo Golubas (Голубь Х.), Kaganas (Кагань Г., Кагань Морд. Идел.), Jakovskaja (Яковская-Кохансая), Jarošinskis (Ярошинскій Ал-дрь) [104] ir kiti. Baltinių siuvyklos priklausė Ch. Benderiui (Бендерь Х.), S. L. Grevičiui (Гревичь С. Л.), Lėjai Minai Dach (Дахь Мина Лея), R. S. Maliatskajai (Малятская Р. С.). Stambiausia vaikiškų rūbų parduotuvė priklausė Levinui Merai, ji vadinosi „Konkurencija“, šioje parduotuvėje buvo galima pasisiūti ir mokyklines uniformas. Greta žydams priklausiusių siuvyklų ir parduotuvių Vilniuje veikė, anot skelbimų, krikščioniška parduotuvė ir siuvykla, priklausiusi Varšuvos savininkui Zanevskiui (В. Заневскаго)[105] (minėtas 4 pav.). Reklamos nuoroda į „krikščionių“ siuvyklą neatsitiktinė, nes anuomet nuo siuvėjo tautybės priklausė jo klientūra. Kaip minima dailininkės Sofijos Riomerienės atsiminimuose, „XX a. pradžios Vilniuje garsėjo Jarošinskio audinių parduotuvė ir suknelių siuvykla, įsikūrusi Pilies g., ji buvo viena brangiausių mieste, čia siuvosi tuometinė lenkiškoji aristokratija ir inteligentija“.[106] Manytina, kad siuvėjo tautybė anuomet darė įtaką apsisprendžiant, kur norima siūtis madingą drabužį.

Du avalynės fabrikai priklausė M. Zilbermanui (Зильберман М.) – „Manol“ ir „Merkurijus“, avalynės fabrikas „Progresas“ buvo Donskio (Донской И. З.), po vieną avalynės fabriką turėjo pirkliai Lachinskis (Лахинскаго К.), Tunkelis (Тункель А.).[107] Stambesnės avalynės, odos ir kailio gaminių parduotuvės turėjo savo filialus: 5 gaminių iš odos parduotuvės priklausė Gurvičių šeimai (Гурвичь В., Гурвичь И., Гурвичь Г., Гурвичь Ан.), po 4 valdė Abramovičių (Абрамовичь Сол. Янк., Абрамовичь Элья Файв., Абрамовичь Элья Шліом, Абрамовичь Страшунь и Креврь, Абрамовичь Р. Н., Абрамовичь Л. М.) ir Gordono šeima (Гордонь М., Гордонь Я., Гордонь А., Х.), 3 priklausė G. Šapiro (Шапиро Г.), jų pavadinimas – „Pasitikejimas“, ir Zakui (Закь Х.), po 2 – Minikesui (Миникесь А.) ir G. Chaitui (Хайт Г.). Anot reklaminių skelbimų, jose buvo galima ir užsisakyti avalynę.[108] Pirklio K. Lachinskio (Лахинскаго К.) vyriškos ir moteriškos avalynės fabrikas ir parduotuvė veikė Didžiojoje g. 56. Daugiausia kailių parduotuvių, tris, Vilniuje turėjo Viršubskio giminė (Виршубский Г., Виршубский Наумь Морд., Виршубский Шев. Мордух). Avalynės parduotuvės priklausė Bialomeiskiui (Бяломейский Пав.), Vilkinskiui (Вилькинский Мойс.), Nadeliui (Надель Х. Гирш.), Lapidusui (Лапидусь З.), Rabinovičiui (Рабиновичь И.) ir kt. Prekėmis iš kailių prekiauta parduotuvėse, priklausiusiose Barovui (Баровь Шл.), Vaineriui (Вайнеръ Х.), Muchinui (Мухинъ А. О.), Gudrianui (Гудрянъ Ю.), Kremeriui (Кремеръ А.). [109]

17 pav. Korsetų ir bandažinių (suveržiančių liemenį) diržų fabrikas „Salon Anglais Corsets“ Vilniaus g. 39.
Iš: *Вся Вильна*, 1914, p. 178.

18 pav. Geršalio pirštinių ir kojinių fabrikas.
Iš: *Вся Вильна*, 1915, p. 277.

Aksesuarų (galanterija, kelionėms skirti daiktai, skrybėlės, pirštinės, kojinės) parduotuvės buvo įvairios: nuo visai nedidelių iki stambių parduotuvių ir dirbtuvių. Stambiausias pirklys, turėjęs net 10 galanterijos parduotuvių, buvo Levinas (M. Lewin), 5 parduotuvės priklausė Aso giminei (Ассь Бейля Кив., Ассь Бер. Гир., Ассь Мир. Берк., Ассь Сора Зелик., Ассь Рохля Кив.) su Buzganu (Бузган Г.), 4 – Reizai Kremeriui (Кремерь Рейзай). [110] Kepurėmis ir skrybėlėmis dviejose vietose prekiavo „Morduch Chvoles“ (“Мордух Хволесь“), vienoje vietoje Kapeliušnikas (Капелюшник Б.), Kacas (Кац А.), Reiberis

(Рейберъ Г.), Skorinas (Скорино Брон Нос.) [111] bei kiti. Po kelias pirštinių parduotuves valdė Gelfarbų šeima (Гельфарбь Анна Хаим, Гельфарбь Х., Гельфарбь Моисей Тев. Больш., Гельфарбь М. Т.), Jospė (Иоспе Ш.) ir Rudneris (Руднерь Меерь Гирш., Руднерь Ш.) turėjo po 2 dirbtuves, 5 pirštinių parduotuves. Z. Flankinui (Фланкин З.) priklausiusioje parduotuvėje Trakų g. 3 buvo prekiaujama kojinėmis, šiltais apatiniais drabužiais, lėlėmis ir kt.[112] A. Galperio (Гальперь А.) galanterijos parduotuvėje taip pat prekiauta šilkiniais, vilnoniais, aksomo, velveto audiniais, suknelėmis, lietpalčiais, kilimais ir kt., atskirame galanterijos skyriuje – vyriškais ir moteriškais apatiniais, palaidinėmis, sijonais, kaklaraiščiais, vyriškomis ir moteriškomis kojinėmis bei Šveicarijoje siūtomis prekėmis. Čia taip pat buvo siūlomas jaunamartės rūbų komplektas iš Emilio Cindelio ("Эмиль Циндель") firmos Maskvoje.

Skrybėles gamino Poliačeko (Полячекь А., Полячекь Л.), Tarelio (Тарель Б., Тарель О.) giminės, dviejose vietose prekiavo Chvolesas (Хволесь М.). Veikė kepurių ir kailių prekybos manufaktūra, šie prekybos namai priklausė I. Perlovui (Перловь И.) ir M. Kotokui (Коток М.), čia taip pat buvo gaminamos rusiško ir užsienietiško stiliaus kepurės, buvo ir kailių dirbinių konfekcija.[113]

Pirštines siuvusių dirbtuvių savininkai – Gelfarbo šeimai (Гельфарбь Анна Хаим., Гельфарбь Бр., Мойсей Тев., Гельфарбь М.Т., Гельфарбь Д. Л. Х.) priklausė penkios dirbtuvės, po dvi turejo Jospė (Иоспе Шл. Дав., Иоспе Ш. Д.) ir Runderis (Рундерь Меерь Шм., Рундерь Ш.).[114]

Anuomet Vilniuje veikė du nėrinių fabrikai, abu jie priklausė vienam savininkui Mozeriui (Мозерь Ар. Ал.), mezginiais prekiauta parduotuvėse, priklausiusiose Alšvangui (Альшвангъ Бр.), Menakeriui (Менакерь А. М.), Kosakovskajai (Косаковская), nėriniais prekiauta viešbutyje „Europa" (Vokiečių g.), o Mėsinių gatvėje buvo nėrinių fabriko sandėlys. Senų, dėvėtų drabužių parduotuvės priklausė Bliumbergui (Блюмбергъ Г). Trys apatinių baltinių siuvyklos priklausė Ch. Benderiui (Бендерь Х.).

Dažnai meistrai turėdavo to paties pavadinimo kirpyklas skirtingose miesto vietose. Po dvi kirpyklas turėjo Jofė (Иоффе С.), Manė (Мане Х.), Olševskis (Ольшевский А. Г.). Trys kosmetikos parduotuvės priklausė Segalui (Сегаль И. Б.), parfumerijos parduotuvę turėjo Jofė, jam taip pat priklausė dvi kirpyklos įvairiose vietose. Kosmetikos parduotuvę turėjo Z. Jutanas (Ютань З.), viešbutyje „Roma" Viršubskis (Вершубский) laikė kosmetikos parduotuvę.[115]

Pavadinimai. Ne visos parduotuvės ir siuvėjų dirbtuvės turėjo pavadinimus, dažniausiai jų pavadinimai nurodo savininko vardą. Tačiau neretai iš parduotuvių pavadinimų matyti, kokių šalių apranga buvo prekiaujama, kas buvo vertinama, kuo sekama, kokie miestai nagrinėjamu laikotarpiu diktavo madą. Vienos parduotuvės pavadintos pagal jų savininkų pavardes, kitos – pagal miestų pavadinimus, o trečios atspindėjo tuometinės kultūros, gyvenimo būdo aktualijas. Pavyzdžiui, drabužių ir manufaktūros prekių parduotuvės vadinosi „Vienos prabanga" ("Венский Шикь"), „Vienos parduotuvė" ("Венскій магазин"), „Modern" ("Модернъ"), „Paryžiaus konfekcionas" ("Парижский конфекцион"), „Stilius" ("Стиль"), „Centralis" ("Централь"), „Elegant" ("Элегантъ"), „Žirardov" ("Жирардовь"), „Kurliandijos parduotuvė" ("Курляндский Магазин"), „Fantazija" ("Фантазия"), „Šerbakovas ir sūnūs" ("Шербаковь и С-я"), „Ekonomija" ("Экономия"), „Viltis" ("Надежда"), „Pažanga" ("Прогрессь"), „Olimpijos Žamet" (Жаметь Олимпия). Mėgstami gatavų vyrų ir moterų rūbų parduotuvių pavadinimai „Mode" ("Моде"), „Fantazija" ("Фантазия"), „Moteriškų suknelių konfekcija" ("Магазин дамской конфекции") ar konfekcionas priklausęs St. Stefanovskiui is Varšuvos (Ст. Стефановскій изь Варшавы), čia buvo priimami užsakymai iš užsakovo audinių. Baltinių siuvykla vadinosi „Rachelė" ("Рахиль"), apatinių gatavų drabužių parduotuvė – „Die Mode" (" Die Mode"), neperšlampamais drabužiais prekiavo penkiose parduotuvėse, dvi vadinosi „Palydovas" ("Проводникь"). Vaikiškų rūbų parduotuvės vadinosi „Konkurencija" ("Конкуренция"), „Ekonomijos mugė" (Базарь „Экономия"). Korsetų salonai (dirbtuvės) ir fabrikai pavadinti „Nogaler", „Prabanga" ("Шикь"), o korsetų dirbtuvės vadintos moterų vardais – „Elena" ("Елена"), „Žanet" ("Жанеть"), „Regina" ("Регина"), taip pat savininkų – „Užanskajos" ("Ужанская"), „Leontin" ("Леонтинь"), pavardėmis. Korsetų salonai dažnai vadinti itališkais, prancūziškais, angliškais vardais – „Talija" ("Tailleur"), „Ala Sirene" ("Ala Sirene"), „Elise Signorini" ("Elise Signorini"), „Salon Anglais Corsaits" ("Salon Anglais Corsaits") (minėtas 17 pav.).[116]

Aksesuarų parduotuvės ir dirbtuvės vadinosi „Ana" ("Анна"), „Vysla" ("Висла"), „Pasitikėjimas" ("Доверие"), „Luvras" ("Лувръ"), „Modern" ("Модернъ"), „Viltis" ("Надежда"), „Sirena" ("Сирена"), „Universal" ("Универсаль"), „Ekonomija" ("Экономия") bei „Progresas" ("Прогресь"). Skrybėlių parduotuvėms parinkti pavadinimai „Bella" ("Белла"), „Vanda" ("Ванда"), „Vienos prabanga" ("Венский Шикъ"),

„Europa“ (“Европа“), „Viktorija“ (“Виктория“) ir „Viltis“ (“Надежда“).

Grožio salonai, kosmetikos parduotuvės vadinosi „Higiena“ (“Гигиена“), „Peterburgo“ (“Петербургская“), vyrų kirpyklos vadintos vyrų vardais: „Petras“ (“Петръ“), „Aleksandras“ (“Александръ“), „Stefanas“ (“Стефанъ“), „Kleofas“ (“Клеофасъ“), „Leonas“ (“Леонь“), „Rudolfas“ (“Рудольфъ“), „Teodor“ (“Теодорь“). Vyrų kirpyklų buvo kur kas daugiau nei moterų, pastarųjų kirpyklas taip pat nurodė jų vardai, pvz., „Teresa“ (“Тереса“), taigi pavadinimai buvo tikslingai parenkami pagal tai, kam buvo skiriama kirpykla, moterims ar vyrams. Parfumerijos parduotuvė vadinosi „Aksomas“.

Avalynės parduotuvės vadintos „Garantija“ (“Гарантия“), „Nauda“ (“Польза“), „Vienetiniai“ (“Униональ“), „Pasitikėjimas“ (“Доверие“), „Zachenta“ (“Жахента“), „Greitaeigis“ (“Скороходъ“), „Prabanga“ (“Роскошь“), „Pagyrimas“ (“Похвала“), o avalynės fabrikai – „Progresas“ (“Прогрессъ“), „Manol“ (“Маноль“), „Merkurijus“ (“Меркурий“), odos dirbtuvės – „Derma“ (“Дерма“), „Ekspresas“ (“Экспресъ“).

Pažymėtina, kad drabužių skalbyklos vadintos pagal miestų, šalių pavadinimus – net 3 skalbyklos vadinosi „Naujoji Vilniaus“ (“Новая Виленская“), „Naujoji Paryžiaus“ (“Новая Парижская“) buvo „Odesos“ (“Одесская“) bei „Itališka“ (“Итальянская“) skalbykla, „Europietiška“ (“Европейская“), „Kazanės“ (“Казанская“), „Amerikoniška“ (“Американская“), „Maskvos“ (“Московская“) skalbyklos.

Vilniaus miesto mados prekių infrastruktūros šakų dinamika nuo 1909 m. iki 1914 m.

Paslaugų įstaigos:	1909 m.	1914 m. (1915 m.)
Manufaktūra, didmeninė prekyba	7	17 (16)
Manufaktūra, mažmeninė prekyba	144	184 (293)
Moteriškų suknelių dirbtuvės, konfekcionai	9	11 (11)
Drabužių siuvyklos-dirbtuvės	56	167 (158)
Gatavi vyrų ir moterų rūbai	61	122 (132)
Korsetų salonai	8	22
Avalynės parduotuvės	106	185 (127)
Aksesuarų parduotuvės	155	315 (216)
Skrybėlių parduotuvės	24	29 (56)
Skrybėlių dirbtuvės	20	44 (46)

Iš lentelės matyti mados infrastruktūros įstaigų skaičiaus augimas, dažnai net dvigubas padidėjimas, pats pikas yra 1914 metai. Tačiau 1913 m. gausu drabužių siuvyklų ir moteriškų suknelių dirbtuvių (239), vėliau jų sumažėjo. XX a. pradžioje ypač sustiprėjo tendencija gaminti rūbus pramoniniu būdu, nulėmusi masinę jų pasiūlą ir nedidelę kainą. Vilniuje išaugo prekyba gatavais rūbais, nors, palyginti pirktos ir siūtos produkcijos santykį, neženkliai tebepirmavo pastaroji: 1914 m. veikė 122 gatavų suknelių parduotuvės ir 178 konfekcionai bei drabužių siuvyklos. Palyginus šiuos skaičius, matyti, kad siuvyklų būta daugiau nei gatavų drabužių parduotuvių, o XX a. pradžioje individualiai pas siuvėją siūtas drabužis dar buvo pigesnis už pirktinį masinio siuvimo drabužį. Panašus ir skrybėlių parduotuvių bei dirbtuvių santykis, taigi masinė fabrikinė gamyba tuomet dar nebuvo pralenkusi smulkių rankų darbo įmonių.

1915 m. siuvyklų, dirbtuvių, parduotuvių skaičius jau neženkliai sumažėjo dėl prieš metus prasidėjusio Pirmojo pasaulinio karo. Tačiau parduotuvių sąrašai buvo sudarinėjami metais anksčiau, tad realus jų skaičius 1915 m. pabaigoje, matyt, buvo kitoks, jos dėl karo buvo uždaromos.

Iš mados įstaigų savininkų pavardžių matyti, kad dauguma jų buvo žydų kilmės, taip pat būta lenkų, rusų, nedaug vokiečių tautybės žmonių. Lietuviškos pavardės sutikti nepavyko, nors jas galėjo slėpti pavardžių lenkinimo ar rusinimo tendencijos. Patys stambiausi Vilniaus pirkliai buvo Abramovičius bei L. Zalkindas, turėjęs vienus didžiausių to meto prekybos namų. Levinui priklausė prekybos namai „Konkurencija“, nemažą aksesuarų ir galanterijos parduotuvių tinklą valdė A. Galperis, tarp grožio salonų ir kosmetikos parduotuvių dominavo Jofė ir Manė, stambiausias avalynės, odos ir kailio gaminių parduotuves turėjo Gordonas, Šapiras, Minikesas.

Išvados

XX a. pradžios Vilniuje išaugo lengvoji pramonė, kurią sudarė siuvyklos, ateljė, dirbtuvės, ir tai buvo viena pagrindinių miesto pramonės šakų. Klestėjo ir prekyba lengvosios pramonės dirbiniais, veikė madų ir grožio salonai, drabužių parduotuvės. Svarbią statistiką pateikia 1909–1915 metais Vilniuje kasmet leistas informacinis leidinys „Вся Вильна“, kuriame išvardytos mados prekių infrastrukturą sudariusios siuvimo, madingų drabužių, audinių, nėrinių, avalynės parduotuvės.

Vilniaus avalynės fabrikai priklausė Lachinskiui ir Kinkulginui. Dažnai vienas tinklas priklausė šeimai ar giminei, tai rodo, kad šiuo verslu vertėsi visa šeima. Didelę rūbų parduotuvę Vilniuje buvo atidaręs Stefanovskis iš Varšuvos. Dirbtuvių, parduotuvių Vilniaus mieste veikė daug ir jos konkuravo.

Dauguma mados ir grožio salonų, parduotuvių, prekybos namų buvo įsikūrę Vilniaus centre – Georgijaus prospekte, Vilniaus gatvėje bei senamiestyje – Didžiojoje, Vokiečių, Domininkonų gatvėse. Dažniausiai jie vadinosi savininkų vardais – Zalkindo parduotuvė, Leontinio korsetų salonas ir kt., tačiau dažnai jų pavadinimai byloja apie susižavėjimą Vakarų mada. Labai mėgstami pagrindinių Europos didmiesčių – Paryžiaus, Vienos, taip pat kaimyninių sostinių – Varšuvos, Peterburgo vardai, nors ne visada aišku, ar jų vardais vadintose parduotuvėse prekiauta iš ten atvežta produkcija, ar jie tiesiog lygiavosi į iš ten sklindančias mados tendencijas, pvz., „Paryžiaus konfekcionas“, „Vienos parduotuvė“, „Kurliandijos parduotuvė“. Korsetų dirbtuvių ir salonų pavadinimai „Ala Sirene“, „Elise Signorini“, „Salon Anglais Corsaits“ ir kiti taip pat liudija prancūziškas, itališkas, angliškas orientacijas. Moteriškų suknelių parduotuvės, salonai ir dirbtuvės dažnai vadintos krikščioniškais moterų vardais: „Barbara“, „Sofija“, „Julija“, „Emilija“, „Apolonija“. „Elena“, „Vladislava“. Kirpyklos taip pat dažniausiai vadintos vardais, bet, kadangi vyravo vyrų kirpyklos, ir vardai buvo vyriški. Avalynės parduotuvių pavadinimai pasižymėjo savo specifika, jie turėjo kelti pasitikėjimą dirbinio patvarumu bei užtikrinti avalynės kokybę: „Garantija“, „Nauda“, „Vienetiniai“, „Pasitikėjimas“. Galanterijos parduotuvių pavadinimai atspindėjo to meto visuomenės gyvenimo vertybes, šiuolaikiškumo, pažangos, praktiškumo, universalumo idėjas: „Modern“, „Viltis“, „Progresas“, „Universal“, „Ekonomija“, kiti priminė klasikines vertybes – „Luvras“ „Sirena“. Kai kurių parduotuvių pavadinimai akivaizdžiai taikė į tuo metu mados pasaulyje vertintas savybes. Tai secesijos pamėgtas įmantrus fantazijos pasaulis, figūruojantis parduotuvės pavadinime „Fantazija“, drabužio eleganciją žadanti parduotuvė „Elegant“ ar varžovų nebijanti „Konkurencija“. Secesijos stiliaus itin mėgtas moters talijos išryškinimas panaudotas parduotuvei pavadinti – „Talija“ (“Tailleur”). Galiausiai parduotuvių pavadinimams parinkti žodžiai, tiesiog deklaruojantys madingą pasiūlą – „Mada“ (“Mode”), „Stilius“ ir kt.

Gausi aprangos įmonių pasiūla, viena vertus, parodo Vilniaus gyventojų finansinio potencialo augimą, kita vertus – poreikį madingai rengtis. Vilniuje plačiai prekiauta ne tik vietine produkcija, bet ir gaminiais iš Rusijos bei Lenkijos, taip pat Vakarų Europos – Prancūzijos, Austrijos–Vengrijos, Anglijos, Vokietijos. Šios Vakarų Europos šalys diktavo madas Lietuvoje. Iš mados infrastruktūros įmonių dinamikos matyti, kad madinga apranga XX a. pradžioje visuomenėje buvo populiari, o iš plačios jos prekių pasiūlos matyti, kad madingą aprangą galėjo įsigyti ne tik turtingiausias gyventojų sluoksnis.

NUORODOS:

1. VĖBRA, R. Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje. Vilnius, 1990, p. 23.
2. Первая всеобщая переписъ Российской империи 1, 1897. Спб., 1904. Виленская губерния 1897. т. 4, тетр. 3, p. 55–59, 106–109, 150–153, 164–171.
3. Вся Вильна. 1909, Отдел IV – Торгово – промышленный отдел, p.71–72.
4. Ibid., 1912, отдел IV, p. 19.
5. Ibid., 1914, отдел VII, p. 335.
6. Ibid., 1915, отдел VII, p. 256.
7. Ibid., 1909, отдел IV, p. 72–73.
8. Ibid., 1912, отдел IV, p.124–126.
9. Ibid, 1914, отдел VII, p. 281–284.
10. Ibid., 1915, отдел VII, p. 183.
11. Ibid., 1913, отдел VI, p. 346.
12. Ibid., 1914, отдел VII, p. 417–418.
13. Ibid., 1914, отдель VII, p. 273.
14. Ibid., 1909, отдел IV, p. 78.
15. Cale Wilno, 1910–1911, p. 22–24.
16. Ibid., 1913, отдел VI, p. 274–277.
17. Ibid., 1914, отдел VII, p. 335–338.
18. Ibid., 1915, отдел VII, p. 184–186.
19. Ibid., 1912, отдел IV, p. 134–135.
20. Ibid., 1915, отдел VII, p. 283.
21. Ibid, 1909, отдел IV, p. 57.
22. Ibid., 1915, отдел VII, p. 202–203.
23. Ibid., 1914, отдел VII, p. 229.
24. Ibid., 1915, отдел VII, p. 258.
25. Ibid., 1909, отдел IV, p. 78–79.
26. Cale Wilno, 1910–1911, p. 74 – 75.
27. Вся Вильна, 1912, отдел IV, p. 202–203.
28. Ibid., 1913, отдел VI, p. 271–273.
29. Ibid., 1914, отдел VII, p. 332–334.
30. Ibid., 1915, отдел VII, p. 279–281.
31. Cale Wilno, 1910–1911, p. 182.
32. Вся Вильна, 1914, отдел VII, p. 106.
33. Ibid., 1915, отдел VII, p. 185.
34. Ibid., 1909, отдел IV, p. 78.
35. Cale Wilno, 1910–1911, p.107.
36. Вся Вильна, 1915, отдел VII, p. 279–281.
37. Ibid., 1909, отдел II, p. 5–6.
38. Ibid., 1915, отдел V, p. 118–142.
39. Ibid., 1909, отдел IV, p. 73–74.
40. Cale Wilno, 1910 – 1911, p. 67–107.
41. Вся Вильна, 1912, отдел IV, p. 81.
42. Ibid., 1913, отдел VI, p. 296–299.
43. Ibid., 1914, отдел VII, p.165.
44. Ibid., 1915, отдел VII, p. 265–268.
45. Ibid., 1909, отдел IV, p. 72.
46. Ibid., 1914, отдел VII, p. 303–304.
47. Ibid., 1915, отдел VII, p. 273.
48. Ibid., 1909, отдел IV, p. 54–56.
49. Cale Wilno, 1910–1911, p. 67.
50. Вся Вильна, 1912, отдел IV, p. 155–161.

51. Ibid., 1913, отдел VI, p. 182–188.
52. Ibid., 1914, отдел VII, p. 214–219.
53. Ibid., 1915, отдел VII, p. 191–195.
54. Ibid., 1909, отдел IV, p. 90–91.
55. Cale Wilno, 1910–1911, p. 77.
56. Вся Вильна, 1913, отдел VI, p. 347–348.
57. Ibid., 1914, отдел VII, p. 214–421.
58. Ibid., 1915, отдел VII, p. 289–290.
59. Ibid., 1913, отдел VI, p. 293.
60. Ibid., 1909, отдел IV, p.76–77.
61. Cale Wilno, 1910–1911, p. 73.
62. Вся Вильна, 1913, отдел VII, p. 262–263.
63. Ibid., 1914, отдел VII, p. 323–324.
64. Ibid., 1915, отдел VII, p. 276–278.
65. Ibid., 1909, отдел IV, p. 58.
66. Ibid., 1913, отдел VII, p. 198.
67. Ibid., 1914, отдел VII, p. 232.
68. Ibid., 1909, отдел IV, p. 64.
69. Ibid., 1912, отдел IV, p.164–165.
70. Ibid., 1913, отдел VII, p. 259–261.
71. Ibid., 1915, отдел VII, p. 272.
72. Cale Wilno, 1910–1911, p. 82
73. Вся Вильна, 1912, отдел IV, p. 165–166.
74. Ibid., 1913, отдел VI, p. 262.
75. Ibid., 1915, отдел VII, p. 232–233.
76. Ibid.,1911, p. 82–83.
77. Ibid., 1909, p. 90.
78. Ibid., 1913, p. 336–337.
79. Ibid., 1913, p. 341–342.
80. Ibid., 1913, отдел VII, p. 351.
81. Ibid., 1915, отдел VIII, p. 282.
82. Ibid., 1909, отдел IV, p. 64.
83. Ibid., 1912, отдел IV, p. 164–165.
84. Ibid., 1914–1915, p.178.
85. Ibid., 1909, отдел IV, p. 65.
86. Cale Wilno, 1910–1911, p. 106.
87. Вся Вильна, отдел VII, 1913, p. 228.
88. Ibid., 1914, отдел VII, p. 272.
89. Ibid., 1915, отдел VIII, p. 232–233.
90. Ibid., 1913, отдел VII, p. 259–351.
91. ПОКРОВСКЙ, В. И. Выставка ученическихъ работ Виленскаго Учебнаго Округа. Вилъна, 1911, p. 56–58.
92. Вся Вильна, 1915, отдель VII, p. 265.
93. Ibid., 1912, отдел IV, p. 160–161.
94. Ibid., 1914, отдель VII, p. 308.
95. Ibid., 1915, p. 106.
96. Cale Wilno, 1910–1911, p. 66.
97. Вся Вильна, 1915, отдель VII, p. 276–278.
98. Ibid., 1914, отдел VII, p. 322.
99. Ibid., 1915, p. 111.
100. Ibid., 1914, отдель VII, p. 137.
101. Ibid., 1914, отдель VII, p. 139.
102. Ibid., 1915, отдель VII, p. 272.
103. Ibid., 1914, отдель VII, p. 332-334.
104. Ibid., 1914, отдель VII, p. 335-337.
105. Cale Wilno, 1910–1911, p. 182.
106. ŠIRKAITĖ, J. Dailininkė Sofija Riomerienė. Vilnius, 2005, p. 24.
107. Вся Вильна, отдель VII, 1914, p. 282-284.
108. Ibid., отдель VII, 1914, p. 308.
109. Ibid., 1915, отдель VII, p. 191.
110. Ibid., отдель VII, 1914, p. 214-219.
111. Ibid., отдель VII, 1914, p. 346-348.
112. Ibid., отдель VII, 1914, p. 137.
113. Ibid., отдель VII, 1914, p. 303-304.
114. Ibid., отдель VII, 1914, p. 323-324.
115. Ibid., отдель VII, 1914, p. 320-321.
116. Ibid., отдель VII, 1914, p. 178.

The Infrastructure of Fashion Goods in Vilnius at the beginning of the 20th Century

Taira MILUŠAUSKAITĖ

At the turn of the 20th century, Vilnius became the biggest centre for exchanging goods in Lithuania. In the second half of the 19th century economic, social and cultural life was gradually changing. Non-noble nouveau riche came into prominence. Capitalism caused the spread of fashion, because during the capitalist period the social group of the bourgeoisie, which is the main addressee of fashion, grew bigger. In the 20th century fashionable clothing has become a mass produced consumer good.

In an attempt to discuss fashion spread at the beginning of the 20th century, the infrastructure of enterprises that produced and sold fashion goods, such as clothing, shoes and accessories, is analysed. The publication *Вся Вильна* (translated into Polish as *Całe Wilno*) published yearly from 1909 to 1915 was used as reference. One of the chapters presented all the shops, workshops, tailor's shops and factories in Vilnius.

The number of companies dealing with fashion goods during the period in question continued to rise. The year 1914 saw the highest number. Trade in readymade clothes also grew, because at the beginning of the 20th century clothes started being made in an industrial manner. However, there were more tailor's than readymade clothes shops. At the beginning of the 20th century individually made clothes were still cheaper than those mass-produced. The ratio of hat shops to workshops was similar. Thus, mass production had not yet surpassed manual enterprises.

Based on such establishments' owners' names, most of them were of Jewish origin, some Polish, Russian and a few Germans. Not a single Lithuanian name was found, although they could have been shrouded by the tendency to rewrite Lithuanian names in a Polish and Russian manner. Most fashion and beauty salons were based in the very centre of Vilnius, on Georgijus Prospect, Vilnius Street and in the old town, Didžioji, Vokiečių, and Domininkonų streets.

Local and imported goods from Russia, Poland and Western Europe (France, Austro-Hungarian Empire, England and Germany) were sold in Vilnius. These Western European countries dictated the fashions in Lithuania. The dynamics of the fashion enterprise infrastructure leads to the conclusion that fashion was popular at the beginning of the 20th century, whereas a broad selection of manufactured goods suggests that not only rich people could afford to buy fashionable clothes.

Vilniaus dailės akademija, Maironio g. 6, LT-01124 Vilnius, el.p. taira.z@takas.lt
Gauta 2007-03-03, įteikta spaudai 2008-06-30

Siūlome dar vieną žymaus XX a. antropologo straipsnį, savaip pratęsiantį ir papildantį ankstesniame žurnalo numeryje paskelbtąjį. Nors savo išvadas jis daro tik Pietų Sudano nuerų religinės pasaulėžiūros pagrindu, į jas reikia labai rimtai atsižvelgti ir kalbant apie kitų tautų dvasines tradicijas, mums – pirmiausia apie senovės lietuvių, kuriuos yra tapę ydingai įprasta teigti garbinus gamtą ar atskirus gamtos objektus: medžius, kalnus, akmenis, šaltinius ir pan. Pasaulinės antropologijos bei religijotyros teorinę mintį lietuvių dvasinės tradicijos tyrinėjimuose taikyti yra tiesiog būtina, norint atsikratyti kai kurių šimtamečių „mokslinių" prietarų ir pagaliau imti žiūrėti į ją deramu lygiu.

Nuerų religinės minties problema

Sir Edward Evan EVANS-PRITCHARD

Viename neseniai paskelbtame savo straipsnyje aptariau, kaip nuerų Dvasios samprata įgauna skirtingas apraiškas skirtingų individų bei grupių atžvilgiu, taip primindama žinomą religijotyroje vienio ir daugio problemą. Šiame darbe aptarsiu materialias lytis, kuriomis Dvasia pasireiškia, arba yra įsivaizduojama, o tai paliečia dar vieną žinomą religijotyros problemą – imanentiškumo ir transcendencijos. Dievas, arba Dvasia savo vienybėje, griežtai kalbant, neįgauna jokio materialaus pavidalo, tą patį galima pasakyti ir apie daugumą aukštesniųjų dvasių, oro dvasių bei dvasių *col wic*, nors šiaip jau Dievas ir įvairūs jo antžemiški dėmenys gali apsireikšti regimomis lytimis. Tačiau žemiškos, arba žemutinės, dvasios reiškiasi būtent per gyvūnus bei daiktus. Mūsų problema pirmiausia ir yra susijusi su šiomis žemutinėms dvasiomis. Ją galima pateikti paprastu klausimu: kokia prasme reikia suprasti nuerų teiginį, kad toks ir toks daiktas yra *Kwoth* „Dvasia"? Atsakymas nėra toks jau paprastas.

Nuerų kalboje esama keturių žodžių, kuriuos, bent jau viena iš reikšmių, mes verčiame „yra": 1) *labe*, retas veiksmažodis, kuriuo nusakoma asmens ypatybė ar kokybė, suteikianti jam tam tikrą statusą, kaip kad *labe kuaar* „jis yra šventikas"; 2) *te*, kuriuo nustatoma ką nors esant tam tikroje vietoje ar būsenoje, paprastai turint omeny ilgalaikę padėtį, kaip kad *te cieng* „jis yra (šiame) kaime"; 3) *a*, kuris irgi nustato ką nors esant tam tikroje vietoje ar padėtyje, tačiau paprastai ne daugiau nei tuo laiku, kai kalbama; ir 4) *e*, dalelytė, kuri mus čia kaip tik domina. J. P. Crazzolara vadina jį vardažodine jungtimi ir kildina iš *jen* „jis", „ji" arba „tai", kaip kad jo daugiskaitos lytis yra kildinama iš *ken* „jie" arba „jos"; taigi *e* bei *ke* „iš tikrųjų yra įvardžiai, atliekantys gramatinės jungties funkciją". Dalelytė vartojama pranešti klausytojui, kad kažkas priklauso tam tikrai klasei ar kategorijai ir todėl turi atitinkamą ypatybę, kaip kad *e dit* „tai paukštis", *gat Nath e car* „nueras yra juodas" arba *Duob e ran me goagh* „Duobas – geras žmogus". Klausimas – kokią tatai prasmę ar prasmes turi nuerui, kai jis apie ką nors sako *e Kwoth* „tai Dvasia" (tiek paties Dievo, tiek kurio nors jo dėmens atžvilgiu).

Nuerai neteigia matę Dievą, jie nemano, kad kas nors galėtų žinoti, kas jis yra. Kalbėdami apie jo prigimtį jie vartoja būdvardžius, neturinčius objektyvaus referento, kaip kad „didis" bei „geras", arba metaforas, paimtas iš aplinkinio pasaulio: jis nematomas ir visur esantis – kaip vėjas bei oras, didis – kaip jo sukurtoji visata, orus – kaip jautis plačiai išskėstais ragais. Mums nesunku suvokti tas ypatybes, kuriomis remiasi šios metaforos, ir pastebėti, kad jos šiaip jau yra būdingos. Nuerui, kuris anaiptol nesako, kad kuris nors iš šių dalykų ir yra Dievas, o tik kad jis yra „kaip" (*cere*) jie, tai išties ne daugiau nei metaforos. Tokiais poetiniais įvaizdžiais nuerai išreiškia, kaip tik gali geriau, atitinkamas jo numanomas savybes.

Ir vis dėlto kai kurie dalykai pasakomi, arba gali būti pasakyti, taip, tarsi Dievas – tai lietus, perkūnas ar įvairūs kiti gamtos (nuerų apibūdinimu, sukurtieji) reiškiniai, kuriuos vienaip ar kitaip žino visi. Ir čia yra tam tikra dviprasmybė ar neaiškumas, kurį reikia išsiaiškinti, nes nuerai šįsyk sako nebe kad Dievas ar Dvasia „yra kaip" tas ar tas, o kad tas ir tas „yra" Dievas arba Dvasia. Nors išsiaiškinti tai nėra labai jau sunku.

Tam tikra prasme, kurią mums kaip tik ir reikia nustatyti, dangaus reiškiniai, turintys nuerams ypatingą reikšmę, kaip kad lietus ir perkūnas, sakomi esą Dievas. Nė vienam iš šių reiškinių įvardyti nesama daiktavardžio, todėl apie juos galima kalbėti tik veiksmažodžiais, žyminčiais atitinkamą dangaus reiškinį, kaip antai *ce nhial deam* „dangus lyja“ ir *ce nhial mar* „dangus griaudžia (žaibuoja)“. Taip pat epidemijas, gyvulių kritimą, mirtį, iš esmės bet kurį žmogui svarbų gamtos reiškinį nuerai paprastai laiko siųstu iš aukščiau, sukeltu dievybės. Netgi žemiški totemai suvokiami kaip atsiradę iš kokio nors vienkartinio Dvasios iš aukščiau įsikišimo į žmonių reikalus. Būtent per tokius ženklus nuerai pažįsta Dievą. Galima tad manyti, jog nuerai Dievo sąvoką susidarė tiesiog konceptualizuodami reiškinius, kurie, dėl jų keistumo arba nepastovumo ir galios lemti laimę arba sukelti nelaimę, priskiriami jo valiai – tiesiogiai arba per kurią nors iš jo hipostazių, ar dėmenų. Tokią nuomonę paremia ir tai, kaip nuerai kartais pasako apie vieną ar kitą tokį reiškinį. Apie lietų, perkūną ar epidemiją jie gali pasakyti *e Kwoth* „tai Dievas“, o per audrą jie maldauja Dievo nužengti žemėn švelniai, ne taip audringai; pažymėtina: švelniai nužengti, o ne pašvelninti audrą.

Šio ontologinio klausimo čia nenagrinėsiu, tik noriu pabrėžti, kad jeigu mes manysime pačius tokius reiškinius laikant Dievu, tai būsime visiškai nesupratę nuerų religinės minties ir ją iškreipę. Ji išreikštai dualistinė. Tiesa, jie nežino abstraktaus dualizmo tarp gamtiškumo ir antgamtiškumo, tačiau mato aiškų dualizmą tarp Dvasios, *Kwoth*, kuri tėra veikiau nemateriali nei antgamtiška, ir kūrinijos, *cak*, materialaus pasaulio, suvokiamo jutimais. Lietus, perkūnas, epidemijos bei gyvulių kritimas priklauso šiam sukurtajam pasauliui ir nuerų yra laikomi *nyin Kwoth*, Dievo įrankiais.

Kita vertus, šie ir kiti opūs reiškiniai žmogui yra *diosemia* – Dievo valios ženklai ar apraiškos, ir kadangi nuerai šiuose ženkluose, šiuose Dievo apsireiškimuose materialiu pavidalu mato Dievo valią, šitie ženklai, nors tik kaip žemesnieji tarpininkai, patys yra tai, ką jie apreiškia, užtat nuerai apie juos sako *e Kwoth* „tai Dievas“. Lietūs ir epidemijos kyla iš Dievo, taigi yra jo apraiškos, ir šia prasme lietūs bei epidemijos *yra* Dievas – būtent ta prasme, kad jis per juos pasireiškia. Tačiau nors apie lietų bei epidemiją galima pasakyti, jog tai – Dievas, pasakyti, jog Dievas – tai lietus arba epidemija, negalima. Tai neturėtų prasmės dėl kelių priežasčių. Pirma, kadangi Dievas nėra regimas objektas, vargu ar nuerams apskritai gali iškilti reikalas ar noras pasakyti jį esant kažkuo. Antra, žodis *Kwoth* čia reiškia ne atskirą Dvasios dėmenį, tam tikrą dvasią, bet Dvasią jos vienybėje, Dievą, o jis negali būti sutapatintas su jokia iš savo apraiškų visų kitų sąskaita. Trečia, rimčiausia priežastis yra ta, kad lietus – tai iš dangaus krintantis vanduo, o epidemija – kūniška būklė, taigi ir viena, ir kita savo esme yra materialūs dalykai, o ne Dvasia. Iš tikrųjų tai apie lietaus ryšį su Dvasia galima galvoti ir lietų Dvasia pavadinti tik tuo atveju, kai jis iškrinta neįprastu metų laiku arba yra pernelyg gausus ar pernelyg smarkus, su audra ir perkūnija – taigi kai lietus žmogui įgauna kokią nors ypatingą reikšmę. Tai mums ir suteikia užuominą suprasti, ką turi omeny nueras, apie ką nors sakydamas, esą tai Dievas arba oro dvasia, siauresnė Dievo apraiška, kaip kad griaustinį galima pasakyti esant dvasia *wiu*, o dvasios *deng* pranašą esant pačia dvasia *deng*, juoba kad nuerai noriai išplėtoja tokio pobūdžio teiginius pridurdami, kad griaustinis, lietus ar epidemija yra Dievo „įrankiai“ (*nyin*) arba yra Dievo „siųsti“ (*jak*), o dvasia *deng* savo pranašą, per kurį ji prabyla, yra „apėmusi“ (*gwang*). Dalelytė *e* teiginyje kažką esant Dvasia ar tam tikra dvasia, kurią mes verčiame „yra“, negali tad reikšti tapatybės substancialia prasme. Minėti reiškiniai gali būti suprantami esą Dvasios „siųsti“ ar jos „įrankiai“ kaip tik ir tik todėl, kad Dvasia pati savyje suvokiama kaip kūrėjas ir vienis, nepriklausomas nuo materialių savo apraiškų. Nuerų teiginys lietų arba perkūną esant Dievą iš tikrųjų yra elipsė. Reikia suprasti, kad ne pats daiktas yra Dvasia, bet kad jis yra tai, ką pavadintume Dievo valios tarpininku ar apraiška žmonėms, ir todėl jiems reikšminga. Ką būtent suvoks bet kurio tokio eliptinio teiginio klausytojas, priklauso nuo situacijos, kurioje tas teiginys ištartas. Vanagas pats savaime nelaikomas Dvasia, tai tik paukštis. Bet jeigu jis nutūpė ant tvarto ar trobos kraigo, nueras gali tarti: *e Kwoth* „tai Dvasia“, turėdamas omeny, kad toks jo elgesys yra ženklas, pranašaujantis nelaimę. Liūtas pats savaime nelaikomas Dvasia, tai tik žvėris. Bet tuo atveju, kai atsiduria ypatingame santykyje su žmogumi, pavyzdžiui, gimsta kaip žmogaus naujagimio dvynys, kaip kad, nuerų manymu, kartais nutinka, jis gali būti laikomas Dvasios apsireiškimu tai šeimai ar kilčiai. Panašiai liga, ar veikiau jos simptomai, pati savaime nelaikoma Dvasia, tačiau tai, kad žmogų ištiko, gali būti suprantama kaip Dvasios apsireiškimas

tam žmogui. Dvasia per šiuos dalykus pareiškia savo valią ir tuo būdu apsireiškia. Šis skirtumas tarp daikto prigimties ir to, ką jis kai kam gali reikšti, labai akivaizdus totemiuose santykiuose. Krokodilas kai kam yra Dvasia, tačiau jis nelaikomas Dvasia iš prigimties, nes kiti krokodilus gali sau medžioti bei valgyti. Nes nuerai skiria – ir labai aiškiai, jų apie tai paklausus, – dvasines sąvokas nuo tų materialių daiktų, kurie vis dėlto gali būti pasakyti „esantys“ tomis sąvokomis; nes nepaisant visų įmanomų atvejų įvairovės, jie sugeba išsaugoti Dvasios vienį bei autonomiją ir kalbėti apie Dvasią savyje be jokių nuorodų į jos materialias apraiškas.

Iki šiol aš kalbėjau daugiausia apie nuerų Dievo sampratą ryšium su tais jos dėmenimis, kurie priklausė dangaus bei viršaus kategorijai. Išskyrus nebent dvi išimtis,[1] nereikia manyti, jog dalykai, sakomi „esą“ šios dvasios, yra jų materialūs simboliai ar įvaizdžiai, bent jau ne ta pačia prasme, kuria galime kalbėti daiktus esant simboliais tų žemesniųjų Dvasios dėmenų, kuriuos nuerai vadina žemės, ar žemutinėmis, dvasiomis, per kurias Dievas pastatomas į ypatingą santykį su gimine bei atskiru žmogumi. Nes visi šie žemesnieji Dvasios dėmenys, vienas kito atžvilgiu laikomi skirtingomis dvasiomis, – visokie tokie įvairiausi dalykai kaip žvėrys, paukščiai, ropliai, medžiai, fosforescencijos reiškiniai, paprasčiausi medgaliai, – be pačios Dvasios, iš kurios jie įgijo savo individualumą ir kuria sakoma juos „esant“, priešingai nei oro dvasios, yra nieko verti.

Taigi kai nuerai sako, jog varnas yra dvasia *buk*, arba kad gyvatė yra Dvasia, žodis „yra“ reiškia ką kita nei sakant, jog lietus yra Dvasia. Skirtumas ne tik tas, kad „Dvasia“ čia suprantama siauriau, suvokiama ypatingo, išskirtinio dėmens – „dvasios“ – atžvilgiu, o ne kaip visa apimantis Dievas ar Dvasia savo visybėje. Skirtingas dar ir atitinkamu teiginiu menamas santykis tarp subjekto (gyvatės ar varno) ir jo predikato (Dvasios ar dvasios). Gyvatė savaime nėra dievybės apraiška, kaip kad lietus bei perkūnas. Padavimas apie totemių santykių kilmę, žinoma, gali išaiškinti ją kaip dievybės apraišką, bet vos tik santykis tarp žmonių kilties ir gyvūnų rūšies tampa nustatytas, toji gyvūnų rūšis virsta tai kilčiai Dvasios įvaizdžiu ar simboliu. Kas tad turima galvoje, kai sakoma, jog varnas „yra“ *buk* arba gyvatė „yra“ Dvasia – jog simbolis „yra“ tai, ką jis simbolizuoja? Akivaizdu, kad nuerai nemano, kad varnas yra tas pat kas *buk*, nes *buk* dar laikoma esant upėse bei pačiame danguje, o varną – tikrai ne! Nemano jie ir kad gyvatė yra tas pat, kas koks nors Dvasios dėmuo, nes tiesiai sako, jog gyvatė tik šliaužioja žeme, o Dvasia esti danguje. Kas tad iš tikrųjų priskiriama varnui ir gyvatei, teigiant vieną iš jų esant Dvasia, o kitą dvasia?

Bus paprasčiau šį klausimą pirmiausia panagrinėti totemių santykių atžvilgiu. Kai nueras apie gyvą padarą sako *e nyang* „tai krokodilas“, jis sako, kad tai būtent krokodilas, o ne koks kitas padaras, bet kai norėdamas paaiškinti, kodėl žmogus krokodilo atžvilgiu elgiasi neįprastai, jis sako *e kwothdien* „tai (krokodilas) yra jų dvasia“, jis akivaizdžiai teigia visai ką kita. Jis nesako, kokios tas padaras rūšies, nes aišku, kad kalbama apie krokodilą, – jis turi omeny tai, kas tam tikriems žmonėms yra Dvasia. Tačiau jis anaiptol nesako krokodilus apskritai esant Dvasia – jam tai visai ne Dvasia, – o tik kad kai kurie žmonės į juos taip žiūri. Todėl nueras niekuomet nepasakys, kad apskritai *nyang e Kwoth* „krokodilas – tai Dvasia“, o tik, kalbėdamas apie krokodilą, *e Kwoth* „tai Dvasia“. Skirtumas tarp abiejų teiginių tas, kad pirmuoju teigiama krokodilus esant Dvasia kiekvienam, o antruoju, ištariamu ypatingos situacijos kontekste, – juos reiškiant Dvasią tam tikriems žmonėms, tame kontekste turimiems omeny. Panašiai nors apie krokodilą galima pasakyti, kad jis – tai Dvasia, apie Dvasią negalima pasakyti, kad ji – tai krokodilas. Arba, tiksliau, jei teiginys sudaromas būtent šitaip, tai žodis *kwoth* būtinai turi įvardžiuotinę priesagą, suteikiančią jam reikšmę „jo dvasia“, „jų dvasia“ ir taip toliau, kitaip sakant, iš paties teiginio būna aišku, kad kalbama apie Dvasią vien tik atskirų žmonių atžvilgiu.

Kadangi išties sunku nagrinėti teiginį, kuriuo sakoma, jog kažkas regima, kaip kad krokodilas, yra kažkas daugiau nei regima, kai tas „kažkas daugiau“, t.y. Dvasia, nėra regima, tai paranku pradžioje kaip pavyzdį aptarti kai kuriuos nuerų teiginius, kuriais irgi sakoma, jog daiktas yra kažkas daugiau nei atrodo, tik kai subjektas ir predikatas abu mena regimus reiškinius.

Nevaisingą moterį, kuri parveda į savo namus dar vieną žmoną, kad jos vardu gimdytų vaikus, nuerai sako esant vyrą. Galima būtų manyti, kad nuerai tuo nori pasakyti tik tai, kad tokia moteris elgiasi kaip vyras, bet iš tikrųjų jie turi omeny kai ką daugiau, kai ką daugiau nei kad mes manytume sakydami, kad ji yra vyras virtualiai. Jie sako, kad tas, kuris veda ir yra vaikų tėvas, yra vyras, todėl toji moteris, santuokos bei tėvystės požiūriu, ir apskritai socialinio statuso

požiūriu, yra vyras, taigi šiais atžvilgiais jie ir elgiasi su ja kaip su vyru. Pavyzdžiui, jo brolio dukters kraičio dalybose ji gauna bandą, priklausančią nuotakos dėdei iš tėvo pusės, o ne jos tetai iš tėvo pusės. Taigi nuerai sako, jog, kaip socialinis asmuo, ji prilygsta vyrui. Fiziškai, kaip individas, ji – moteris. Vyro ir tokios moters atitikimas tad yra konceptualus, ne jutiminis, užtat „yra“ šiuo atveju remiasi analogija.

Aukodami agurką savo šventose apeigose nuerai sako jį esant jaučiu. Ir tuo jie teigia šį tą daugiau nei tik kad jis užima jaučio vietą. Žinoma, jie nesako, kad agurkai yra jaučiai, ir šventų apeigų situacijoje pasakydami atskirą agurką esant jaučiu jie tik turi omeny, kad šiomis ypatingomis aplinkybėmis apie jį galima galvoti kaip apie jautį. Atitinkamai jie ir elgiasi, apeigas atlikdami kaip tik įmanoma panašiau, kaip kad būtų aukojant jautį. Čia vėlgi „yra“ remiasi kokybine analogija, ir teiginys yra asimetriškas: agurkas yra jautis, bet jautis nėra agurkas.

Pagaliau aptarsime paskutinį, iškalbingiausią, nors ir kiek skirtingą tokio kalbėjimo būdo pavyzdį – užtat artimiausią šio straipsnio temai. Dvynių gimimas laikomas Dvasios įsikišimu į žmonių gyvenimą. Nuerai sako, kad dvyniai, pirma, yra vienas asmuo, ir antra, kad jie yra paukščiai.

Sakydami, jog „dvyniai nėra du asmenys, jie yra vienas asmuo“, nuerai sako ne kad jie yra vienas individas, bet kad jie yra viena asmenybė. Reikšminga tai, kad kalbėdami apie dvynių vienybę jie vartoja tik žodį *ran*, kuris, kaip ir mūsų „asmuo“, neapibrėžia lyties, amžiaus bei kitų individo savybių. Kai vienas iš dvynių yra *dhol* „berniukas“, o kitas – *nyal* „mergaitė“, nuerai nesako dvynius esant vienos lyties – jie sako, nepriklausomai nuo abiejų lyties, kad jiedu yra vienas *ran* „asmuo“. Dvynių vienasmeniškumas yra kai kas daugiau ir aukščiau už jų fizinį dvejumą, akivaizdų ir tiesiogiai jutimiškai, ir išreiškiamą daugiskaita apie juos kalbant, ir visais atžvilgiais suprantama bendraujant su jais, kaip dviem atskirais individais, kasdieniame gyvenime. Dvynių vienybė pabrėžiama tik tam tikrose ritualinėse situacijose – ypač apeigose, susijusiose su vestuvėmis bei mirtimi, kai asmuo išgyveną virsmą, – ir tik simboliškai. Taigi kai pirmasis iš vyrų dvynių veda, jam prigulimuose atlikti ritualiniuose veiksmuose dalyvauja ir antrasis, o dvynėms moterims tiesiog pridera ištekėti vieną dieną. Laidotuvių apeigos vienam iš dvynių išvis neatliekamos, dėl tos priežasties, kad nė vienas iš jų negali pasitraukti iš gyvenimo be kito. Moteris, kurios brolis dvynys prieš kurį laiką buvo miręs, poniai Soule, kuriai esu dėkingas už šią informaciją, pasakė: „Argi jo siela nėra tebegyva? Aš gyva, o mes juk iš tikrųjų Dievo vaikai“.

Neatliekamos laitoduvių apeigos ir antrajam dvyniui mirus. Be to, man buvo paaiškinta, jog dvyniai nedalyvauja ir jų mirusių giminaičių laidotuvėse, nerauda jų, nes dvynys yra *ran nhial* „dangaus asmuo“ arba „asmuo iš aukščiau“. Dvynys taip pat pavadinamas *gat Kwoth* „Dievo vaikas“. Toks dioskūriškas[2] dvynių apibūdinimas būdingas daugeliui tautų, bet nuerai ypatingi tuo, kad juos dargi laiko paukščiais. Jie sako: „Dvynys nėra asmuo (*ran*), jis yra paukštis (*dit*)“; nors, kaip ką tik matėme, jie teigia, tik kita prasme, jog abu dvyniai yra vienas asmuo (*ran*). Žodį *ran* jie čia vartoja būtent žmogaus, kaip skirtingo nuo bet kokios kitos gyvos būtybės, prasme. Ši dogma išreiškiama įvairiais būdais. Labai dažnai dvyniui tiesiog duodamas vardas *Dit* „paukštis“, *Gwong* „perlinė višta“ arba *Ngec* „frankolinas“.[3] Visi nuerai, bent jau suaugę, laiko didele gėda valgyti bet kokios rūšies paukščius ar jų kiaušinius, bet jeigu taip pasielgtų dvynys, tai būtų daugiau nei gėda. Tai būtų *nueer* „mirtina nuodėmė“, nes dvyniai paukščius ypač gerbia (*thek*), kadangi paukščiai, jų teigimu, irgi dvyniai, todėl jie vengia su jais bet kokio kontakto. Dvynių ir paukščių ekvivalentiškumas itin ryškus ryšium su mirtimi. Mirus vienam iš kūdikių dvynių, sakoma *ce par* „jis nuskrido“, pavartojant kaip tik paukščio skrydį žymintį žodį. Mirus dvyniui kūdikiui, o taip nutinka dažnai, jis ne laidojamas, kaip kad kiti mirę kūdikiai, bet įdedamas į nendrių pintinę arba sietą ir įkeliamas tarp medžio šakų, nes medžiuose tupi paukščiai. Man buvo paaiškinta, esą net paukščiai maitėdžiai neliečia tokių kūnelių, o tik pažiūri į savo giminaičius (dvyniai ir paukščiai laikomi giminėmis, nors tai galima suprasti kaip metaforą) ir skrenda šalin. Vienas nueras, mano paklaustas, ar suaugę dvyniai laidojami kaip visi kiti, atsakė: „Ne, žinoma ne! Jie yra paukščiai, ir jų sielos nuskrieja į orą“. Kape surenčiama tam tikra platforma, kokios normaliose laidotuvėse nenaudojamos, užtiesiama kailiu, ant jos paguldomas kūnas ir užklojamas kitu kailiu. Tada, užuot greitai kūną užkasus, kaip kad laidojant paprastą žmogų, viršutinis kailis atsargiai apdedamas žemėmis.

Suprantama ir nuerų daroma analogija tarp gimusių dvynių ir iš kiaušinių išperėtų paukštyčių, kurių irgi paprastai būna keletas. Analogija akivaizdi, o šiek tiek ją praplėtus, dvyniams draudžiama valgyti ir

krokodilų bei vėžlių mėsą, nes jie, kaip paukščiai, irgi deda kiaušinius. Ponios Soule ūkyje kitąsyk tarnavo mergaitė dvynė, kuri ta pačia dingstimi atsisakė valgyti ir žuvį – tai vienintelis mums abiems žinomas toks atvejis. Tačiau analogijos tarp iškart po kelis išsiritančių paukščių ir dvynių negana paaiškinti, kodėl žmonių dvyniai prilyginami būtent paukščiams, kai išties daugelis gyvūnų paprastai atsiveda iškart po kelis jauniklius, ir dargi daug panašesniu į žmones būdu. Vien tik grupinis gimimas negali būti priežastimi nuerams dvynius laikyti paukščiais, nes visi kiti gyvūnai dvynių dėl to niekaip ypatingai negerbiami. Atsisakymas valgyti kiaušinius aiškiai yra antrinis ir tapo praplėstas, įtraukiant krokodilus ir vėžlius – ir žuvis, kaip kad ponios Soule mergaitė, – ne todėl, kad jie irgi deda kiaušinius, o todėl, kad tuo jie tampa panašūs į paukščius. Negana to, apskritai sunku suprasti, kodėl būtent šis panašumas yra toks svarbus. Tai, kad paukštyčiai išsirita po kelis, vargu tad yra kaip tik tas panašumas, dėl kurio dvyniai prilyginami paukščiams; veikiau tai tėra dalis kur kas sudėtingesnės analogijų sistemos, kurią derėtų paaiškinti bendresnėmis nuerų religinės minties sąvokomis. Dėl savo ypatingo atsiradimo dvynys yra, nors ne pati Dvasia, vis dėlto ypatinga būtybė, vadinasi, Dvasios apraiška, todėl, jam mirus, jo siela eina į orą, kuriam priklauso su Dvasia susiję dalykai. Jis yra *ran nhial* „asmuo iš aukščiau“, kai paprastas žmogus tėra *ran piny* „asmuo iš žemiau“. Paukštis, nors irgi ne pati Dvasia, savo prigimtimi priklauso viršui ir nuerų taip pat yra vadinamas *ran nhial* „asmuo iš aukščiau“ („asmenį“ pavartojant metaforiškai), taigi kaip toks irgi yra susijęs su Dvasia. Sunku tikrai pasakyti, ar dvynys vadinamas „asmeniu iš aukščiau“ todėl, kad jis yra paukštis, ar jis laikomas paukščiu todėl, kad yra „asmuo iš aukščiau“, tačiau minties sąsaja tarp dvynių ir paukščių tikrai nėra išvesta vien iš to, kad paukščiai paprastai irgi atsiveda po kelis jauniklius, bet remiasi – ir, mano nuomone, visų pirma – tuo, kad ir paukščiai, ir dvyniai nuerų yra klasifikuojami kaip *gaat Kwoth* „Dievo vaikai“. Paukščiai yra Dievo vaikai todėl, kad gyvena ore, o dvyniai priklauso orui todėl, kad yra Dievo vaikai dėl savo nepaprasto gimimo.

Europiečiui atrodo keista, jei ne absurdiška, girdėti sakant, esą dvyniai yra paukščiai, ir taip, tarsi tai būtų neabejotinas faktas, nes nuerai sako ne kad dvyniai „yra panašūs į“ paukščius, bet kad jie „yra“ paukščiai. Teiginys atrodo absoliučiai prieštaringas, ir būtent tokio pobūdžio teiginiais, paliudytais pirmykščių tautų tyrinėtojų, Lévi-Bruhlis grindė savo teoriją apie pirmykščių tautų „ikiloginį mentalitetą“. Pagrindinė šio ypatybė, jo požiūriu, yra ta, kad jis leidžia tokius akivaizdžius prieštaravimus – jog daiktas gali būti tai, kas yra, ir tuo pat metu kas nors visiškai kita. Tačiau iš tikrųjų minėtame teiginyje nėra jokio prieštaravimo. Piešingai, tam, kas ištaria jį nuerų kalba ir jų religinės minties sistemoje, jis atrodo visai suprantamas ir teisingas. Nes toks žmogus nuerų teiginių apie dvynius nebepriima pažodžiui, kaip kad ir patys nuerai. O jie juk nesako dvynius turint snapą, plunksnas ir t.t. Ir savo kasdieniuose santykiuose su dvyniais jie nesikreipia į juos kaip į paukščius ir nesielgia su jais taip, tarsi jie būtų paukščiai. Jie laiko juos tuo, kuo jie yra, – vyrais ir moterimis. Tik, būdami vyrai ir moterys, jie dar dvyniai, o dvynių gimimas – tai ypatingas Dvasios apsireiškimas. Nuerai šį dvynių ypatingumą ir išreiškia formule „dvyniai yra paukščiai“, nes ir dvyniai, ir paukščiai, nors dėl skirtingų priežasčių, abu yra susiję su Dvasia, ir kaip tik tai dvynius, kaip ir paukščius, daro „aukštybių tauta“ bei „Dievo vaikais“. Taigi paukštis yra tinkamas simbolis ypatingam dvynių santykiui su Dievu išreikšti. Vadinasi, kai nueras sako, jog dvyniai yra paukščiai, nei vienų, nei kitų jis neturi omeny tokių, kokie jie regimi kūniškai. Jie turi omeny dvynio *anima*, kurią jie vadina žodžiu *tie* – sąvoka, apimančia ir asmenį, ir sielą mūsų supratimu. Savo ruožtu, jie turi omeny paukščių ryšį su Dvasia, kurį jie turi dėl savo sugebėjimo patekti į sritį, su kuria per metaforą yra siejama Dvasia ir kurioje ji, nuerų manymu, paprastai esti arba gali būti. Formulė išreiškia ne dvinarį santykį tarp dvynių ir paukščių, bet trinarį santykį tarp dvynių, paukščių ir Dievo. Nes Dievo atžvilgiu dvyniai ir paukščiai yra panašūs.

Kaip tik dėl to, kad teiginio „dvyniai yra paukščiai“ nuerai niekuomet netaria ir nepriima kokia nors pažodine prasme, jie kuo aiškiausiai suvokia, jog ir dvyniams skirtuose ritualuose jų elgesys tėra ne daugiau nei pamėgdžiojimas. Tai akivaizdu iš to, kaip jie elgiasi su mirusio dvynio palaikais. Jų pačių žodžiais, tai, kas yra paukštis, taigi *tie* (mūsiškai *anima*), jau iškeliavo į orą, o čia pasilikę palaikai (suaugusiųjų atveju kapo platforma atstoja palaidojimą medyje), nors su jais ir elgiamasi, tarsi jie būtų paukščio, tėra *ring* „kūnas, maita“. Tai liudija ir įsitikinimas, jog vienam iš dvynių mirus, po to gimęs vaikas užima jo vietą: įvairiose apeigose, kurias dvyniams priklauso atlikti, jis atstoja vieną iš jų ir pagarbos paukščiams

paiso lygiai taip pat griežtai, tarsi pats būtų dvynys, nors juo nėra. Apeigos, atliekamos dėl gyvojo dvynio, pati jų struktūra ir tikslas yra tokie, kad jas atlikti galima tik dviese, taigi antrasis veikia už mirusįjį.

Šis teiginio „dvyniai yra paukščiai“ aptarimas savaime priartėja prie totemizmo klausimo, nes tarp nuerų pagrindinis toteminių santykių paaiškinimas yra tas, jog kilties pradininkas ir atitinkamų gyvūnų rūšies atstovas yra buvę dvyniai. Kilties ir gyvūnų rūšies tarpusavio santykiai tad grindžiami ne tik kad pačiais intymiausiais, kokie tik įmanomi, santykiais, bet ir ypatingu dievybės apsireiškimu. O kadangi ryšio tarp kilties ir jos totemo esmę juoba sudaro su totemu siejama kilties dvasia globėja, tai nenuostabu, kad šie santykiai suvokiami kaip užsimezgę nuo tiesioginio Dvasios įsikišimo.

Vis dėlto nuerų dogma dvynius esant paukščiais čia buvo aptarta ne dėl to, kad toteminiai santykiai šiaip jau aiškinami dvynyste, o todėl, kad šitaip (per tai, ką mums pavyko pailiustruoti dvynių prilyginimo paukščiams pavyzdžiu) tikėtasi būsiant lengviau suprantama, ką nuerai turi omeny sakydami, jog tam tikras padaras, tarkime, krokodilas, yra Dvasia. Totemų prigimtis ir jų pasirinkimo priežastys, užsiminti ryšium su paukščių–dvynių tapatybe, neturi mūsų atitraukti. Dabar mus domina tik tai, ką tokiame toteminiame santykyje reiškia „yra“, kai apie tam tikrą toteminį gyvūną pasakoma, esą jis „yra“ Dvasia. Aišku, jog tai nei metafora, nei elipsė, kurias aptikome ankstesniuose teiginiuose. Taip pat negalima suprasti nuerus laikant gyvūną tapačiu Dvasiai ar bent jau dvasiai, pastarąją suvokiant kaip tam tikrą toteminį Dvasios dėmenį. Jie patys visiškai aiškiai sako, jog taip nėra, ir jiems akivaizdu ne mažiau nei mums, kad materialus dvasios simbolis iš prigimties negali sutapti su tuo, ką jis simbolizuoja. Vis dėlto, nors krokodilai ir Dvasia yra visiškai skirtingos ir nesusijusios sąvokos, kai tam tikrai kilčiai krokodilas tampa ypatingo jų santykio su Dievybe simboliu, tuomet šito santykio kontekste simbolis ir tai, ką jis simbolizuoja, sumišta. Kaip ir formulės „dvyniai yra paukščiai“ atveju, šis santykis iš tikrųjų yra trinaris: tarp kilties, gyvūnų rūšies ir Dievo.

Tarp sąsajų gyvūnas–Dvasia ir agurkas–jautis bei paukštis–dvynys yra esminis ir reikšmingas skirtumas. Agurkas, jautis, žmogus ir paukštis – tai vis jutimais patiriami dalykai, o kai patiriama Dvasia, daugiau nei mintimi, ji patiriama tik per savo apraiškas arba materialius jos atstovus. Todėl nesunku ją suvokti kaip pačiuose krokodiluose ar už jų slypinčią būtybę. Tokiu atveju teiginio, jog kas nors yra Dvasia, subjektas ir predikatas nebėra atskirti regimų ypatybių. Todėl nuerai, sakydami, jog toteminės dvasios ir totemai nėra tas pat, tuo pat metu kartais ne tik kalba, bet ir elgiasi taip, tarsi dvasia slypėtų toteme. Užtat jie liūto dvasiai skirtą mėsos auką atiduoda liūtams, o atnašaudami aukas *durra* paukščių dvasiai kreipiasi į pačius šiuos paukščius ir sako, jog auka skirta būtent jiems. Ir vis dėlto kalbėdami apie savo totemus jie nepalieka abejonių, kad pagarbą jiems reiškia ne dėl jų pačių, o būtent dėl dvasios, kuriai jie atstovauja.

Dar vienas skirtumas yra tas, kad lygtyse agurkas = jautis bei dvynys = paukštis lygybė remiasi analogijomis, kurios, sykį atskleistos, yra aiškios ir mums (agurkas atstoja jautį aukojimo rituale, o dvyniai ir paukščiai abeji yra ir „Dievo vaikai“, ir gimsta po kelis), tuo tarpu lygtyje gyvūnas = Dvasia jokios analogijos nėra. Tarp Dvasios ir krokodilo nėra jokio panašumo. Pačioje krokodilo prigimtyje nėra nieko, kas nuerams sužadintų Dvasios vaizdinį, ir netgi tie, kas krokodilams rodo pagarbą, Dvasios idėją su šiais padarais sieja tik todėl, kad krokodilas yra Dvasios atstovas jų kilties atžvilgiu, o ne todėl, kad pati Dvasia būtų kuo nors krokodiliška. Čia mes pereiname nuo paprasčiausio panašumų pastebėjimo prie simbolinio mąstymo, kurio teisėmis krokodilas tik ir gali būti laikomas Dvasios simboliu.

Čia mes susiduriame su ta pačia problema, kurią jau aptarėme aukščiau, tik dabar ji prieš mus iškilo sudėtingesniu pavidalu. Sudėtingumą lemia tai, kad nuerai savo simbolius ima iš mums mažai pažįstamos aplinkos, kurią, net su ja kiek susipažinę, mes juolab ir vertiname kitaip. Mums sunku mąstyti krokodilų, gyvačių bei figmedžių kategorijomis. Tačiau užtenka vos šiek tiek apibendrinti, kad suprastume, jog ši santykio tarp simbolio ir to, ką jis simbolizuoja, problema didesniu ar mažesniu laipsniu yra bendra visoms religijoms, tarp jų ir mūsiškei. Ir jei pažvelgtume į tai mūsų religijos akimis, lengviau išvystume ir jų akimis. Mes juk nemanome, kad bet kuris balandžio paveikslas ar atvaizdas reiškia Šventąją Dvasią, o net jei ir taip, kad jis tokią reikšmę turi kiekvienam. O ir tie, kam jis tokią reikšmę turi, nemano, kad pats balandis ir yra Šventoji Dvasia. Ir vis dėlto krikščioniui balandis, kaip religinis simbolis, yra intymiai susijęs su tuo, ką jis reiškia, – tai, kas primena sąsają, su tuo, ką ta sąsaja primena. Man atrodo, kad krokodilo totemas nuerų suvokiamas labai panašiai.

Jie puikiai supranta, jog tai, ką jie mato, tėra krokodilas, bet kadangi kai kam iš jų jis reiškia Dvasią, tai tiems žmonėms ir tuo metu, kai jie būtent šitaip apie jį galvoja, jis kartu yra ir tai, ką jis reiškia. Tam tikros nuerų kilties narių santykis su Dvasia yra išreiškiamas per materialų simbolį, kurio dėka jis gali būti suvokiamas konkrečiai ir todėl skirtingas nuo kitų kilčių santykio su Dvasia. Kai į simboliu imamą dalyką šitaip žiūrima, tai juo reiškiama Dvasia ir sumišta su jos materialia išraiška. Man atrodo, kad tuomet nuerai Dvasią kažkokiu būdu jaučia esant pačiame gyvūne, kurio pavidalu ji tam tikra prasme pasireiškia, arba už jo, nors pagalvoję pasakytų, jog anaiptol, – visai taip pat, kaip kad mes kartais pajuntame, tarsi Dvasia glūdi pačiame balandyje ar už jo, nors tai tik jos materialus simbolis, ir paklaustì tikrai pasakytume, jog anaiptol.

Taip, manau, juolab turi būti su žemesniosiomis dvasiomis: dvasiomis *bieli*, gamtos dvasiomis bei fetišais *kulangni*. Daug kas iš to, kas šiame straipsnyje pasakyta apie totemines dvasias apskritai, tinka ir šioms dvasioms, nors yra vienas svarbus skirtumas. Teiginio „krokodilas yra dvasia“ abi sąvokos gali būti visiškai nepriklausomos, ir būtent tokios jos šiame teiginyje yra. Iš dalies taip yra dėl to, kad krokodilas yra Dvasia tik kai kam, o kitiems – ne, o iš dalies dėl to, kad netgi tiems, kam jis yra Dvasia, jis pagrečiui yra paprasčiausias roplys ir gali būti tokiu laikomas be jokios užuominos į Dvasią. Šis roplys gali būti siejamas su Dvasia tik todėl, kad gali ją reikšti, ir jau vien dėl to, vadinasi, yra kas kita. O, pavyzdžiui, žaltvykslė virš pelkės trūnėsių vargu ar gali būti laikoma kuo kitu nei kad ji regima. Ji suvokiama ne kaip Dvasios apraiška per tarpininką, kaip kad lietus, kuris gali būti Dvasios „pasiųstas“, būti jos „įrankiu“, o kaip tiesioginė Dvasios emanacija, kaip pati Dvasia, pasireiškusi šia liepsnele, – kaip teofanija, šia prasme prilygstanti liepsnojančiam krūmui. Nuerai kartais vadina ją dvasios ugnele, ar dvasios ugnies liepsnele. Ji nelaikoma tokiu Dvasios simboliu, kuris, nors yra kas kita, nei tai, ką jis simbolizuoja, gali būti teigiamas tuo „esąs“, kaip kad buvo krokodilas. Priešingai, kadangi tokie žiburiai nesunkiai gali būti įsivaizduojami atskirai nuo materialių objektų, kartu su kuriais paprastai matomi, – pelkės trūnėsių, hipopotamų, meteoritų bei kt., – tai jie nelaikomi savaime esą kas kita nei pati Dvasia, *bieli* pavidalu bei vardu. Jie suvokiami ne kaip kažkas kita, kas esti savaime, nepriklausomai, bet kaip pati Dvasia. Jie patys, kaip tokie, yra Dvasia, kad ir kokia žema būtų ši jos apraiška. Todėl, nors yra ypač reikšmingi tiems, kas su dvasiomis *bieli* užmezgė santykius, jie yra Dvasia ir tiems, kurie su jais neturi tiesioginio ryšio. Lietus ir krokodilai yra tvariniai, su kuriais Dvasia gali būti siejama arba nesiejama, priklausomai nuo aplinkybių bei žmogaus, o žaltvykslė – tai pačios Dvasios ypatybė, Dvasios dėmuo, suvokiamas kaip tam tikra ypatinga dvasia, kurios negalima laikyti kuo kitu nei Dvasia.

Taigi kai nuerai sako Dvasia esant žiburėlį tankmėje, tai mūsų nagrinėjamas dalykas iš esmės pasikeičia arba, bent jau iš pirmo žvilgsnio, net visai išslysta iš rankų. Mums toks žiburėlis yra dujos, išskiriamos trūnijančių pelkėje augalų, taigi ir teiginys jį esant Dvasia prilygsta teiginiui krokodilą esant Dvasia, ir kokia tik prasme suprastume pirmąjį, tokia galėtume suprasti ir antrąjį. Tačiau nuerams tai nėra lygiaverčiai teiginiai. Krokodilas jiems – tai nepriklausomai nuo Dvasios jutimais suvokiamas daiktas, net jei tam tikra prasme kai kas gali pasakyti jį esant Dvasia, tuo tarpu fosforescencija – tai pati Dvasia, šviesos pavidalu nusileidusi ant ko nors, kas išvis jokia prasme nėra Dvasia, kaip kad hipopotamas, virš ko Dvasia gali pasirodyti tik tam tikroje vietoje ir tam tikru metu, ne bet kur ir ne bet kada. Užtat šįsyk mes nebeklausiame, kokia prasme nuerai apie daiktą, kuris savaime jiems nėra Dvasia, sako, jog tai yra Dvasia. Dabar mes klausiame, kokia prasme jie sako „tai yra Dvasia“ apie dalyką, kuris jiems išvis neturi kitos prasmės nei kad Dvasios apraiška. Krokodilo atveju turėjome jutimais suvokiamą roplį, kuris tam tikromis aplinkybėmis tam tikrų žmonių galėjo būti suvokiamas dar ir kaip Dvasia. *Bieli* atveju irgi galima būtų pasakyti, kad iš tikrųjų jutimais yra suvokiama šviesa, bet šviesa savaime yra Dvasia ir neturi kito pavadinimo, kuris ją kaip nors išskirtų iš visų kitų šviesų nei *bieli*. Kai apie tokią šviesą nueras sako „tai yra Dvasia“, jis sako nebe kad kažkas yra kažkas kita, o tik ištaria pavadinimą tam, ką mato. Taigi šiuo atveju teiginys „tai yra Dvasia“ priklauso tai pačiai klasei kaip teiginys „tai yra krokodilas“, todėl galima tarti, jog mūsų nagrinėjamas klausimas išvis neiškyla. Vis dėlto, kaip paaiškinsiu vėliau, iš tikrųjų yra ne visai taip.

Tai, kas pasakyta apie gamtos dvasių žiburėlius, tinka ir ryšulėliams iš pagaliukų – dvasių-fetišų *kulangni* buveinėms, tačiau dėl visai kitos priežasties. Pagaliukų ryšulėlis, kuriame būva dvasia-fetišas, tai ne Dvasios simbolis, kaip kad galėjo būti krokodilas, bet ir ne regima Dvasios apraiška, kaip kad *bieli*. Tai

būtent tam tikros dvasios buveinė. Vis dėlto fetišo savininkui sunku tokį ryšulėlį laikyti vien tik dvasios būstu, kuriuo galėtų būti ir kas nors kita. Priešais šitą ryšulėlį jis atlieka aukojimus ir šitą ryšulėlį atkiša į savo priešą, kad dvasia jį pakirstų. Kita vertus, toks ryšulėlis nuerams tėra reikšmingas tik todėl, kad laiko savy dvasią. Nuerų žodis *wal* turi dvi reikšmes, kurias išverstume kaip „augalai, žalumynai“ ir „vaistai“, arba „magiška substancija“. Fetišų ryšulėliai, žinoma, yra *wal* pirmąja reikšme. O *wal* antrąja reikšme juos daro juose įsikūrusios dvasios, ir prasmę jie turi tik šia antrąja reikšme, nes jie surišami vien tik šiuo vieninteliu tikslu ir, be šios paskirties, neturi jokios kitos reikšmės. Todėl kai nuerai pasako, kad fetišo ryšulėlis yra Dvasia, jie sako ne kad kažkas, kas jiems ir savaime turi reikšmę, nesusijusią su Dvasia, kartu yra kažkas kita, būtent Dvasia, bet kad Dvasia yra kažkas, kas neturi jokios kitos reikšmės kaip tik Dvasios buveinė ir jos materialus ženklas. Taigi fetišų ryšulėlių negalima pasirinktinai arba sieti su Dvasia, arba laikyti vien materialios prigimties daiktais, kaip kad lietų bei krokodilus, – juos tegalima sieti su Dvasia.

Tačiau nors ir žiburėlių, ir ryšulėlių atvejais daikto susiliejimas su Dvasia atrodo pilnesnis ir tikresnis nei totemų atveju, problema, jog kažkas viena laikoma kažkuo kitu, pasilieka, nors ir sudėtingesniu, todėl sunkiau apčiuopiamu pavidalu. Čia vėlgi, nors apie žiburėlį tankmėje arba fetišo ryšulėlį galima pasakyti, kad tai yra Dvasia, apversti šio teiginio negalima. Negalima sakyti, kad Dvasia yra žiburėlis arba ryšulėlis, nes nuerui tai reikštų, jog Dvasia savo vienybėje, Dvasia, suvokiama kaip Dievas, tėra toks žiburėlis arba ryšulėlis, o tai būtų nesąmonė. Teiginyje žiburėlį arba ryšulėlį esant Dvasia „Dvasią“ reikia suprasti kaip atskirą Dvasios dėmenį, arba „dvasią“. Tačiau net ir tuomet „yra“ čia nustato ne tapatybę, nes nors fosforescentinė švieselė – tai pati apsireiškusi gamtos dvasia ir negali būti suvokiama kaip kažkas kita, gamtos dvasią galima suvokti ir nepriklausomai nuo tokių švieselių, taip pat nors fetišo ryšulėlis, jei nebūtų siejamas su jame įsikūrusia dvasia-fetišu, tebūtų beprasmis daiktas, jame įsikūrusią dvasią galima suvokti ir nepriklausomai nuo jo. Žiburėliui išblėsus, dvasia *biel* kai kam lieka jų dvasia, kuri jiems yra Dvasia – sąvoka, visiškai nepriklausoma nuo savo sporadiškų apraiškų žiburėlių pavidalu. Ir dvasia-fetišas gali įsikurti jam skirtame ryšulėlyje, bet gali jį ir palikti, ir kai kam ji yra pati Dvasia – sąvoka, visiškai nepriklausoma nuo savo materialios buveinės. Kiekvienu atveju dvasia laikoma nužengusi iš aukščiau ir, kaip Dvasia, esanti nepriklausoma nuo bet kokių pavidalų.

Reikia atsižvelgti ir dar į vieną dalyką. Kalbėdami apie žiburėlius tankmėje bei fetišų ryšulėlius kaip Dvasią, nuerai paprastai vartoja ne bendrą dvasios pavadinimą *Kwoth* ir netgi ne jo daugiskaitą *kuth*, kuria vadina atskiras dvasias. Jie jas įvardija būtent kaip *bieli* bei *kulangni*. Taigi, nors *bieli* bei *kulangni* šiaip jau yra *kuth piny* „žemutinės dvasios“, iš to, kad jos vienintelės iš visų dvasių vadinamos išskirtiniais rūšiniais vardais (ir nuerai gali paaiškinti jų sampratą, apibūdindami jas kaip Dvasią ar tik kaip su atskirais asmenimis susijusias dvasias), matyti, kad nors jos suvokiamos kaip Dvasia arba dvasios, tuo pat metu jos vis dėlto suprantamos skirtingai nei Dvasia apskritai. Taigi problemą čia papildomai sukomplikuoja trečias terminas, įsiterpęs į teiginį, jog kažkas kartu yra kažkas kita: žiburėlis yra *bieli*, o *bieli* yra Dvasia; ryšulėlis yra *kulangni*, o *kulangni* yra Dvasia. Šią papildomą komplikaciją galima manyti kylant iš to, kad nors šios dvasios nėra tapačios daiktams, jos vis dėlto yra jiems daug artimesnės nei kitos, priklausančios aukštesnei Dvasios sampratai. O kuo labiau Dvasia susiejama su regimomis formomis, tuo labiau apie ją galvojama ne kaip apie Dvasią, bet kaip apie tai, su kuo ji tapo susieta. Kitaip sakant, Dvasios samprata yra laipsniška – nuo grynos nesusaistytos Dvasios ligi Dvasios, susietos su žmonėmis, gyvūnais bei negyvais daiktais, ir kuo žemiau leidžiamės šia skale, tuo vis glaudžiau ir glaudžiau ji tampa susaistyta su tuo, su kuo yra susieta. Ši Dvasios skalė, kaip kad esu paaiškinęs kitur,[4] atitinka socialinės organizacijos skaidmenis ir nuerų išreiškiama tiek išorinės erdvės lygmenimis, tiek imanentiškumo lygmenimis bei laipsniais. Taigi kai nueras apie ką nors sako „tai yra Dvasia“, reikia atsižvelgti ne tik į tai, ką reiškia „yra“, bet ir į tai, ką reiškia „Dvasia“. Tačiau tai išeina iš šio straipsnio ribų ir, šiaip ar taip, nėra būtina, siekiant nušviesti mums rūpimą problemą. Nes nors *Kwoth* reikšmė ir kinta pagal kontekstą, žodis visuomet nurodo į kažką tos pat prigimties, ir tokiais teiginiais, tiesiogiai ar netiesiogiai, visuomet pasakoma tas pat – jog kažkas yra būtent šios prigimties.

Mes galime prisidėti prie šios problemos sprendimo. Kai nuerai apie ką nors sako *e Kwoth* „tai yra Dvasia“ arba pavadina tai kokiu vardu, kuriuo paskui sakoma „tai yra Dvasia“, tai „yra“ ne visuomet reiškia tą patį. Toks teiginys gali būti elipsė, reiškianti,

jog kalbamasis dalykas yra Dvasios apraiška, kaip kad Dievas apsireiškia per tam tikrus tarpininkus, įvykius ar jų padarinius. Arba tai gali būti simbolinis teiginys, reiškiantis, jog tai, kas savaime nėra Dvasia, bet kai kuriems žmonėms simbolizuoja Dvasią, jiems yra Dvasia tuose kontekstuose, kai objekto simbolinis pobūdis įsivyrauja visų kitų įmanomų jo ypatybių sąskaita. Arba tai gali būti teiginys, pabrėžiantis kažką panašaus į kalbamo dalyko tapatumą tam, kam jis prilyginamas, t.y. Dvasiai. Nors tokie teiginiai šiaip jau niekuomet nereiškia visiško tapatumo Dvasiai, kad ir apie ką būtų kalbama, nes nuerai supranta Dvasią kaip pranokstančią bet kurį vieną iš savo pavidalų, ženklų, apraiškų, simbolių ir t.t., kaip kažką skirtinga iš prigimties nuo šio pasaulio tvarinių. Jie nesugeba apibrėžti, kas tai yra, bei kai tai pasireišia šiame pasaulyje, jie sako tai kilus iš aukščiau, kur tai manoma estint ir iš kur tai manoma nužengiant. Todėl Dvasia, kad ir kokiu pavidalu, mintyse visuomet skiriama nuo bet kokio dalyko, kuriuo ji teigiama esanti, net jeigu nuo Dvasios sampratos jis ne visuomet gali būti lengvai atskiriamas.

Toliau savo tyrinėjimo čia nebegaliu tęsti. Žvelgiau aš, žinoma, iš europiečio taško. Jis išgirdo nuerus sakant, jog kažkas yra Dvasia, ir paklausė savęs, ką tai galėtų reikšti. Patys nuerai neturi tokio filosofinio žodyno, kuris leistų jiems patiems dalyką šitaip aptarti, bet jie ir nemato jokio reikalo jo aptarti, tačiau svetimšaliui jų mąstysenos tyrinėtojui netrukus pasidaro aišku, jog Dvasios santykis su daiktais, kurie vienaip ar kitaip sužadina mintyse jos sąvoką, jiems yra visiška, kaip mes pasakytume, mistika – senąja šio žodžio prasme, kai kažkas prasiskleidžia ir intuityviai, ne intelektualiai, yra suvokiama, o ne kai yra paslėpta ir nesuvokiama išvis.

Bet net jeigu tyrinėjimo šįsyk nebegalima tęsti, ir jis lieka ne visai baigtas, jis, jei apskritai buvo teisingas, vis dėlto prikišamai parodo, kaip toli pro šalį prašovė antropologija, mėgindama paaiškinti tokio tipo teiginius, kaip mūsų aptartieji. Antropologiniams aiškinimams būdingos dvi pagrindinės klaidos. Pirmoji, ryškiausia Lévy-Bruhlio darbuose, yra manymas, kad vieno ar kito etnoso žmonės, apie ką nors sakydami, esą tai kažkas visai kita ir skirtinga, nei yra, pažeidžia loginį trečio negalimo dėsnį, pakeisdami jį savo ikiloginiu mąstymu, būtent „mistiniu dalyvavimu“.[5] Aš tikiuosi bent jau parodęs, kad nuerai anaiptol neteigia dviejų skirtingų dalykų tapatumo. Jie gali pasakyti, kad viena yra kita, ir tam tikromis aplinkybėmis net atitinkamai elgtis, ar panašiai, tačiau jie aiškiai suvokia (žinoma, kiekvienas skirtingu laipsniu aiškiai) ir yra pasirengę pabrėžti (žinoma, kiekvienas skirtingu įsisąmoninimo laipsniu), jog viena ir kita – tai du skirtingi dalykai. Negana to, verta darsyk pažymėti, jog visi mūsų aptarti iš pažiūros dviprasmiški teiginiai, gal nebent išskyrus vieną vienintelį, yra neapverčiami. Išimtis – tai teiginys, jog dvyniai yra paukščiai, nes galima pasakyti, jog ir paukščiai yra dvyniai. Bet pastarasis teiginys – tai tik paprasčiausias fakto konstatavimas, kuriam ir mes galėtume pritarti, jis ne išvedamas iš pirmojo logiškai, o remiasi nepriklausomu nuo jo patyrimu. Taigi jis neliečia mūsų problemos. Lietų galima pasakyti esant Dievą, bet negalima pasakyti Dievą esant lietų. Agurką galima pavadinti jaučiu, bet negalima jaučio pavadinti agurku. Krokodilą galima pasakyti esant Dvasią, bet negalima pasakyti Dvasią esant krokodilą. Taigi, tarp bet kurio iš šių teiginių abiejų pusių lygybės ženklo dėti negalima, vadinasi, jie nėra tapatybės teiginiai. Nei noriu, nei mano žinios leidžia šiuo klausimu leistis į filosofinę diskusiją. Tenoriu pasakyti, kad jei iš viso galima ištarti kokį nors tapatybės teiginį, kuris nebūtų tik tušti žodžiai, mūsų nagrinėjami nuerų teiginiai tokie nėra. Tai ne teiginiai, esą kažkas yra kas kita, nei yra, bet kad tam tikrame ypatingame kontekste ir tik tam tikra prasme kai kas įgauna ypatingą savybę, nepriklausančią jam iš prigimties, ir kad ši sąvybė yra ne kažkas priešinga jo prigimčiai ar su ja nesuderinama, bet kažkas pridėta iš šalies, kas jo anaiptol nepakeičia, o tik padaro kažkuo daugiau nei jis buvo. Taigi, man regis, šiuose teiginiuose nėra nieko prieštaringa.

Ši pridėtinė savybė gali būti abstrakti sąvoka (“Dvasia“), o gali būti kokio nors konkretaus dalyko (jaučio, paukščio ir t.t.) abstrakcija arba jo socialinis atitikmuo. Agurkui pridedamas nuo aukojamo jaučio abstrahuotas jo sakralumas, o dvyniams pridedama nuo paukščių abstrahuota jų aukštybė. Tačiau ar predikatas yra sąvoka, ar regimas objektas, jo pridėjimas subjektą išties padaro lygiu jam, tačiau tik būtent tos abiems bendros savybės atžvilgiu ir tik tuose kontekstuose, kurie visą dėmesį sutelkia į ją vieną. Minėti daiktai nėra vienas kitam tapatūs apskritai – jie yra tapatūs tik šiuo vieninteliu atžvilgiu, ir gramatinės jungties menama lygybė liečia ne substanciją, o kokybę. Užtat čia nėra jokio pagrindo kalbėti, kaip kad Lévi-Bruhlis, apie jokį „mistinį dalyvavimą“, ar

bent jau ne tiesiogine šių žodžių prasme, nes du skirtingi dalykai laikomi esą susiję ne kokiu nors mistiniu ar kitokiu ryšiu, o tik idėjų ryšiu vaizduotėje. Ir niekas nė negalvoja, kad jei kas atsitinka paukščiams, tai turi nutikti ir dvyniams; ir jeigu sužeidžiamas totemas, tai šio totemo dvasia išties gali būti įžeista, bet tai tikrai ne ta pati žaizda, kuri buvo padaryta toteminiam gyvūnui.

Iš tikrųjų tiesiog akivaizdu, kad santykis tarp dalyko, kurį sakoma esant kažkuo kitu, ir to kažko kito, kuo jį sakoma esant, yra idėjinis. Tuo tarpu antropologų, tokių kaip Tyloras, Maxas Mülleris ir Lévy-Bruhlis, aiškinimai remiasi prielaida, kad nors mums toks santykis yra idėjinis, pirmykštės tautos esą klaidingai laiko jį realiu. Panašią prielaidą daro ir tie antropologai, kurie linkę į psichologinius aiškinimus. Tai antroji klaida. Jei aš teisingai supratau, nuerai, sakydami, jog krokodilas yra Dvasia, labai aiškiai suvokia, kad jis yra Dvasia tik tiek, kiek jis kai kam yra Dvasios simbolis; taip pat jie gerai suvokia, jog agurkas yra jautis tik tiek, kiek jiems pakeičia jautį aukojime. Daugybe pavyzdžių, net ir be mano pateiktųjų, galima parodyti, kad jie anaiptol nepainioja idėjinių ryšių su realiais. Ietį, kuri naudojama apeigų metu, jie tapatina su klano protėvio ietimi, nors puikiai žino, jog tai, ką laiko rankoje, tėra paprasčiausia ietis, o protėvio ietis realybėje neegzistuoja. Jie toli gražu nemano žmogų esant jaučiu, ir vis dėlto kai kuriose apeigose, kaip kad esu parodęs kitur, jautį jie laiko prilygstant žmogui. Nuerai žino, kad žmogaus banda iš tikrųjų nėra kilusi iš klano protėvio bandos, bet atstoja jiems protėvio bandą idėjiškai ritualuose, kuriuose idėjiškai dalyvauja klanas kaip visuma. Liga ir ją, kaip manoma, sukėlusi nuodėmė nuerams nėra tas pat, tačiau gydomųjų apeigų metu jie kalba apie jas taip, tarsi jos būtų tas pat. Kairė reiškia blogį, nors kairė ranka savaime nėra joks blogis. Su tuo ištisai susiduriame ritualinėje simbolikoje. Pavyzdžiui, perkirsti moliūgą į dvi dalis norint nutraukti giminystės ryšį nuerams yra toks pat simboliškas veiksmas, koks jis būtų ir mums, nors savo kalboje jie to niekaip neišreiškia. Moliūgas, kaip jie puikiai supranta, neturi nieko bendra su giminyste, tačiau, vykstant ritualui, visiškai sąmoningos mimikrijos situacijoje, jis atstovauja giminystės idėjai ir to ritualo kontekste, kuris kaip tik suteikia jam šią reikšmę, sakomas esąs jai tapatus. Pavyzdžių nebedauginsiu. Jie čia paminėti tik kaip iliustracijos, paremiančios apie nagrinėjamo pobūdžio teiginius padarytas išvadas.

Mano manymu, priežastis, dėl kurios išsyk nebuvo suvokta, jog teiginiai kažką esant kažkuo kitu neturi būti suprantami pažodžiui, yra ta, kad nebuvo pastebėta, jog jie daromi trečiojo nario atžvilgiu, kuris juose neminimas, bet menamas. Tai teiginiai, ne kad A yra B, o kad A ir B, atsižvelgiant į C, turi savy kažką bendra. Tai pasidaro tiesiog akivaizdu, vos tik mes teikiamės apie tai pamąstyti. Agurkas prilygsta jaučiui atsižvelgiant į Dievą, kuris jį priima vietoje jaučio. Krokodilas prilygsta Dvasiai tik kuriai nors kilčiai laikant jį Dievo simboliu. Taigi, nors nuerai ir nepainioja idėjinio ryšio su realiu, idėjinis tapatumas jiems vis dėlto yra tikras, nes jų religinės minties sistemoje daiktas nėra tik tai, kas jis atrodo esąs, bet ir tai, kas jis yra Dievo atžvilgiu.

1. Pirma, ietį *wiu* galima manyti atstovaujant dvasią *wiu*. Tai gana ypatingas atvejis, kurio čia neaptarinėsiu. Antra, varną galima laikyti atstovaujant dvasiai *buk*, kuri, jei tik ją išvis galima priskirti oro dvasioms, yra iš jų pati žemiškiausia, kitąsyk kone kiekvieno totemine dvasia.
2. [Graikų mitinių dvynių Dioskūrų vardas *Διόσκουροι* pažodžiui reiškia „Dievo vaikai“. – Vert. past.]
3. [Fazanų šeimos menkai skraidantis žemės paukštis, sutinkamas išimtinai Afrikoje. – Vert. past.]

   Tai, kad paprastai, bent jau kiek man teko girdėti, parenkami žemiausių pagal nuerų vertybinę skalę paukščių vardai, reikalauja paaiškinimo, juolab atsižvelgiant į argumentą, kurį pateiksiu vėliau. Taip gali būti dėl nuerų papročio, kalbant apie santykį su Dievu – o dvynių gimimas kaip tik duoda tam pagrindą, – prilyginti save kuo žemiausiems dalykams. Kita vertus, tai gali išplaukti tiesiog iš pačios analogijos: dvyniai priklauso viršutinei būtybių klasei, bet gyvena apačioje, kaip ir perlinės vištos bei frankolinai, kurie, nors yra paukščiai, kaip klasė priklausantys viršutinei būtybių kategorijai, iš esmės nepakyla nuo žemės.
4. [Žr. *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 2, p. 61–68. – Vert. past.]
5. [Lévy-Bruhlio įvestas terminas, *participation mystique*. – Vert. past.]

Versta iš: E. E. EVANS-PRITCHARD. A Problem of Nuer Religious Thougt, Iš: *Myth and Cosmos: Readings in Mythology and Symbolism*, edited by John Middleton. Garden City–New York: The Nature History Press, 1967, p. 127–148.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

Keturiasdešimt metų su žygeiviais

Tadas ŠIDIŠKIS

Sąjūdžio dvidešimtmečio minėjimo proga verta prisiminti ir Lietuvos žygeivių judėjimą, kuris Atgimimo priešaušryje buvo viena iš neginkluoto pasipriešinimo sovietinei okupacijai formų, daug prisidėjusi puoselėjant tautinę aukštųjų mokyklų studentų savimonę. Žygeiviai, be kitų nuopelnų, supylė milžinkapį lakūno Stepono Dariaus gimtinėje, nuolat lankė Baltarusijos ir Sibiro lietuvius, stiprino jų tautinę dvasią, platino lietuvišką spaudą, pastatė ir atstatė daugiau kaip penkiasdešimt Lietuvos praeities paminklų, organizavo Rasos ir Vėlinių šventes.

Prieš keturiasdešimt metų, 1968 m. balandžio 8–9 dienomis Butrimonyse (Eišiškių r., dabar – Šalčininkų r.) įvyko pirmasis Lietuvos aukštųjų mokyklų žygeivių sąskrydis, kuriame dalyvavo daugiau kaip 150 žygeivių iš Vilniaus valstybinio universiteto (toliau – VVU), Kauno politechnikos instituto (KPI), Kauno medicinos instituto (KMI), Vilniaus dailės instituto (VDI) bei jų bendražygiai iš Kauno „Pluošto“ ir „Sakalų“, Telšių m. turistų klubo, Utenos trikotažo fabriko, Vilniaus r. Marijampolio mokyklos internato. Jame buvo priimta Lietuvos žygeivių judėjimo programa. Vienas iš pagrindinių žygeivystės tikslų – nerengti nė vieno žygio be naudos Tėvynei (tuo žygeiviai skyrėsi nuo vadinamųjų turistų – sportininkų). Sausakimšoje Butrimonių kultūros namų salėje žygeiviai koncertavo vietiniams gyventojams, o kitą dieną, pabirę po apylinkes, iš Šaulių kaimo dainininkės Marijos Kisieliauskienės mokėsi dzūkiškų dainų, Kaniūkų kaime aplankė tuo metu vieną iš seniausių lietuvių liaudies dainų mokovų – šimtametį Gikėną. Lietuviškos dainos, koncertai kaimo žmonėms tapo neatsiejamomis mūsų žygių programų dalimis. Ypatingą dėmesį skyrėme tolimesnėms ir sunkiau pasiekiamoms Baltarusijos lietuvių saloms – Romaškonims, Stanišiams, Biliams, Plikiams, Tusamonims, Apsui.

1970 m. „lapkričio švenčių“ metu VVU ir KPI žygeiviai surengė bendrą žygį į Apsą. Kelionę pradėjome Dūkšte. Naktį siauruko geležinkelio bėgiais nuėję apie 40 km pasiekėme pirmąjį lietuvių kaimą Dvarčionis. Per kitas dvi dienas, pasiskirstę į keturias grupes (apie 80 žmonių), patraukėme į kitus lietuviškus kaimus. Visi turėjome kuprines, pilnas lietuviškų knygų, kalendorių. Bendravome su vietiniais, surinkome duomenis apie paskutinius šio krašto lietuvius. Surinkta medžiaga buvo perduota į Lietuvių kalbos ir literatūros institutą (dabar Lietuvių kalbos institutas).

Pirmasis apsilankymas pas Baltarusijos lietuvius Dvarčionių kaime. 1968.

Po tokių mūsų apsilankymų vietiniai lietuviai būdavo nubaudžiami – kolūkio pirmininkas neduodavo nusišienauti pievų (Zabarninkai, Dvarčionys). Koncertų metu neretai būdavo išjungiama elektra (pavyzdžiui, Baltosios kultūros namuose Apso apylinkėje). Todėl dažniausiai koncertuodavome kokioje nors didesnėje kaimo troboje. Įsimintini koncertai vakaronės vyko Gruzdžių sodyboje Biliuose, Vaišnių sodyboje Romaškonyse,

Krivelių sodyboje Zabarninkuose. Susirinkę vietiniai lietuviai taip pat įsitraukdavo ir dainuodavo savo krašto dainas, vaišindavo naminiu sūriu, arbata, obuoliais. Rengti koncertus mums labai padėjo tuo metu VVU studijavę ir į žygeivystę įsitraukę Veronika Janulevičiūtė (Povilionienė), Petras Bušma, Vidmantė Jasukaitytė, Antanas Gailius, Kazys Mackevičius, Sigitas Kučas. Ypač dažnai lankydavomės Pelesos kaime pas Mariją Kruopienę, Pavalakės kaime pas savanorį Joną Radziulį.

Mūsų išvykos į lietuviškas salas Baltarusijoje neapsiribojo vien koncertais – nešdavom lietuviams knygas. Surinkę duomenis, užsakydavome jiems spaudą: tuo metu populiarų „Kolūkiečio kalendorių“, „Mūsų sodus“, „Tarybinę moterį“, „Mokslą ir gyvenimą“ ir kitus leidinius. Pasiskirstydavome, kas kam užsakys kokį leidinį iš savo asmeninių lėšų. Tarpininkaudavome įtaisant lietuvių vaikus mokytis Lietuvoje: pavyzdžiui, iš Apso salos lietuviai mokiniai buvo priimami mokytis Ignalinos r. Mielagėnų vidurinėje mokykloje.

Užmezgėme ryšį su akademiku Tadu Ivanausku, kilusiu iš Lebiodkos kaimo, esančio netoli Pelesos. Akademiko prašymu, sudariau lietuviškų salų žemėlapį (pagal specialybę esu kartografas). Šį žemėlapį T. Ivanauskas įteikė pačiam kompartijos pirmajam sekretoriui Antanui Sniečkui, prašydamas tarpininkauti, kad Baltarusijoje būtų atidarytos lietuviškos mokyklos. Tačiau nė viena lietuviška mokykla tuometinėje Baltarusijos TSR nebuvo įkurta, nieko nepadėjo ir vietinių lietuvių surinkti parašai.

1968 m. pavasarį suorganizavome Musteikos (Varėnos r.) lietuviškos mokyklos, kurią 1918 m. buvo įkūręs T. Ivanauskas, penkiasdešimtmečio minėjimą. Jau kitą dieną „budrusis“ Varėnos r. saugumas tampė Musteikos kaimo gyventoją Antaną Averką, dalyvavusį renginyje – klausinėjo, kas viską organizavo.

Nuo 1982 m. gruodžio iki 1983 m. birželio VVU žygeiviai iš Gamtos fakulteto sekcijos „Gabija“ organizavo žygių ciklą „Tado Ivanausko keliais“. Lebiodkoje, akademiko gimtinėje, ant išlikusio dvaro pastato norėjome pakabinti atminimo lentą. Buvusiame dvare tuo metu veikė psichoneurologinis internatas. Jo administracija mums to padaryti neleido. Ji buvo nugabenta į Musteiką ir palikta saugoti pas Onutę Grigaitę. Lebiodkoje nuo T. Ivanausko tėvų kapo buvo pasemta sauja žemių, kurią žygeiviai pro Musteiką ir Marcinkonis nešė į Perloją, o po to plaustais Merkiu ir Nemunu plukdė iki Prienų. Nuo ten vėl pėsčiomis keliauta iki T. Ivanausko sodybos Obelynėje (Kauno r.). Žemės išpiltos ant T. Ivanausko kapo Tabariškėse (Kauno r., netoli Obelynės) jo mirties dieną – birželio 1.

1968 m. rudenį sovietinei valdžiai uždraudus prie „Žinijos“ draugijos įsteigti Liaudies tradicijų fakultetą buvo nuspręsta patiems rengti šventes gamtoje. Pirmiausia buvo surengtos Rasos ir Vėlinės (Ilgės). Ramuvai 1970 m. organizuojant Rasą Kernavėje žygeiviai šią šventę

Lietuviškos Romaškonių salos Baltarusijoje senolis Vincas Vaišnys. 1969.

Žygeiviai Perlojoje. 1967.

paraleliai surengė ant Ladakalnio (Ignalinos r.). Labai daug tada mums padėjo Linkmenų kultūros namų direktorius Romas Vilutis, šventėje sutiko dalyvauti žiniuonė Eugenija Šimkūnaitė, dainavimą organizavo Veronika Janulevičiūtė (Povilionienė). Palydėjus saulę, užkūrus aukurą prisistatė Ignalinos r. kompartijos sekretorius (pavardės neprisimenu) ir klausė: „Kas jums čia leido rengti buržuazinę šventę?“ Tuoj po šventės Ignalinos turistinės bazės direktorius Feliksas Sirevičius turėjo pasiaiškinti rajono kompartijos komitete, kaip T. Šidiškis darbo metu galėjo organizuoti Rasos šventę – mat tuo metu minėtoje turbazėje dirbau instruktoriumi (gidu) ir vedžiau ekskursiją. Vėliau ėmėmės kitokios taktikos. Rasą rengdavome ant dviejų rajonų ribos: jei atvyksta vieno rajono valdžia, persikeliam į kito rajono teritoriją ir atvirkščiai. Taip 1985 m. Rasą šventėm ant Jaurų kalno, kuris yra ant Švenčionių ir Ignalinos rajonų ribos. Širvintų rajono valdžiai išleidus specialų nurodymą, draudžiantį kurti laužus ant Kernavės piliakalnių, žygeiviai, ramuviečiai, kraštotyrininkai rinkdavosi už kelių kilometrų esančiame Vilniaus r. ir tik po to vakare traukdavo į Kernavę saulės palydėti.

Paminklinė lenta Dariaus sodybos pamatuose prie žygeivių supilto milžinkapio (Klaipėdos r.). 1969-05-09.

Prie Lietuvos Nepriklausomybės paminklo Vištytyje (Vilkaviškio r.). 1969.

Nuo tų laikų iki dabar Lietuvos žygeiviai rengia Vėlines (Ilges). 1968 m. spalio mėnesį kartu su Ramuva buvo surengtos pirmosios Vėlinės ant Popų, Vingelių pilkapių prie Rykantų (Trakų r.). Kiekvienas pilkapis buvo apjuostas žvakučių vainiku, buvo giedamos dainos ir raudos. Vėliau, 1969 m. rudenį, Vėlinės (Ilgės) buvo surengtos Karmazinuose (Vilniaus r.). Dūkštelės šlaite iš žvakučių buvo išdėliotas žynio Ilgio ženklas, paimtas iš Jono Basanavičiaus medžiagos („Tauta ir žodis“). 1970 m. Čiobiškyje (Širvintų r.) žygeiviai surengė pačias masiškiausias Vėlines. Vienas iš organizatorių buvo Edmundas Stankevičius, VVU žygeivių klubo pirmininkas. Pirmą sykį prie Pykuolio kalno buvo įrengtas Vėlių stalelis. Birbyne grojo Juozas Antanavičius, skaitytos poeto Kazio Bradūno eilės. Šios Vėlinės sulaukė ypač didelio saugumo dėmesio. Mūsų apie 200 žmonių eiseną į Čiobiškio pilkapyną visą laiką lydėjo jų „viliukas“. Vėliau mažesnes Vėlines organizuodavo atskiri žygeivių kolektyvai. Nuo 1974 m. Panevėžio žygeiviai Vėlines rengė prie 1863 m. sukilėlių kapų (Žaliojoje, Biržų, Tytuvėnų, Rūdninkų giriose). Miesteliškių senkapyje Pasvalio r. 1989 m. buvo uždegtos žvakutės ant vadinamojo Vėlių tako.[1] Atkūrus Nepriklausomybę Lietuvos žygeiviai Vėlines švenčia ir prie pokario partizanų kapų.

1970 m. gegužę Varniškėse (Utenos r.) prie šimtamečio ąžuolo organizuota pirmoji pavasario Sambarių šventė. Ją labai teigiamai įvertino šventėje dalyvavęs šviesios atminties Norbertas Vėlius. Mokslininkui ypač patiko „strošnų“ istorijų vakaras Jono Šinkūno kluone esančioje jaujoje.

Viena didžiausių Lietuvos žygeivių akcijų – 1969 m. gegužės

Antrasis Lietuvos žygeivių sąskrydis Naujadvaryje (Eišiškių apylinkė). Žiūrovai klojime. 1969 m. balandis.

8–9 dienomis supiltas milžinkapis lakūno Stepono Dariaus (tikroji pavardė – Jucevičius, Jucius) gimtinėje. Sužinoję, kad melioruojant kaimo žemes ruošiamasi sunaikinti Dariaus gimtinės sodybą, nusprendėme „užbėgti įvykiams už akių“. Vilniaus universitete iškabinome skelbimus, kad rengiamas žygis „pirmųjų fašizmo aukų – Dariaus ir Girėno atminimui“. Pasinaudojome tuo, kad jų lėktuvą galbūt numušė vokiečiai (galutinai lakūnų žūties priežastys nenustatytos ir oficialiai nepaviešintos iki šiol). Vėliau Vilniaus universiteto prorektorius Bronius Sudavičius susigriebė ir uždraudė renginį – atšaukė transportą. Taip tikėjosi sužlugdyti kelionę. Įvyko atvirkščiai: M. K. Čiurlionio gatvėje, iš kur turėjome išvykti, susirinkęs gausus žygeivių būrys iškilmingai išsirikiavo ir, paėmę žemių, pakeleivingomis mašinomis („tranzu“) pasiekė Dariaus kaimą – Rubiškės vienkiemį (Klaipėdos r.). Susirinko apie 800 žygeivių, kraštotyrininkų, aviatorių iš visos Lietuvos. Prie šio renginio organizavimo daug prisidėjo Rimantas Krupickas (buvęs VVU žygeivių klubo pirmininkas), kraštotyrininkai iš Kauno Jūratė Eitminavičiūtė ir Andrius Dručkus, Lietuvos aviacijos federacijos sekretorius Vytautas Pakarskas. Per dvi dienas žliaugiant lietui rankomis buvo supiltas 3 metrų aukščio milžinkapis. Gegužės 9 d. 21 val. skambant kanklėms ir šviečiant deglams ant milžinkapio išpylėme atsivežtos žemės iš visų etnografinių Lietuvos regionų. Buvęs Lietuvos aeroklubo Dariaus ir Girėno komiteto pirmininkas, lakūnas veteranas T. Zauka į milžinkapį įkasė kapsulę su „Lituanicos“ nuolaužomis, gautomis iš Kauno karo muziejaus.[2] Buvo giedamos patriotinės dainos, poetas Jonas Graičiūnas skaitė eiles. Aplink milžinkapį buvo sudėtas akmenų vainikas, pastatytas aukuras, išlikusiuose Stepono Dariaus namo pamatuose įmūryta paminklinė lenta. Šalia milžinkapio pastatytas tada dar jauno skulptoriaus Stasio Kuzmos išskobtas ąžuolinis paminklas. Mūsų akciją bandė sutrukdyti Klaipėdos r. kompartijos propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjas, kuris, įsiveržęs į štabo palapinę, šaukė: „Su kuo derinot!?“. Jį nuramino ten buvęs skulptorius Vytautas Mačiuika, sušukęs jam įkandin: „Tylėk ir netrukdyk pasitarimui!“ Kitą dieną buvo pagerbtas ir kito legendinio lakūno Stasio Girėno atminimas Vytogaloje (Šilalės r.). Po kurio laiko Kultūros ministerijos Mokslinei metodinei kultūros paminklų apsaugos tarybai Stepono Dariaus gimtinę pasiūlėme įtraukti į saugomų paminklų sąrašus. Taryboje dirbę patriotiškai nusiteikę paminklotvarkininkai lakūno gimtinę įtraukė į šiuos sąrašus ir taip ją išsaugojo nuo sunaikinimo. Vis dėlto „aukštuosiuose rūmuose“ jau tvenkėsi debesys: Vilniaus universiteto turistų klubo pirmininkas, vienas iš renginio organizatorių Valentinas Baltrūnas buvo kviečiamas aiškintis pas prorektorių B. Sudavičių.

VVU žygeivių „Gabijos“ sekcijos vadovė Nijolė Leščinskaitė (Balčiūnienė) ir Jonas Grabavičius tiesiai iš paskaitų išvežti į saugumą.[3]

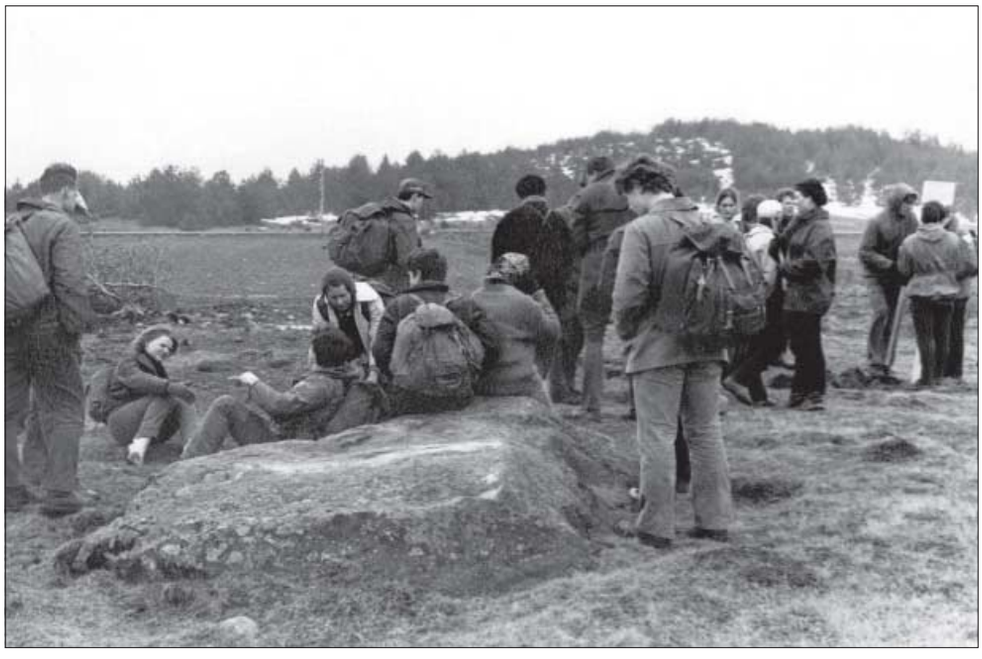
Vienas iš pagrindinių žygeivių judėjimo tikslų buvo lankyti kovų už Nepriklausomybę paminklus, sudaryti jų sąrašus, tvarkyti savanorių kapus. 1967 m. balandžio 30 d. daugiau kaip 100 žygeivių iš Vilniaus, Kauno ir Marijampolės (buv. Kapsuko) aplankė buvusios Perlojos respublikos kovotojų kapus (Varėnos r.), su deglais rankose apjuosė Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Vytauto paminklą, surengė susitikimą su iš Sibiro tremties grįžusiu buvusiu Perlojos respublikos vyriausybės nariu (pavardės nepamenu). Tai buvo vienas iš įspūdingiausių žygeivių renginių tamsiais stagnacijos metais.[4]

1969 m. spalį Vištytyje (Vilkaviškio r.) restauravome Lietuvos Nepriklausomybės dešimtmečio paminklo įrašą, surengėme mažą mitingą, kuriame dalyvavo vietinis buvęs savanoris. Po šio įvykio kitą dieną Vištytį užgriuvo Vilkaviškio saugumo „desantas“, kuris aiškinosi, kas buvo renginio organizatoriai. Išsiaiškinus grasinta uždaryti Vilniaus žygeivių sekciją prie miesto turistų klubo (tai ir buvo įvykdyta). Ypač daug nemalonumų susilaukė tuometinė Vilniaus turistų klubo direktorė Nijolė Narbutaitė – ji buvo priversta išeiti iš darbo.

Trečiasis Lietuvos žygeivių sąskrydis Poškonyse (Šalčininkų r.). 1970.

Trečiasis Lietuvos žygeivių sąskrydis Poškonyse (Šalčininkų r.). Paminklinės lentos statymas prie mitologinio Jankelio akmens. 1970.

Tai nesumažino jaunatviško žygeivių ryžto. Taučiūnuose (Kėdainių r.) ieškojome paminklo Povilui Lukšiui – pirmajam Nepriklausomos Lietuvos kareiviui, žuvusiam už Tėvynę. Deja, vietinio kolūkio pirmininko įsakymu paminklas jau buvo susprogdintas. Aptikome tik jo liekanas. Vietinių žmonių prašėme išsaugoti nors blokus su teksto įrašais.

1970 m. rudenį VVU ir KPI žygeiviai Latvijos teritorijoje, netoli Subatės, Červonkoje aptiko gerai išlikusį paminklą – panteoną Lietuvos kariams savanoriams. Paminklas išliko tik todėl, kad jis buvo ne Lietuvos teritorijoje. Vietiniai kolaborantai Lietuvoje jį būtų išgriovę, kaip padarė Širvintose ir kitur. Žinią, kad Latvijoje yra išlikęs toks nesugriautas paminklas, stengėmės kuo plačiau paskleisti Lietuvoje. Červonką pradėjo lankyti Tėvynės istorijos mylėtojai. VVU žygeiviai šiuos savanorių kapus sutvarkė, per Vėlines uždegdavo žvakutes.

Taip pat norisi prisiminti Lietuvos aukštųjų mokyklų

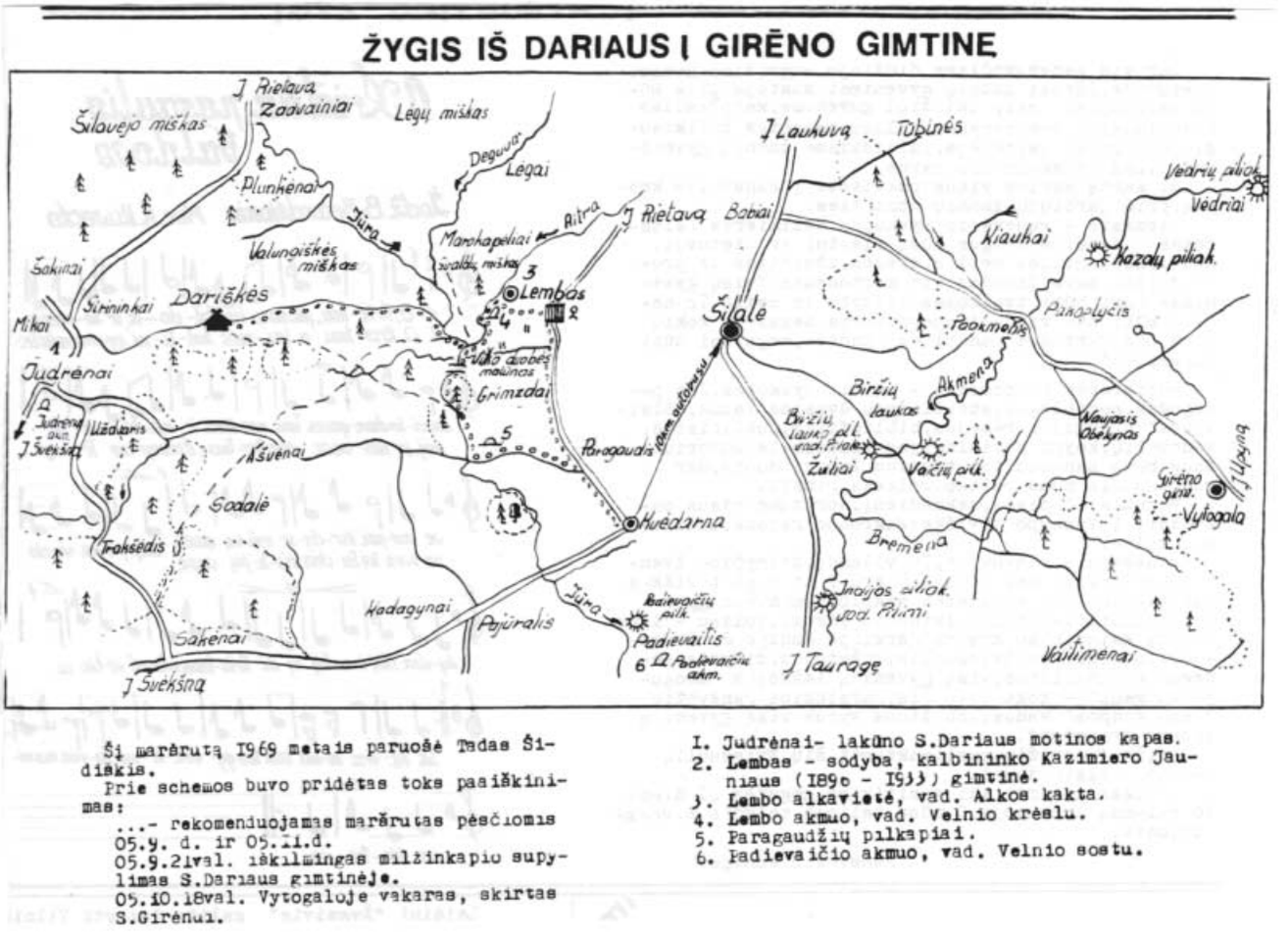
Žygeiviai prie Geranainių pilies Baltarusijoje liekanų. 1970 m. balandis.

VVU ir LŽŪA žygeiviai Krėvos piliavietėje (dabar Baltarusija) stato aukurą didžiajam Lietuvos kunigaikščiui Kęstučiui atminti. 1982 05 08.
Nuotraukos iš Tado Šidiškio ir kitų žygeivių asmeninių archyvų.

žygeivių sąskrydžius, kurių pirmuosius keturis teko organizuoti man. Po pirmojo žygeivių sąskrydžio Butrimonyse antrasis įvyko 1969 m. balandį Naujadvaryje (prie Eišiškių). Jis vyko labai originaliai: didžiuliame kluone surengėme improvizuotą koncertą, įvyko susitikimas su vietiniais lietuviais. Masiškiausias ir geriausiai pavykęs žygeivių sąskrydis įvyko 1970 m. balandžio 17–18 d. Poškonyse, Dieveniškių apylinkėje. Susirinko beveik 200 žygeivių, dalyvavo net 9 VVU fakultetų žygeiviai, iš kurių išsiskyrė gamtininkų „Gabija“, KPI „Ąžuolas“, „Žilvinas“ ir „Perkūnas“, LŽŪA „Pilėnai“, Vilniaus inžinerinio statybos instituto (toliau – VISI) atstovai. Sąskrydžio programą sudarė: 1) Poškonių audėjos M. Černiauskienės darbų paroda; 2) vakaronė mokykloje; 3) pirmoji paminklosauginė talka Lietuvoje – Bečėnų piliakalnio valymas nuo krūmynų; 4) Geranainių pilies lankymas; 5) paminklinių lentų statymas prie kultūros paminklų. Po metų ketvirtasis žygeivių sąskrydis vyko Naujajame Strūnaityje (Švenčionių r.) – prisidengėme medelių sodinimo šventė. Tuometinės Respublikinės turizmo tarybos pirmininko pavaduotoja Galina Cinevičiūtė visaip trukdė organizuoti šį renginį, sakydama: „O kodėl žygeiviai turi sodinti medelius?“ Po šio sąskrydžio VVU žygeivių veikla buvo uždrausta. Gamtos fakulteto dekanas Rimvydas Tarvydas studentams uždraudė keliauti su Rimantu Matuliu ir Tadu Šidiškiu, kuriuos laikė „politiškai nepatikimais“,[5] uždaryta ir žygeivių sekcija prie Vilniaus miesto turistų klubo. Tuomet visą organizacinį sąskrydžių rengimo darbą perėmė KPI žygeiviai, vadovaujami Juozo Dapkevičiaus. Penktasis ir šeštasis žygeivių sąskrydžiai buvo skirti piliakalnių aplinkos tvarkymui Nemenčinės (Vilniaus r.), Piliakalnių (Vilkaviškio r.) apylinkėse. 1974 m. įvyko tik nedidelis žygeivių suėjimas prie Stepono Dariaus milžinkapio, kur buvo padėta gėlių.

Nuo 1975 m. keitėme taktiką – atsisakėme masinių sąskrydžių, organizavome pusiau slaptus teminius žygius. Tais metais Panevėžio ir Kauno žygeiviai Julius Beinortas, Donatas Samėnas, Juozas Dapkevičius ir Šarūnas Boruta surengė žygių ciklą „Simono Daukanto keliu“,[6] skirtą S. Daukanto atminimui – nuo jo tėviškės Kalvių kaimo (Skuodo r.) buvo žygiuojama į Vilnių, nes siekta pakartoti garsiąją šio istoriko kelionę 1814 m. Tam, kad žygis įgautų nepertraukiamo vyksmo simbolikos, buvo nešamas S. Daukanto raštų tomas, kurį žygeiviai palikdavo

Žygio iš Dariaus į Girėno gimtinę žemėlapis. Maršrutą parengė Tadas Šidiškis. 1969.

ten, kur sekmadienį baigdavo eilinį etapą: mokykloje, kokio rašytojo, šiaip šviesesnio vietinio žmogaus namuose. Žygis tapo masiniu – vienu metu suvažiuodavo per 200 žmonių. Ne paslaptis, kad jame pradėjo lankytis ir saugumo agentai. Nepaisant draudimų, žygeiviai pasiekė Vilnių ir Universiteto kieme surengė S. Daukanto žygio pabaigtuves. Po to prasidėjo represijos – vakaronių vaikymas, „specialūs pokalbiai“. 1976 m. prasidėjo žygių ciklas „Svirskio keliai“, kuris tęsėsi ir 1977, 1978 metais. Šių kelionių tikslas – aplankyti ir nufotografuoti visas išlikusias Vinco Svirskio medžio skulptūras jų pastatymo vietose. 1976 m. vyko „Versmės“ žygių į žymių žmonių gimtines ciklas: Prano Vaičaičio (Sintautai, Šakių r.), Liudviko Rėzos (Karvaičiai, Kuršių Nerija), Jono Bielinio (Suostai, Biržų r.). Žiūruose (Varėnos r.) buvo surengta etnografinė vakaronė, kurią valdžia išvaikė. Burbiškio dvare (Radviliškio r.) surengtą žygių ciklo uždarymo renginį saugumas išvaikė.[7]

1973 m. kovo 27 d. už antitarybinę agitaciją buvo areštuotas KPI „Ąžuolo“ žygeivis Vidmantas Povilionis (Kovo 11-osios akto signataras) ir nuteistas 2 metams lagerio.

Vilniaus miesto turistų klubo Žygeivių sekcija rengė paskaitas apie Lietuvos istoriją ir kultūrą. Paskaitas skaitė žymūs mokslininkai: Rimutė Rimantienė, Česlovas Kudaba, Eugenija Šimkūnaitė, Vytautas Urbanavičius, Kazys Ėringis, Napaleonas Kitkauskas, Klemensas Čerbulėnas. Buvo organizuojamos ekskursijos po Lietuvą, kurias vesdavo menotyrininkas Stasys Pinkus. Uždarius šią sekciją, dalis žygeivių, vadovaujamų R. Matulio, prie buvusių Profsąjungų kultūros namų įkūrė Liaudies dainų klubą, kuris, kaip „Raskilos“ dainų klubas, veikia ir dabar.

Lygiagrečiai su mano organizuotais žygiais į Baltarusijos lietuvių salas, R. Matulis rengė žygius į Prūsiją. Ypač masiškas buvo 1969 m. žygis į Sambiją, Rudavos mūšio vietą, 1971 m. žygis prie Balgos pilies. Nepamiršti liko ir Sibiro tremtiniai lietuviai. Altajuje 1969 m. KPI ir VVU žygeiviai aplankė lietuviškus Baisogalos ir Šeduvos kaimus.[8] R. Matulio vadovaujami žygeiviai aplankė ir Čiornaja Padiną Pavolgyje (Saratovo sritis), Smolensko, Mogiliovo sričių lietuvius tremtinius.

VVU žygeiviai pradėjo rengti turiadas į lietuvių etnines žemes už Lietuvos Respublikos ribų: 1979 m. lapkritį Naugarduke susitiko penkios grupės, ėjusios skirtingais maršrutais, kitą dieną jos žygiavo į Myro ir Nesvyžiaus pilis. 1980 m. panaši turiada įvyko prie Naručio

ežero, kur susitiko 12 žygeivių grupių. 1982 m. gegužės 7–9 d. įvyko žygis, skirtas 600-osioms Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio mirties metinėms. Prie Krėvos piliakalnio (pilies griuvėsių) susitikę VVU ir LŽŪA žygeiviai pastatė aukurą kunigaikščio Kęstučio atminimui. Piliakalnio papėdėje paimta žemės sauja buvo atnešta į Vilnių ir išpilta prie varpinės Šventaragio slėnyje, kur, spėjama, Kęstutis buvo sudegintas. Išpylus žemes vidurdienį šviečiant saulei driokstelėjo perkūnija...

Paminėtina ir 1983 m. turiada, kurią organizavo Vidas Bezaras. Daugiau kaip 20 grupių susirinko į turiadą, skirtą jotvingių atminimui – 1283 m. buvo nugalėti paskutiniai kunigaikščio Skurdo vadovaujami jotvingiai, kurie pasitraukė į Lietuvą. Apie 300 žygeivių šią datą paminėti susirinko Ančios ežero pakrantėje (greta Veisiejų). Paskaitą apie jotvingius skaitė archeologas Audrius Astrauskas.

VVU Istorijos fakultete 1983 m. rudenį buvo įkurta „Aitvarų“ žygeivių bendrija, kuriai vadovavo Vytenis Almonaitis. Jos veikloje aktyviai dalyvavo Jūratė Markeliūnaitė (Mičiulienė), Junona Trilikauskaitė Almonaitienė, Vygantas Kliukys, Vytautas Musteikis. „Aitvarų“ žygių metu buvo rengiamos etnografinės vakaronės, paminklotvarkos talkos. Pažymėtinas ir V. Almonaičio 1985 m. Kaune įkurtas jaunųjų žygeivių būrelis „Giliukas“.

1989 m. Lietuvos žygeiviai kartu su Tremtinių klubu surengė nemaža žygių ir ekspedicijų į buvusias lietuvių tremties vietas, rinko ten istorinę medžiagą, atsiminimus, tvarkė kapavietes, statė kryžius, paminklus. Bykovo Myso, Trofimovsko, Tyt Arų, Stolbų (Jakutijos lageriai Laptevų jūros pakrantėje), Rytų Kounrado ir Balchašo (Kazachstanas) lageriai, lageriai prie Baikalo ir Olchono saloje – tik maža dalis jų aplankytų vietų. Iš viso Lietuvos žygeiviai savo jėgomis pastatė daugiau kaip 50 paminklų 1863 m. sukilėliams, partizanams, Lietuvos karininkams, žuvusiems prie Norilsko, tremtiniams, knygnešiams ir kitus. Visas sąrašas paskelbtas Lietuvos žygeivių laikraštyje „Atbalsis“.[9]

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę 1990 m. gegužės 8 d. Ustronėje (Panevėžio r.) įvyko pirmoji žygeivių krivulė, kurią organizavo vienas iš Panevėžio žygeivių lyderių, žygeivių laikraščio „Atbalsis“ įkūrėjas ir redaktorius Dainius Balčiūnas. Joje buvo patvirtinta Lietuvos žygeivių sąjungos programa, kurioje skelbiama, kad „pagrindinis Lietuvos žygeivių sąjungos tikslas – sveikas, stiprus, ištvermingas žmogus – Lietuvos pilietis, pažįstantis savo tautos istoriją ir savo kraštą“. Šiuo metu žygeiviai veikia Vilniaus universitete (VU žygeivių klubas), Kauno technologijos universitete (KTU žygeivių klubas „Ąžuolas“), Kauno žygeivių – folkloro klubas „Gilė“, Panevėžio žygeivių klubas, savo veikla žygeiviams labai artimas yra ir Šiaulių „Aukuro“ klubas.

Lietuvos žygeiviai savo tradicijas tęsia ir dabar. 2006 m. gegužę jie ant Punios piliakalnio surengė respublikinį renginį, skirtą paminėti Pilėnams. Kiekvienais metais sausio 25-ąją, Pilėnų žūties dieną, Lietuvoje vyksta piliakalnių sąšauka. 2007 m. KTU „Ąžuolo“ žygeiviai Lekėčių miške (Šakių r.) pastatė skulptūrą žymeklį partizano Julijono Būtėno žuvimo vietoje.[10]

Žygeiviams įsiliejus į Nepriklausomybės atkūrimo veiklą vieni jų tapo Kovo 11-osios akto signatarais (Rimantas Astrauskas, Julius Beinortas, Eugenijus Gentvilas, Gediminas Ilgūnas, Vidmantė Jasukaitytė, Vidmantas Povilionis, Albertas ir Jonas Šimėnai), kiti kūrė žaliųjų judėjimą (Saulius Gricius, Rimantas Braziulis), o žygeivių judėjimas tarsi išsiskaidė. Iš pastarųjų metų renginių matyti, kad žygeivių veikla atgyja.

NUORODOS:

1. Panevėžio žygeivių surengtos Vėlinės. Iš: *Atbalsis*, Lietuvos žygeivių laikraštis, 1998, Nr. 8.
2. *Darius ir Girėnas*. Parengė Nijolė Dariūtė-Maštarienė. Kaunas: Šviesa, 1991, p. 14.
3. *Universiteto žygeivių klubo metraštis*. Sudarytojas G. Zavadckis. Vilniaus universiteto leidykla, 1998, p. 125.
4. *Traktatas apie žygeivius*. Panevėžys: Lietuvos žygeivių sąjungos leidinys, 1997, p. 6.
5. *Universiteto žygeivių klubo metraštis*. Sudarytojas G. Zavadckis. Vilniaus universiteto leidykla, 1998, p. 52.
6. Emblemą šiam žygių ciklui sukūrė Gražina Didelytė. Žygeivių sąskrydžiams ji yra sukūrusi ir daugiau emblemų.
7. Panevėžio žygeivių istorija. Iš: *Atbalsis*, 1999, Nr. 9.
8. MATULIS, R. Sibiro Šeduvą ir Baisogalą prisiminus. Iš: *Lietuvos aidas*, 2005 11 07, Nr. 258, p. 8.
9. Lietuvos žygeivių statytų, atstatytų ir atrastų paminklų sąrašas. 1967–1999 metai. Iš: *Atbalsis*, 2000–2001, Nr. 10, p. 3–4.
10. SKLIUTAITĖ, Iveta. Narsaus žurnalisto kovos pėdsakus įamžino Kauno žygeiviai. Iš: *Laikinoji sostinė/ Lietuvos rytas*, 2007 12 29, Nr. 298, p. 9.

MEMORY

Forty Years with *žygeiviai*

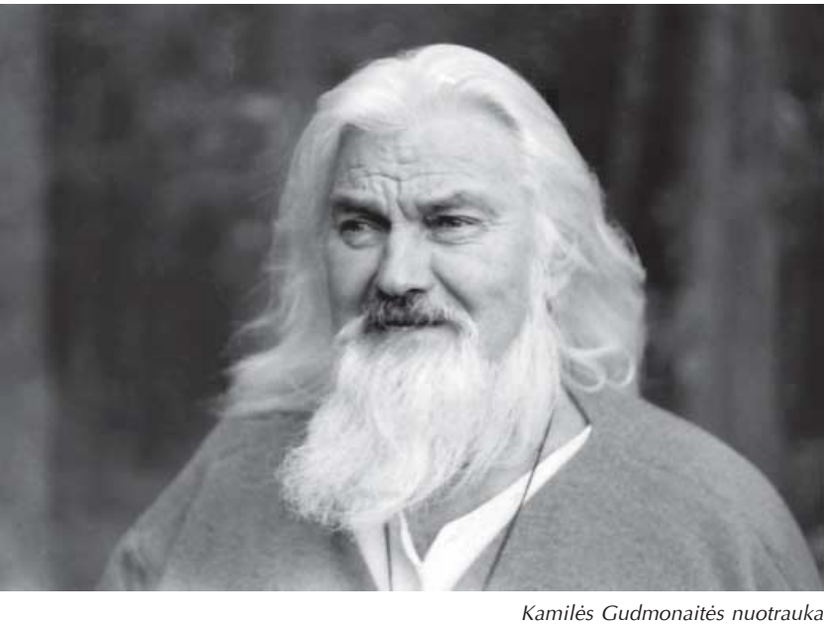
Tadas ŠIDIŠKIS

Šidiškis looks back at 40 years of the *žygeiviai* (marchers) movement activity, from its beginning in 1968. „Žygeiviai“ is not a simple tourist club. They always aimed at accomplishing something useful for Lithuania, learning about their country. In the dawn of *Atgimimas* (the national rebirth) the *žygeiviai* movement played an important role as part of the resistance against Soviet occupation. They significantly contributed in developing the national consciousness in many of Lithuania's university students. Among other achievements *žygeiviai* made a barrow in pilot Steponas Darius' birthplace, paid regular visits to Lithuanians in Belarus and Siberia to reinforce their national spirit, distributed Lithuanian press, erected and rebuilt over 50 Lithuanian heritage sites, and organized Rasos (summer solstice) and Vėlinės (Halloween) celebrations.

Saulės ir vėlių taku

kalbamės su Tadu Šidiškiu

Internetinėje fotografijos galerijoje šis Jūsų portretas sulaukė komentarų – senovės žynys, išminčius, kalnų ir miškų dievas… Vilniečiai Jus atpažįsta kaip apeiginio folkloro grupės „Kūlgrinda“ dalyvį. O po visą Lietuvą pasklidusiems žygeiviams Jūs, visų pirma, nenuilstantis žygeivių vadas, jau apie 50 metų keliaujantis po Lietuvą ir kitur, daugybės jau istorinėmis tapusių iniciatyvių autorius. Nuo ko viskas prasidėjo?

Kamilės Gudmonaitės nuotrauka

Žygeivių pati pradžia užsimezgė mūsų mokykloje – Kauno „Aušros“ gimnazijoje, kurioje vienu metu mokėsi būsimieji žygeivių vadai – Algimantas Jucevičius (dabartinis Lietuvos keliautojų sąjungos prezidentas), Rimantas Matulis („Dainos“ klubo, dabar „Raskilos“ ansamblio, įkūrėjas), Juozas Dapkevičius (KPI žygeivių vadas, Kauno „Ąžuolo“ įkūrėjas. Tai vienas iš nedaugelio klubų, kuris veikia ir dabar, pernai vasarą savo lėšomis ir jėgomis pastatė paminklą partizanui Julijonui Butėnui). Mūsų mokykloje, beje, mokėsi ir mano tėvelis, ir Valdas Adamkus, ir Vytautas Landsbergis ją baigė...

Po mokyklos įstojau į VU, Fizikos-matematikos fakultetą, iš kurio trečiame kurse perėjau į gamtos fakultetą, geografijos specialybę. V kurse laimėjau respublikinėje konferencijoje Studentų mokslinės draugijos (SMD) Geografijos sekcijos I-ą vietą, buvau numatytas po baigimo dirbti Kartografijos laboratorijoje, bet pas dekaną Vaclovą Chomskį atėjo saugumiečiai, ir viskas, ramu. Pasidariau „matininku“ geodezininku: 20 metų išdirbau Paminklų restauravimo institute.

Ką atsimenate iš mokyklinių metų, kas Jus brandino...

Man, vaikui, didžiausią įspūdį paliko 1956 metų Vėlinės. Kauno kapinėse Vytauto gatvėje per Vėlines žmonės rinkdavosi kasmet, o tais metais prisidėjo žinia, kad sovietai įvedė kariuomenę ir žiauriai numalšino Vengrijos sukilimą, ir išsyk kilo tokia neapykanta. Visi susirinko prie Dariaus ir Girėno mauzoliejaus. Ar tai buvo organizuota, ar viskas įvyko stichiškai, dabar sunku pasakyti, bet ten pirmą kartą pamačiau viešai iškeltą trispalvę, buvo ir patriotinių kalbų. Pirmą kartą patyriau, kaip dingsta baimės barjeras, kai mes visi kartu. Didžiausia minia žmonių šaukė „Šalin kiaulę Chruščiovą!“, nepaisydama, kad buvo apsupta kariuomenės. Kariuomenė pradėjo minią skaldyt, grūsti į mašinas. Vedant „špicrutėmis“ iš šonų stovintieji kariškiai daužė šautuvų buožėmis, šaukdami: „Bej amerikancev“. Kiek prisimenu, tą vėliavą kažkas apsivyniojo aplink save, aš bėgau, lipau per kažkokią tvorą, pabėgau.... Po to žmonės išsiveržė į gatves, demonstracija išsiliejo iki pat Vykdomojo komiteto, žmonės mėtė akmenis į saugumą – tai buvo galingas dalykas. Dauguma ten buvo jaunimas, ir visa tai atsikartojo 1972-aisiais.

Patriotizmas neatsiranda iš niekur. Tuo metu Kaunas buvo toks centras: dar buvo senoji karta, žmonės, kurie mums papasakojo apie Nepriklausomos Lietuvos laikus.

Kiek ir kas tuo metu buvo kalbama apie Nepriklausomybės laikus... Ar dar svarstoma Lietuvos laisvės byla, ar buvo kalbama apie partizanus?

1956 m. apie partizanus apskritai mažai kalbėjo, nebent savam rate. Kai partizaninis judėjimas buvo palaužtas, niekas nebetikėjo ir Lietuvos išlaisvinimu. Daug kas dar paklausydavo Amerikos balso: „Jūs laikykitės, mes ateisim“, bet žmonės jau buvo nusivylę. Ir žygiuose žmonės bijodavo pasakoti apie partizanus, tik Dzūkijoje, Margionių k., teko užrašyti keletą partizanų dainų. Mes keliaudavome miško glūdumomis, pavykdavo rasti partizanų bunkerių.

Mane formavo meilė gamtai, kelionės ir paauglišk skaitiniai – Žiulis Vernas ir pan. Kaune, M. K. Čiurlionio muziejuje dirbo archeologas Petras Tarasenka, labai įdomus žmogus. Mes jį lankydavome, o jis skiepijo romantizmą, mums, vaikams, duodavo užduočių – ieškoti piliakalnių.

Įtakos turėjo ir krikšto mama – jos vyras Antanas Vireliūnas, žymus geografas, – turėjusi turtingą biblioteką

(dabar jos dalis yra Nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje).

Mano tėvelis, Tomas Šidiškis, buvo VLIK'o *[Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto – S. M]* vykdomosios tarybos narys. O Lietuvoje jis buvo Lietūkio linų prekybos skyriaus vedėju. Dalį linų ūkio valdė valstybė ir tuo metu iš linų gaudavo dideles pajamas.

1941 m. birželio 14 d. mano tėvas, atėjus jo suimti, pabėgo per langą, savaitę slapstėsi miške. Prasidėjus karui buvo vienas iš aktyvių 1941 metų sukilimo dalyvių – jis organizavo visas sargybas Kauno mieste. Karui baigiantis turėjo trauktis, o mes su broliu dar tik gimę – su tokiais nepasitrauksi.

Mano mama visą laiką tai slėpė – „Na, pabėgo..." Ir berods 1955 m. (buvau devintoj klasėj) prisistato iš Maskvos saugumas: „Rašykit laišką, kad tėvas grįžtų." Jie iš kažkur sužinojo, kad VLIK'e tautininkai susipyko su krikščionimis demokratais, ir norėjo tuo pasinaudoti. Norėjo, kad tėvas susigraudintų ir grįžtų, o paskui būtų privertę jį padaryti kokį pareiškimą. Tačiau mes, bijodami jam pakenkti, tokio laiško nerašėm.

Tėvas mirė 1966 m. Hiutenfelde. Jis irgi buvo idealistas. Kiti išvažiavo į Ameriką, o jis pasiliko Vokietijoje – arčiau Lietuvos. Prisidėjo prie Hiutenfeldo lietuviškosios gimnazijos įkūrimo, po mirties dalis jo daiktų ten liko kaip eksponatai.

Manau, kad VLIK'as buvo veiksmingas tik tada, kai buvo Vokietijoje, arti Lietuvos. Tuo metu VLIK'as dar palaikė ryšius su partizanais – Juozu Lukša-Daumantu ir kitais (neseniai sužinojau, kad J. Lukšos-Daumanto žuvimo vieta – mano tėvelio gimtinės, Pabartupio kaimo, pamiškėje).

1999 m. buvom visa šeima nuvažiavę prie jo kapo, paėmėm žemių ir parvežėm čia. Hiutenfelde dar radom tokį senuką Justiną Lukošių, kuris pažinojo mano tėvą: „Jis, – sako, – ne toks durnas, nebūtų grįžęs...".[1] Mano visa giminė – katalikai. Mokyklos laikais dar buvau praktikuojantis katalikas, su mama eidavau į bažnyčią. Vėliau, jau studijų metais, palaipsniui įvyko perėjimas prie gamtameldystės, vadinkim taip. Aš net religija jos nevadinčiau, tai yra natūralu – eini į gamtą, myli Lietuvą, jos ąžuolus, piliakalnius. Galima sakyti, kad tarp žygeivių vyravo ramuvinė kryptis, bet buvo ir krikščionių: panevėžiečiai statė paminklus kunigams, rengdavo seminarus Paberžėje pas kunigą Stanislovą Dobrovolskį.

Aš visiems sakau – mano partija yra Lietuva, o apie žmones kalba darbai, ką žmogus padarė Lietuvai tėvynei. Vienas daugiau, kitas mažiau.

Žygeivių judėjimas prasidėjo 1967 m., o kada Jūs pradėjote keliauti?

Žygeiviai atsirado norint kažkuo išsiskirti, sąmoningesniajai daliai atsisijoti nuo bendros turistų masės. Estai jau turėjo žodį „matkajate", svarstėme, gal mums „keliūnais" vadintis, žygeiviais pavojinga, nes Amerikoje jau buvo žygininkų organizacija *[1965 metų lapkričio 13 dieną, minint Lietuvos okupacijos 25-ąsias metines, Niujorke buvo surengta didžiausia politinė manifestacija. Populiariai ji buvo vadinama lapkričio 13-osios žygiu į Jungtines Tautas, o jos pagrindiniai organizatoriai – žygininkais – S. M]*, bet liko žygeiviai.

Šiaip tas turizmas visą laiką buvo valdiškas, jį rėmė sovietai, norėjo panaudoti kaip ideologinę priemonę: sportas, raumenys, meilė plačiajai tėvynei, bet kad niekas nieko nemąstytų. Turistų klubai iš profsąjungų gaudavo daug pinigų. Bet jau vyko Pabaltijo turistų sąskrydžiai ir bendradarbiavimas. Čia dar ankstyvesni metai, ne aš juos organizavau.

Turistams svarbus buvo tik rezultatas – kilometrai, kategorijos. Sovietai ir norėjo, kad tarybinis jaunuolis būtų fiziškai pasiruošęs ir galėtų sėkmingai tarnauti armijoje.

Kiekvieną vasarą vykdavo ir vadinamieji draugystės žygiai, „aukštųjų mokyklų turistų susitikimai", tai 1968 m. susirinkome Butrimonyse, ir pasiūliau vadintis „žygeiviais". Tai buvo pirmasis žygeivių sąskrydis.

Žygeivių sąskrydžiai vykdavo vienąsyk per metus, beveik slaptai parinkdavome jiems vietas, sugalvodavome paminklosauginius tikslus – prie piliakalnių pradėjome statyti paminklines lentas, nes tuo metu valdžia nieko neveikė, pradėjom pirmus piliakalnių valymus. Mums rūpėjo dainos, bendravimas su žmonėmis, po to perėjom prie švenčių. Labai svarbus buvo Vilniaus kraštas, jame gyvenantys lietuviai. Akla senutė iš Strielčių kaimo Marija Kiseliauskienė dar lietuviškai padainavo. Prie Rūdininkų girios Kaniūkų kaime radom šimtametį lietuvį dainininką Mikėną. (Tą kaimą sudegino sovietiniai G. Zimano partizanai). Sutikome ir paskutinį Romaškonių lietuvį Vincą Vaišnį – jis kaip to krašto paminklas. Pelesoj 1966 metais sutikome Mariją Kruopienę, pas ją labai daug kas pradėjo važiuoti. Paskui į Gervėčius, Rimdžiūnus, Pelesą nebevažiavom, ten daug lietuvių, pradėjome keliauti į salas, kurių kiti nelanko – į Apsą, Stanišius, Romaškonis, kur reikėdavo pagalbos.

Mūsų varomoji jėga buvo patriotizmas, o nutautinti lietuviai, Baltarusijos lietuvių salos, senosios baltų žemės – kaip žaizda. Ir į Prūsiją buvo keliaujama, ten daugiausia Rimantas Matulis vedė.

1968 m. buvo Vydūno minėjimas ant Rambyno kalno. Oficialiai jį organizavo VU Lietuvos ir Indijos draugija, o žygeiviai prisidėjo. Mes ten – 100 žmonių - priesaiką davėm, prisiekėme tarnauti Vydūno idėjoms. Buvo numatyta ir amžiną ugnį užkurti ant Rambyno.

O pati pradžia buvo 1967 m. Perloja! Man Perloja kaip koks stebuklas. Ir pats dabar galvoju, kaip tai galėjo įvykt – sovietų laikais stovėti su deglais prie Vytauto paminklo! Ten dar buvo iš Sibiro grįžęs Perlojos prezidento pavaduotojas (neatsimenu jo pavardės). Vėliau prie Perlojos paminklo atvažiuoja studentas, gėlių padeda, ir jį „supakuoja", o čia – su fakelais!

Tuo metu jau brendo Prahos įvykiai (jie prasidėjo jau 1967-aisias, ir sovietai bijojo, kad nepersimestų tas judėjimas, o mes tuo ir pasinaudojome). Jautėm šiokį tokį palengvėjimą, nors jau buvo prasidėjus brežnevinė stagnacija.

Mes apsistojome ir aukurą sukrovėme kitoj pusėj plento, o po to vakare atėjome į miestelį – negali ir saugumas taip greit susigaudyti. Dalyvavo ir kapsukiečiai (marijampoliečiai), vadovaujami Gedimino Ilgūno (paskui Ilgūnas jau atskirai veikė, jis – buvęs kalinys...). Buvo toks istorinis momentas.

Dar vieną sykį aštuoniasdešimt septintais metais netoli Perlojos vyko žygeivių fuksų krikštynos ir aš inspiravau jaunimą – jie atėjo su fakelais prie Vytauto paminklo ir vėl grįžo į mišką...

Perloja – 1967-ieji, Dariškė – 1969-ieji ir 1972-ieji m. Kaune po Kalantos susideginimo – galiu pasakyti, kad Lietuvoj nieko stipresnio ir nebuvo per tuos penkerius metus.

Po to niekas nenukentėjo, nesulaukėt jokių persekiojimų?

Visą laiką veikėme ant įstatymo ribos, bet pasodinti nėra už ką, nekalbi prieš Tarybų valdžią: „Kariaukim, naikinkim..“. Viena kita dainelė, ir viskas. Persekiojo, kartkartėmis kviesdavo į pokalbius, kad pagąsdintų, bet pasodinti, kaip Vidmantą Povilionį,[2] neturėjo už ką. Jie „pakuodavo“ už sistemą.

Dar 1965 m vyksta Lietuvoj, Kačerginėj, Pabaltijo turistų sąskrydis. Varžybose aš bėgu už Lietuvą iš vieno kontrolinio punkto į kitą, ir mane miške saugumas „supakuoja“. O kas įvyko – Rimantas Matulis, nieko mums nežinant, įkūrė Pabaltijo turistų sąjungą, ir kažkas apie tai paskelbė per BBC. Įrašė jis ten ir mano pavardę, ir mus miške surankiojo. (Matulis iš mūsų buvo drąsiausias, mes jį vadinam ekstremistu, gerąja prasme.) Nusiveža, sakau: „Aš nieko nežinau..“. Tada klausia, ką galiu pasakyti apie Joną Trinkūną, Rimantą Matulį. Na, sakau: „ Trinkūnas džiazu domisi, Matulis – rašytojas.“ (Jis – Lazdynų Pelėdos anūkas, mokykloje leidome nepolitinį pogrindinį laikraštuką „Drevlianų tiesa“, tai jo mamos rašomąja mašinėle spausdindavome.) Tai toliau tardo, sako: „O jis apie jus parašė taip“, – provokuoja, kad ir aš supykęs kažką pasakyčiau. Tokius dalykus galima ir dabar pamatyti – skaldyk ir valdyk...

Dar papasakokite apie Dariaus milžinkapio pylimą...

Mintis kilo 1968 metais Rykantuose per Vėlines (nekuklu, bet aš pasiūliau idėją supilti milžinkapį): lietuviai savo milžinams pildavo milžinkapius, po to pavadino pilkapiais, Darius ir Girėnas buvo Lietuvos pasididžiavimo ir tragizmo simbolis, ir nieko prieš rusus. Įvykius paspartino R. Matulio dėka pasiekusi žinia, jog Dariaus gimtinę ketina numelioruoti ir viską sunaikinti – po karo ten ir partizanai slapstydavosi...

Informacija plito iš lūpų į lūpas. Čia vėl R. Matulis padarė nemažą avantiūrą – nukniaukė VU blankų, pats pasirašė ir išsiuntinėjo aplinkinėms mokykloms, kad sueitų mokinukai. Susirinko 800 žmonių, jaučiau, kad ten gal dalyvavo ir pogrindininkai, grįžęs iš Sibiro poetas Graičiūnas skaitė eiles, buvo ir aviatorių, lakūnų. Pylėm sunkiai, neštuvais, lietui pliaupiant. Iš Kauno Karo muziejaus Andrius Dručkus gavo „Lituanikos“ nuolaužų dalį, jas įkasėme – tai jau įprasminimas. Sugalvojome atnešti žemės iš visų Lietuvos etnografinių sričių – mes VU kieme kasėm, net iš Baltarusijos, Pelesos, ir iš Prūsijos atnešė.

Tuo metu, kai mes pylėm milžinkapį, kompartijos CK eksternu vyko posėdis, planavo siųsti net kariuomenę, nors ten prieš tarybų valdžią nieko nebuvo, tik patriotizmas. Atvažiavo „Gimtojo krašto“ korespondentas: „Noriu parašyti, kas davė mintį“. Paskui, aišku, nieko nerašė.

Oficialiai jį organizavo Universiteto turistų klubas, aš su R. Matuliu jau buvom baigę universitetą, mes tik inspiratoriai, oficialiai jam Valentinas Baltrūnas – VU turistų klubo pirmininkas – vadovavo. Radom rusiškoj spaudoj antraštę - „Lituaniku“ podbili fašisty“, nunešė prorektoriui B. Sudavičiui – negali nieko sakyti prieš.

Bet buvo ir kita prasme ekstremalių sumanymų – su fiziniais išbandymais?

Mano gyvenime ekstremaliausias žygis ne kur nors Sibire, ne Altajuj, o Lietuvoje – 1968 m. sausį, per studentų žiemos atostogas nutarėm Lietuvos Nepriklausomybės 50-mečiui paminėti pervažiuot visą Lietuvą slidėmis per 5 dienas: per dieną po 70–80 km, iš rytinio taško – Adutiškio iki Palangos. Antrą dieną, norėdamas pasirodyti, aš Kuktiškių mokykloj prie šulinio persipyliau šaltu vandeniu, ir vakare mane pagavo gripas. Teko tą gripą sudeginti ant slidžių per 14 valandų. Mes ėjome keturiese – visi iš VU Gamtos fakulteto. Buvo ir viena mergina – Vida Šliogerytė, puiki slidininkė, Gediminas Motuza, dabar garsus geologas, Antanas Jasas, taip pat geologas, dabar „Geonaftos“ generalinis direktorius, ir aš – kartografas. Na, tai buvo ekstremalu – kojos kruvinos, gripas, tos slidelės visai nusitašė. Eidavome po 14 valandų, po to ilsėdavomės. Man iš anksto pavyko suorganizuoti nakvynės vietas mokyklose. Geriausia buvo Ramoniškyje – atvažiuojam, vos gyvi, o mokyklos direktorius jau laukia, stalas visko pilnas, ir alkoholinių gėrimų, šokiai, merginos jaunos gražios – berniukai, eikit, pasilinksminkit! Negalim, nes jeigu nepailsėsim – viskas, žlungam.

Mes važiavome mažiukais vieškeliukais, keliukais, dar kartais ir miškais kokį kampą nukirsdavom. Žemaitijoje dar atlydys užėjo, sniegas limpa....

Būdavo, pavyzdžiui, žygių serija per Lietuvos pelkes. Tai čia fizinis išbandymas, bet jei yra dar ir idėjinis užtaisas, kuris tau duoda jėgos, labai daug ką gali padaryt. Taip išnešioti spaudą Baltarusijos lietuviams kuprinėse galėjo tiktai fiziškai užsigrūdinę, kieti žmonės.

Apie šventes....

Pati stipriausia šventė – Vėlinės**.** Jas pradėjome švęsti 1968 m. prie Rykantų pilkapių. Raudas raudojo Veronika Janulevičiūtė (Povilionienė), tuomet kokio III kurso studentė, ji labai aktyviai keliaudavo.

1969 metais prie Dūkštelės suradome Karmazinų pilkapius. Vėliau Karmazinuose ir Jorę, ir Vėlines švęsdavome. Aukštaitijoje Vėlinės buvo vadinamos Ilgėmis, prisimenu, J.Basanavičiaus tekstuose radom žynį Ilgį (na, gal čia romantizmas), jo ženklą iš žvakelių išdėliojom ant Dūkštelės šlaito, o mes kitoj upės pusėj, įsivaizduoji, koks vaizdas... Per Vėlines ir dabar visada būna daug žmonių, studentų. Prie pilkapių darom Vėlių taką. Viename jo gale stalas vėlėms, kitame – mūsų stalas, ir ugnies tiltas juos sujungia. Labai įspūdinga. Galbūt tai mistinis, įsivaizduojamas dalykas, bet mes manom, kad Vėlių dieną vėlės ateina.

Mes, VU Žygeivių klubas, švenčiam ir Kalėdas. Kiek galim, dainų padainuojam, sodyba, eglutė – būtinai miške.

Rasos šventę mes švenčiame labai originaliai. Žygeiviai besileidžiančios saulės taku plaukia į salą – nebūna toli, ir valtis turim atsargai, bet plaukdami pasikraunam saulės energijos kaip nuo kokio aukuro. Aišku, gali ir to saulės tako nebūti, jei apsiniaukę, bet simboliškai ji visada yra...Tokia šventės pradžia, o po to būna visi kiti dalykai. Tai vyksta jau apie dešimt metų.

Koks buvo žygeivių santykis su kraštotyrininkais, „Ramuvos“ klubu?

Ramuvos judėjimas daugiau kultūrinis. Jūs tik nepykit, bet mes juos vadiname „minkštučiukais švelnučiukais“. Fredis Radvila taip pavadino, ir prigijo. Vienas Vytautas Musteikis gal dar buvo juodadarbis. Dar neįsikūrus VU kraštotyrininkams, prie Turistų klubo buvo Kraštotyros sekcija. Vido Kučo iniciatyva buvo paruošta ir „Atmena žygeiviams“, kaip žygiuose rinkti tautosaką, kraštotyrinę medžiagą. Mūsų žmonės dalyvaudavo toje veikloje, kai kurie žmonės ir atėjo į žygeivius iš kraštotyros, pavyzdžiui, Vidas Bezaras.

1971 m. buvo uždaryta ir „Ramuva“, ir Vilniaus turistų klubo Žygeivių sekcija.

Bet ir Jūsų veikla tarsi vis švelnėjo…Pradėta nuo programų rašymo, drąsių kalbų, o po to jau pereita prie tautos dvasios – dainų, artumo su gamta išgyvenimų. Laisvės idėjos jau nebebuvo įgarsinamos…?

Ne, jos buvo įgarsinamos, bet buvo išmokta pasakyti potekste. Viskas buvo pasakoma kažkaip kitaip arba dainomis: „Sėk, sesute, ir gvazdiką, kad išnyktų bolševikai...“ (Buvo tarp žygeivių ir tokių, kurie Dzūkijoje, Margionyse, rinko partizanų dainas – Raimondas Platūkis ir kiti, kas buvo itin pavojinga. Žinojom, kad pavojinga jas ir dainuoti. Tik siauresniame rate padainuodavome).

Po Kalantos susideginimo ir žygeivių sąskrydžiai baigėsi. Buvo pereita prie kultūrinių veikimo formų. Daukanto žygis! Įsivaizduoji, sugalvoti nešti Simono Daukanto knygą per visą Lietuvą! Jo iniciatoriais buvo žygeiviai panevėžiečiai, tiksliau, buvę KPI žygeiviai, kurie išvažiavo į Panevėžį. Bet tai truputį vėliau prasidėjo...

Niekas neįsivaizduoja, kad tuo metu Lietuvoje kažkas vyko, mano, kad čia tik nuo Sąjūdžio kažkas prasidėjo. Taip nebuvo, iš dangaus niekas nenukrenta... Mes atradom tuo metu tokią terpę veikti, savo tautiniams jausmams reikšti, ir tai buvo Atgimimo pradžia. Tie žmonės paskui daug davė ir Sąjūdžiui.

Gyvent prisiminimais, aišku, gera, bet reikia veikti ir dabar. Dievai man davė, kad, kaip buvau tame klube, taip ir esu. Dabar rašau knygą apie Lietuvos pėsčiųjų maršrutus – viskas galvoj, reikia užrašyti ir beveik kiekvieną savaitgalį važiuoju į vienos dviejų dienų žygius. Šią žiemą vedžiau studentus į paskutinio Aukštaitijos partizano Antano Kraujelio žūties (1966 m.) vietą, aš ją įrašiau į Kultūros paveldo registrą. Prieš dvejus metus žygeiviai surengė Pilėnų paminėjimą, o tai turėjo valstybė padaryti...Sugalvojom ir jau keleri metai sausio 25 dieną vyksta piliakalnių sąšauka. Ją organizuojam per žygeivių organizacijas, per internetą, vieni apsiima vienoj vietoj ugnį sukurti, kiti – kitoj... Nepriklausomybės metais pradėjome Vasario 16-osios žygius, visi renkamės ant Šatrijos, padainuojam patriotinių dainų, pašokam, paskui žygis.

Jau ne tie mastai, kurie buvo. Tuo metu tai buvo pasipriešinimas, trigubai viskas... Dabar žmogus užsidaręs savam kiaute, mūsų tauta nebeturi pagrindinio – bendruomenės – jausmo.

Kalbėjosi Saulė MATULEVIČIENĖ

NUORODOS:

1. 2006 04 19 Tomui Šidiškiui buvo pripažintas kario savanorio statusas ir suteiktas dimisijos vyr. leitenanto laipsnis.
2. Kraštotyrininkų byla. Iš: *Liaudies kultūra*, 2007, Nr. 6.

MEMORY

Along the Road of Sun and Ghoasts: interview with Tadas Šidiškis

The Memory section features Saulė Matulevičienė's interview with Tadas Šidiškis, the leader and initiator of the Vilnius tourist organisation „Žygeiviai”. It was created in 1967. Its members always combined their travels with purposeful cultural activity such as protecting the historical memory and Lithuanian national cultural heritage or practical support to Lithuanian villages in Belarus that are on the brink of extinction. The interlocutor remembers travelling initiatives of the 1960s and 1970s. From a contemporary perspective they can be seen as peaceful forms of resistance to the totalitarian system.

Senosios pono Surino kapinės

Regina MIKŠTAITĖ-ČIČIURKIENĖ

Prieš dvejus metus, vasarą, su buvusiais Ramuvos kraštotyros sambūrio dalyviais, viešėjusiais Trečiūnų kaime (Švenčionių r.), aplankėme senąsias pono Surino kapinaites. Pamatytas vaizdas sukrėtė. Kapinių, išlikusių mano vaikystės prisiminimuose, jau nebuvo, matėme tik vandalų išniekintas, niekieno neprižiūrimas jų liekanas. Kapinės neturėjo jokio skiriamojo ženklo, nors kitos rajone esančios senosios kapinės yra pažymėtos specialiais trikampiais skiriamaisiais ženklais. Todėl mokymosi tikslais lauko tyrimų objektu pasirinkau senąsias pono Surino kapines.

Lauko tyrimų uždavinys – surinkti kuo išsamesnę medžiagą apie senąsias pono Surino kapines ir jas aprašyti. Surinktą ir susistemintą medžiagą bandysiu pateikti atitinkamoms instancijoms, kad šios kapinės būtų įtrauktos į paminklosaugos objektų apskaitą, juolab kad jos, kaip neseniai paaiškėjo, įeina į Sirvetos regioninio parko teritoriją.

Gimiau ir augau Trečiūnų kaime, tad apie kapines žinojau nuo pat vaikystės. Pirmą kartą mus, vaikaičius, tenai nusivedė mano močiutė Janina Krinickaitė-Stuglienė, man tada buvo maždaug 7 metai. Kiekvieną kartą keliaudami prie Surino ežero (taip jį vadina aplinkinių kaimų gyventojai – žemėlapiuose jis dabar fiksuojamas kaip Gilūto ežeras) eidavome pro tas kapines ir užsukdavome į jas. Dar ir dabar mano atmintyje išlikęs įspūdingas vaizdas – ta pono kryžiaus didybė. Aplinkinių kaimų gyventojai jas taip ir vadina – senosios pono Surino kapinės.

Kapinių vieta, vaizdas. Kaip paprastai visoje Rytų Lietuvoje, šios kapinaitės yra netoli gyvenvietės. Važiuojant Švenčionių – Adutiškio keliu maždaug už dešimties kilometrų nuo Švenčionių, neprivažiavus Lalučių kaimo, reikia pasukti į kairę pusę ir lauku pavažiuoti apie kilometrą. Ši vietovė vadinama Avižieniške. Kairėje pusėje, miškelyje, yra kapinaitės. Gretimo Trečiūnių kaimo žmonės į šias kapinaites eina kitu jiems patogiu keliu – senuoju „pėsčiųjų“ taku, kuris seniau iš Kirkučių kaimo vedė į Švenčionis. Apie šį kelią pasakojo Elena Čičiurkienė (1) ir jos sesuo Konstancija Vitkauskienė (10) bei kitos pateikėjos. Seniau jos trečiadieniais šiuo keliu iš Kirkučių į Švenčionis į turgų nešdavo parduoti įvairias prekes: sūrius, sviestą, svogūnus, česnakus ir pan. Tas kelias brasta per upelį (tai Žeimenėlės, įtekančios į Kančogino ežerą, intakas, vietinių vadinamas Mylios (7) arba Lunkos (2) upeliu, nes teka per lygumą, kurią tarmiškai žmonės vadina lunka) ir Trečiūnų kaimą driekiasi per laukus, pievas, kalveles, paežerę. Šiuo keliu močiutė mus vesdavosi prie pono kapo.

Kapinaitės įrengtos, pasak pateikėjų, netoli buvusio Avižieniškės dvaro. Dabar jį primena tik keli likę dvaro ąžuolai. Avižieniškės dvaras, kaip ir daugelis šio regiono dvarų, greičiausiai buvo pastatytas XIX a. viduryje. Anot aplinkinių kaimų gyventojų pasakojimų, jis buvo panašus į netoliese esantį (dar išlikusį) Stanislavavo dvarą, kurį 1908 m. nupirko Eduardas Gajevskis (13). Pati iš vaikystės dienų prisimenu išlikusius dvaro rūsius. Pateikėjai pasakoja, kad kolūkio laikais dvaro pastato liekanos buvo išardytos, netoliese buvęs kumetynas sudegė prieš kokius 40 metų. Tad dvaro buvimą dabar primena tik likę ąžuolai ir kapinaitės bei jose palaidotas buvęs šio dvaro savininkas ponas Juzefas Surinas.

Kaimų kapinaitės dažniausiai būdavo įrengiamos gražioje vietoje netoli kaimo, prie miškelio, ant kalnelio ar prie kelio. „Rytų ir Pietryčių Lietuvoje dar mėgstama joms parinkti ežero, upės ar upelio aukštesnė atkrantė“ (11) – ne išimtis ir Surino kapinaitės. Jos įkurdintos labai gražioje vietoje, ant aukštumos, kurią suformavo, anot prof. archeologijos dr. Algirdo Girininko, „kaip ir visą aplinkinį šio regiono landšaftą, vėlyvasis ledynmetis, čia atkeliavęs, sustojęs ir ištirpęs“ (5). Rytinėje kapinaičių pusėje – didžiulis skardis, kurio apačioje teka sraunus mažas upeliukas, tai, kaip minėta, Žeimenėlės upės intakas. Pateikėja prisimena, kad jos tėvas Jonas Stuglys kelis kartus yra minėjęs, jog šį upelį vietiniai gyventojai seniau vadino Mylios vardu ir nuo jo esą kilęs Milionių kaimo pavadinimas (7). Skardis labai status, beveik neįmanoma juo užlipti, o aplink upelio vagą apačioje – šlapynė, kuri net labai sausą vasarą neišdžiūna.

Iš šiaurės rytų pusės – laukymė, kuri žemyn leidžiasi labai nuožulniai; apačioje tyvuliuoja Surino ežeras. Jis yra gilioje dauboje, labai versmingas ir šaltas, prieiti prie jo galima tik nuo vieno kranto.

Pietinėje ir pietvakarinėje kapinaičių pusėje kažkada buvo gūdus eglynas, kuris dabar jau beveik baigiamas iškirsti. Rytinėje pusėje yra laukas, kuriame kadaise stovėjo dvaras. Dabar buvusi jo vieta baigia užaugti jaunais alksniais, nes panaikinus kolūkius šio lauko niekas nebešienauja. Tik iš šiaurinės pusės lengva priėiti prie kapinaičių (į tą pusę ir nusuktas pono kryžius).

Kapinaitės yra maždaug 2,6 arų dydžio (matavome žingsniais). Plotis – 13, ilgis 20 metrų. Vienas akmeninės tvoros kampas gerokai apgadintas – išmėtyti akmenys, tad vienos tvoros kraštinės ilgis – 18 metrų. Kapinių plotas geometriškai taisyklingas – stačiakampis. Atsižvelgdama į tai, kad „kapinių teritorija yra apskrita arba keturkampė“ (11), apskaičiavimams ėmiau vienodus kraštinių ilgius.

Jau minėjau, kad kapinaitėse palaidotas, buvusio Avižieniškių, arba Surino, dvaro ponas Juzefas Surinas (Jozef Suryn; užrašas lenkiškas). Iš vaikystės prisimenu daugiau, maždaug 3 – 4, tačiau kiek jų buvo tiksliai, neprisimenu, aplinkui buvusių kryžių. Dabar jų iš karto nesimato, net kelis kartus būdama kapinėse tų kryželių nemačiau. Paklausinėjusi gretimų kaimų senbuvius vis dėlto išsiaiškinau, kad kryžiai buvo. Viena iš pateikėjų prisiminė, kad seniau gyvenusi Boliusienė tose kapinėse laidojo savo vaikus. Su savo tėvu Tadeušu Mikšta nuvykome ten ir, labai gerai apžiūrėję kapinių teritoriją, radome medinių kryžių liekanas – kryžiaus kryžmą ir kitas sunykusias jų dalis. Tačiau jos buvo taip apaugę samanomis ir sutrūniję, kad, išlupę iš samanų, jų, galima sakyti, vos nesutrupinome, o kitos jų dalys, matyt, savaime sunyko. Pastebėjome vos ryškius kauburėlius, – matyt, tai sudūlėjusių medinių kryžių puviniai. Vadinasi, galima daryti prielaidą, kad vis dėlto šiose kapinėse būta ir daugiau laidojimų.

Kalbėdama su pateikėjomis daugiau sužinojau ir apie patį poną Suriną. Viena iš pateikėjų papasakojo, kad iš savo mamos girdėjusi kalbų apie pono žiaurumą. Ji atsiminė, kad Surino ežere paskendus piemenėliui ponas tose kapinėse vaiko palaidoti neleido (4). Tačiau tikėtina ir prielaida, kad gal ponas neleido ten laidoti dėl to, jog laikėsi krikščioniškų nuostatų, kurios skenduolius ir pakaruoklius drausdavo laidoti kapinėse. Daugelis pateikėjų mena šį atvejį ir visada mini kaip pono žiaurumo pasireiškimą. Išsiaiškinti, kas tose kapinaitėse seniau buvo palaidota, manyčiau, jau nebegalima, nes kryžiai supuvę, o kaimo žmonės per seni tai tiksliai prisiminti. Pateikėja sakė, kad moteris iš gretimo kaimo, kurios vardo ir pavardės ji neprisimena, tose kapinėse laidojo savo mirusius mažus vaikus. Kita iš pateikėjų papasakojo, kad šiose kapinaitėse moteris laidojo savo gimusius negyvus, neišnešiotus kūdikius.

Vadinasi, galima manyti, kad, kaip ir daugelyje Lietuvos senųjų kapinių, moterys ir šiose kapinėse, jų šventintoje žemėje laidojo neišnešiotus ar negyvus naujagimius, taip pat ankstyvoje vaikystėje mirusius vaikus. „Kartais negyvi gimę, nekrikštyti vaikai tyliai palaidojami prie kokio nors kapo [...] – kad vis tiek šventoje žemėje rastų savo amžinai ramybei vietą“ (11).

Tad šios kapinaitės nėra vieno pono Surino palaidojimo vieta. Jose palaidota ir kitų mirusiųjų (vaikų). Kodėl

Pono Surino kapinės išsidėstė prie upelio – aukštesnėje atkrantėje.

Kapines juosia akmeninė tvora.

Pietinės kryžiaus pusės kryžmos užrašas:
„ROKU 1846. JANUARY 1. DNIA.“

jose dabar niekas nebelaidoja mirusiųjų ir nuo kada to nedaro, apie tai negalėjo pasakyti nė vienas mano apklaustas pateikėjas. Galbūt todėl, kad netoli Trečiūnų kaimo yra kitos kapinaitės, o gretimas Kirkučių kaimas irgi turi savo kapinaites.

Kapinaitėse nėra mūrinės koplyčios, kurios būdingos šiam kraštui, tačiau jos aptvertos, o šiame krašte „seniau kapinės buvo aptveriamos akmenų tvora [...]“ (12). Tvoros aukštis siekia maždaug 0,8–1 m, ji nesumūryta – sudėta. Sunku tiksliai nustatyti, kur yra įėjimas į kapines, nes vietomis ji gerokai išardyta (sunku pasakyti, ar tai vandalų, ar laiko, natūralios erozijos darbas). Rytinėje pusėje ties kampu su šiaurine puse yra maždaug 2–3 m pločio praėjimas, bet neįmanoma nustatyti, ar tai įėjimas į kapines, ar išgriuvusi akmeninė tvora. Pateikėjos negalėjo tiksliai prisiminti, kur tose kapinėse buvo įėjimas, o vyriausioji pateikėja sakė, kad į kapines eidavo takeliu iš šiaurinės pusės, tačiau apie pačių kapinaičių vartus nieko neprisiminė. Tvoros akmenys labai apžėlę samanomis, augalais. Kapinių plote yra keli kelmai, greičiausiai eglių, nes aplinkui – kertamas miškas (matyt, išlakios eglės tiko parduoti). Vėtros nulaužta eglė ir dabar guli per patį kapinaičių vidurį. Visą kapinių plotą dengia tankūs krūmynai – šabakštynas.

Kapai ir jų įrašai. „Kaimo kapinėse paprastai laidojama kojomis vartų link“ (11) – Surino kapinėse metalinis kryžius atsuktas į šiaurinę pusę. Kaip minėjau, iš šios pusės lengviausia prieiti prie kapinių. Gal ten ir buvo įėjimas? Maždaug prieš dešimtmetį kapines vandalai išniekino. Kadangi šiose kapinaitėse, galima sakyti, išliko tik Surino dvaro pono kapas, tad jį aprašysiu detaliau.

Kapas yra pačiame kapinaičių centre. Lygiai taip Šilinių (Švenčionių r.) kapinių centre yra palaidotas Stanislavavo dvaro ponas (dar detaliai nėra tyrinėtos kitos šio regiono buvusių dvarų ponų laidojimo vietos). Apie patį kapą sunku ką daugiau pasakyti, nes jis išniekintas vandalų. Iki šiolei yra likusi iškasta kapo duobė. Kadangi didžiulis metalinis kryžius yra įkaldintas į maždaug 1 – 1,4 m skersmens akmenį (jis išsikišęs, todėl jį galima matyti bei išmatuoti), pakasę kapo duobę vandalai negalėjo prisikasti prie paties karsto. Pateikėjai pasakoja, kad „jie labai išsigando, kada bekasant pradėjo krypti kryžius ir, trenkę kastuvą į žemę, pamatė žiežirbas, tad metę kastuvą pabėgo“ (6). Vietiniai pasakoja, kad norėta apiplėšti šį kapą, plėšikai tikėjosi surasti brangių įkapių. Dar ir ligi šiolei matosi duobė, akmuo (rožinis), į kurį įkaltas į pietinę pusę palinkęs kryžius.

Įdomi šio kryžiaus statymo istorija. Jis darytas ne lietuvių meistrų. Mano apklausti pateikėjai pasakojo, kad jis buvo atgabentas iš Lenkijos (iš kokio miesto,

Dabartinė pono Surino kapo būklė.

pateikėjai tiksliai pasakyti negali) į Švenčionėlius traukiniu, o iš tenai jaučių (ar 4–6 arklių, tiksliai žmonės neįvardija, tai žinojo amžiną atilsį mano senelis) jungu gabentas į kapines. Jį statė daug vyrų, kadangi kryžius, įkaldintas į didžiulį akmenį, buvo labai sunkus.

Kryžius labai didelis, metalinis (aukštis – 4 m, kryžma – 2 m). Užrašai ant jo yra iš abiejų pusių. Kryžmos galus užbaigia geometrinis ornamentas – „S“ raidės formos kriputė, likę laisvi plotai užpildyti augaliniu ornamentu – lapelių motyvu. Pietinėje kryžiaus pusėje per visą kryžmą yra toks užrašas: „ROKU 1846. JANUARY 1. DNIA.“ Raidės kryžmoje yra išlietos, vadinasi, kryžiui išlieti buvo pagaminta speciali forma. Užrašas labai gerai išsilaikęs, galima lengvai jį perskaityti. Iš šiaurinės pusės matyti kažkada buvusios Nukryžiuotojo statulėlės („mūkos“) žymės. Vienas iš pateikėjų papasakojo, kad ji buvo pavogta. Ji buvo aliumininė – 1 m ilgio, 0,5 m pločio, tad, matyt, norėta panaudoti kokiems nors negeriems tikslams. Prieš maždaug 25 metus kapinių tvorelės ornamentus Švenčionių krašte buvo madinga lieti iš aliuminio, todėl manau, kad būtent tuo tikslu buvo pavogtas Surino kapinių Nukryžiuotasis. Spalvotieji metalai anuomet dar nebuvo superkami. Pateikėjas netgi maždaug nurodė vietą, kur vagys nešdami galėjo numesti Nukryžiuotąjį, – vietinių ji vadinama „padvavesu“, netoliese buvo kolūkio svirnas. Sakė, kad

„mūka“ buvusi be galo sunki, todėl vagys nepajėgė jos toli nunešti, tad pakasė po velėna. Nėra jokių duomenų, kad vėliau ji buvo rasta.

Gerai matyti vietos, kur prie kryžiaus buvo pritvirtintas Nukryžiuotasis. Neblogai išsilaikė nupjauti metaliniai tvirtinimo strypai. Po kažkada buvusiu Nukryžiuotuoju yra užrašas: „WTO BIE NA dzieja, cała.“ (visiškai tavim tikiu). Ant šio antkapio kryžiaus nėra mūsų kraštui būdingų užrašų „A†A, „Čia ilsisi“ ir pan. Šio kryžiaus užrašas visiškai kitoks. Apatinėje kryžiaus dalyje keturiomis kaltinėmis vinimis pritvirtinta didžiulė metalinė plokštė (plotis – 2 m, ilgis – 1,4 m). Užrašas joje ne išlietas, kaip kryžiuje, o iškaltas metalinėje plokštėje. Manau, kad jos turinys nėra būdingas lietuviškų antkapinių paminklų įrašams:

„JA JOZEF SURYN TU SPOCZYWAM DO DNIA SADNEGO ALE BIEDA MNIE ABCIAZONY GRZECNAMI ŻEBRZĘ SZCERCY MODLITWY OD WAS PRZYCHODNIE RATUYCIE MNIE GROB TEN Y TO CO OKAŁO JEGO WIDAĆ ZA ŻYCIA ZROBIŁEM IEDYNIE ABY WAS BŁAGAĆ CZUŁE MODŁY DO BOGA ZA MĄ DUZĘ“ *(Aš, Juzefas Surinas, čia ilsiuosi iki atpildo dienos, bet mano nelaimė apsunkinta nuodėmėmis. Prašau (maldauju) nuoširdžiai melstis. Iš jūsų ateina išsigelbėjimas man. Šitas karstas ir tai, kas aplinkui jį matosi, per gyvenimą užtarnauta. Prašau jus melstis už mano sielą* (Vertė Olga Čap-Čaplinska.)

Manau, kad šis užrašas yra retas ir turi būti išsaugotas, nes jau keliose vietose prarūdijusi metalinė plokštė gali irti toliau, todėl vėliau negalima bus įskaityti įrašo.

Prisimenu, kad į kapines su mumis, vaikaičiais, atėjusi močiutė visada melsdavosi ir mums liepdavo tai daryti; ji sakydavo, kad to prašo šis kryžius. Viena iš pateikėjų prisimena, ką jai sakydavo mama: „Jei perskaitei užrašą, turi sukalbėti „Viešpaties angelą“ (8). Taip sakydavo, nors senieji kaimo gyventojai iš pasakojimų atsimena šį poną buvus blogą žmogų ir labai pasileidusį. Sakoma, kad jis pragėrė ir kortomis pralošė savo dvarą. Prisimenama, ką seniau žmonės kalbėdavo apie Avižieniškės dvaro poną Suriną ir Stanislavavo dvaro poną Chaleckį; greičiausiai tai buvo Vilhelmas Chalevskis (13). Šių dvarų ponai buvo įsivedę sutartinius susižinojimo ženklus – mirksinčiais lempų signalais jie pranešdavo vienas kitam apie tinkamą laiką lošti kortomis (1).

Kas pastatė šį kryžių, sunku pasakyti, nes nė vienas pateikėjas to neatsiminė. Norint visa tai išsamiau išnagrinėti reikėtų kreiptis į archyvus. Tai bus tolesnio tyrimo tikslas. Neaišku, ar tos kapinaitės buvo įrengtos seniau ar tik įrengtos ponui palaidoti. Pagal vietos parinkimą, kapinių tvorą, jos atitinka senąsias lietuviškąsias kapinių įrengimo tradicijas, todėl, tikėtina, galėjo būti įrengtos seniau. Išsamiau tai netyrinėta.

Kryžius iš priekinės pusės.

Kryžiaus vaizdas iš galinės pusės.
2007 m. Švenčionių r.
Reginos MIKŠTAITĖS-ČIČIURKIENĖS nuotraukos

Kapinių ir kapų priežiūra. Seniau kapines prižiūrėjo aplinkinių kaimų gyventojai, tačiau jiems susenus šios liko apleistos ir neprižiūrimos. Seniūnijos paprastai skiria žmones tvarkyti kapines, tačiau šios kapinaitės dabar nėra įtrauktos į prižiūrimų kapinių sąrašą, tad netvarkomos.

Trečiūnų kaimo gyventoja Liongina Perveneckienė prisimena, kad „prieš kelerius metus, birželio mėnesį, į Trečiūnų kaimą buvo atvažiavusi pagyvenusi moteris su vyru, kuri prakalbo lenkiškai. Pasakė, kad ji gimusi Avižieniškėje ir yra šeimoje pati jauniausia. Jų šeimą išvežė 1940 m., ir ji liko viena. Čia atvykusi su vyru, kuris kalba lietuviškai, ji pati nekalbanti. Klausė, ar yra kas Avižieniškėje“ (8). Iš pateikėjos pasakojimo gali manyti, kad buvo atvykusi buvusių Avižieniškės dvaro ponų jauniausia duktė. Juzefui Surinui dvarą pralošus kortomis jį įsigijo ponas Blaževičius, kuris turėjo dvi dukras.

Dabartinė kapinaičių būklė baisi: jos apleistos, matyti vandalų išniekintas kapas, aplinkui kertamas miškas, tad kyla reali grėsmė, kad jos bus sunaikintos. Aplinkui kapines žmonėms grąžinamos žemės. Vakarinėje kapinių pusėje jau atmatuota ir įteisinta žemės nuosavybės valda, kuri beveik siekia kapinaičių ribą. Jeigu šios kapinaitės laiku nebus įtrauktos į saugotinų paveldo objektų sąrašą, atsiradęs žemės savininkas jas gali paprasčiausiai sunaikinti.

Išvados. Aprašytos senosios pono Surino kapinės turi senųjų lietuviškųjų kapinių įrengimo elementų (būdingas vietovės parinkimas, kapinių aptvėrimas akmenine tvora). Lenkiškajai tradicijai atstovauja išlikęs kryžius ir jo užrašai.

Kapinėse palaidotas Avižieniškės dvaro ponas Juzefas Surinas (Jozef Suryn). Iš pavardės galima spręsti apie jo lenkišką kilmę. Todėl ir jo laidojimo vietą žymintis antkapinis kryžius nėra būdingas šiame regione statomiems tradiciniams kryžiams. Jis išsiskiria dydžiu, nes, matyt, norėta parodyti mirusiojo dvarininkišką ar bajorišką kilmę. Antkapinio kryžiaus įrašas nebūdingas šio regiono įrašams.

Lietuvoje susiformavę dvarai, klestėję maždaug iki XIX a. antrosios pusės, turėjo įtakos ir šio regiono tradiciniams laidojimo papročiams. Išsamiau nagrinėjant mūrinius antkapinius paminklus galima pastebėti jų panašumą su ponų laidojimo vietas žyminčiais antkapiniais paminklais. Bet norint apie tai pateikti įtikinamesnių duomenų reikalingas išsamus nagrinėjimas.

Senosios pono Surino kapinaitės, kurios šiuo metu yra gerokai apleistos ir net neįtrauktos į saugomų paminklosaugos objektų sąrašus, nėra išskirtinis atvejis. Juk pastaruoju metu kertant miškus randamos nežinomos senosios laidojimo vietos.

Tiriant šias kapines iškilo daug klausimų, reikalaujančių tolesnių studijų, todėl, patyrinėjusi archyvinius duomenis, tikiuosi kada nors bandyti į juos atsakyti.

NUORODOS:

1. ČIČIURKIENĖ-KIRKUTYTĖ, Elena, g. 1934 m. Kirkučių k., Švenčionių r., gyv. nuo 1959 m. Naujasalio k. Švenčionių r. Užrašė Regina Mikštaitė-Čičiurkienė, 2006 10 05, Naujasalio k., Švenčionių r.
2. ČIČIURKIENĖ-MIKŠTAITĖ, Regina, g. 1970 m. Trečiūnų k., Švenčionių r., gyv. nuo 1977 m. Švenčionyse. Prisiminimai (juodraštis), 2006 m.
3. ČINČIKIENĖ-VAICIUKAITĖ, Ona, g. 1930 m. Adomiškės k., Švenčionių r., gyv. nuo 1955 m. Trečiūnų k. Švenčionių r. Užrašė Regina Mikštaitė-Čičiurkienė, 2006 08 10, Trečiūnų k. Švenčionių r.
4. FEDARAVIČIENĖ-STECKAITĖ, Melenija, g. 1947 m. Kėriškės k., Švenčionių r., gyv. nuo 1963 m. Tebėriškės k., Švenčionių r., nuo 2000 m. gyv. Trečiūnų k., Švenčionių r. Užrašė Regina Mikštaitė-Čičiurkienė, 2006 08 10, Trečiūnų k., Švenčionių r.
5. GIRININKAS, Algirdas, Klaipėdos universiteto profesorius, 2006-07-07. Švenčionys, Nalšios muziejus.
6. MIKŠTA, Tadeušas, g. 1944 m. Cegelnės k., Švenčionių r., nuo 1969 m. gyv. Trečiūnų k., Švenčionių r., nuo 1977 m. gyv. Švenčionyse. Užrašė Regina Mikštaitė-Čičiurkienė, 2006 10 01, Švenčionys.
7. MIKŠTIENĖ-STUGLYTĖ, Aldona, g. 1949 m. Trečiūnų k., Švenčionių r., nuo 1977 m. gyvena Švenčionyse. Užrašė Regina Mikštaitė-Čičiurkienė, 2006 11 10, Švenčionys.
8. PERVENECKIENĖ-TRACEVIČIŪTĖ, Liongina, g. 1936 m. Trečiūnų k., Švenčionių r., gyv. Trečiūnų k., Švenčionių r. Užrašė Regina Mikštaitė-Čičiurkienė, 2006 08 10, Trečiūnų k., Švenčionių r.
9. STUGLIENĖ-KRINICKAITĖ, Janina, g. 1925 m. Obeliškės k., Švenčionių r., nuo 1948 m. gyv. Trečiūnų k., Švenčionių r. Užrašė Regina Mikštaitė-Čičiurkienė, 2006 08 10, Trečiūnų k., Švenčionių r.
10. VITKAUSKIENĖ-KIRKUTYTĖ, Konstancija, g. 1932 m. Kirkučių k., Švenčionių r., nuo 1972 m. gyv. Švenčionyse. Užrašė Regina Mikštaitė-Čičiurkienė, 2006-09-10, Švenčionys.
11. *Etninė materialinė kultūra (paskaitų konspektai)* / Parengė Laimutė Anglickienė. Kaunas, 2004, p. 43.
12. MILIUS, Vacys. Kaimų kapinės. Iš: *Tverečiaus kraštas*. Vilnius, 2001, p. 437.
13. *Stanislavavas (Jukiškis) XVIII a. pabaigoje – XIX a. pirmojoje pusėje*. Švenčionių rajono dvarai (kraštotyrinė medžiaga – juodraštis, saugomas Švenčionių r. viešojoje bibliotekoje). Parengė Virginijus Jocys, 1994.

REGIONAL CULTURE

The Old Sir Surin Cemetery

Regina MIKŠTAITĖ-ČIČIURKIENĖ

Regina Mikštaitė-Čičiurkienė, describes the Old Sir Surin Cemetery situated close to Trečiūnai village (Švenčionys District), between Avižieniškės and Stanislavavas (Jukiškiai) estates. The cemetery has not yet been added onto the protected heritage list. Mikštaitė-Čičiurkienė uses the data provided by the local inhabitants to depict the historical and ethnographical past and present of the cemetery. Thus, the paper is qualified as written based on field material rather than, as it is often the case, interpreting „bookish“ empiric data collected by others.

Penktasis tautinio kostiumo albumas

Irma ŠIDIŠKIENĖ

Teresė Jurkuvienė, nuo 1983 m. dirbdama Lietuvos moksliniame metodiniame kultūros centre (vėliau – Lietuvos liaudies kultūros centras), Kultūros, filosofijos ir meno institute ir tyrinėdama lietuvių liaudies dailę, daugiausia domėjosi lietuvių liaudies kostiumu. Vadovaudama projektui ,,Lietuvių liaudies kostiumo rekonstrukcijos“, ji kartu su bendradarbėmis Danute Keturakiene ir Laisve Ašmonaitiene sukūrė tautinio kostiumo kolekciją (87 vienetai). Jos pagrindu 2006 m. išleistas Lietuvių tautinio kostiumo albumas (Jurkuvienė, Teresė. *Lietuvių tautinis kostiumas / Lithuanian National Costume*. Vilnius: Baltos lankos, 2006, 247 p.). Tai jau penktasis tokio pobūdžio albumas, išleistas Lietuvoje.[1] (Kiti tautiniam kostiumui skirti leidinėliai – atvirukų rinkiniai ar bukletai.) Kuo šie leidiniai skiriasi, kas naujo pateikta paskutiniame T. Jurkuvienės sudarytame albume?

Atsakymų paieškosime giliau pažvelgę į tautinio kostiumo kūrimo pradžią, jo genezę. Kiekviena tautinio kostiumo koncepcija turi savo kontekstą, argumentus bei laiką. Tautinio kostiumo suvokimas remiasi tautos sampratos ir kilmės koncepcijomis. Ji kuriama vadovaujantis tam tikrais kriterijais ir pagal juos atrenkant pasirinktą istorinę medžiagą.

Vienas pirmųjų lietuvių istorinės aprangos genezę aptarė Vydūnas. Jis kartu su Marta Raišukyte sukūrė visą kompleksą lietuviškų istorinių kostiumų „nuo seniausių laikų iki šių dienų“. Kadangi Vydūnas manė, kad „lietuvių tautinė dvasia /.../ esanti proariška“,[2] istoriniuose šaltiniuose jis ieškojo archajiškų archetipų, kuriuos siejo su formų ir stiliaus paprastumu. Visas įmantrias naujoves (tokias kaip liemenės ir netgi prijuostės) laikė svetimos kultūros invazija. Vydūno ir M. Raišukytės sukurti Mažosios Lietuvos istoriniai kostiumai (tarp jų ir vaidilučių, – kaip viena seniausių lietuviškų aprangų, atstovaujanti aukštesniam – dvasininkų – luomui) buvo demonstruojami teatrų ir koncertų scenose. Pagrindinė jų idėja buvo ta, kad aprangos lietuviškumo esmę sudaro prigimtinė kūrybinė galia. Ja vadovaudamasi kiekviena lietuvė esą turėtų pasigaminti tautinę aprangą. Šios idėjos laikėsi choristės, dėvėjusios rūbus, rastus savo (ar kitų) senelių skryniose, bei pagal jų pavyzdžius anų laikų pačių išsiaustus tautinius kostiumus.

XX a. pirmojoje pusėje ne visiems kultūros puoselėtojams buvo suprantamos ir priimtinos archajiškos kultūros vizijos. Senųjų laikų lietuvių apranga jiems atrodė primityvi, nepatraukli, asocijavosi su kultūros atsilikimu. Po Pirmojo pasaulinio karo remtis XIX a. kaimo žmonių dėvėta apranga buvo patogu dėl to, kad dar buvo galima rasti eksponatų, užrašyti gyvus žmonių prisiminimus, o ir XX a. pradžios kaimo žmonių aprangos modeliai sudėtimi nedaug kuo skyrėsi nuo XIX a. dėvėsenos. Dauguma inteligentų pritarė požiūriui, kad tautinių drabužių paveldą būtina interpretuoti taip, kad jis būtų gyvybingas, bet išsiskyrė nuomonės, ką ir kaip interpretuoti. Jau XX a. trečiojo dešimtmečio pabaigoje buvo artėjama prie pozicijos, kad geriausia atranka – pačių išsiausti namų darbo drabužiai ir fabrikinių audinių atsisakymas. XX a. ketvirtame dešimtmetyje Lietuvoje įkūrus Žemės ūkio rūmų namų pramonės skyrių buvo pradėti kurti atskirų etnografinių regionų tautiniai drabužiai. Prie šios koncepcijos aktyviai dirbo Antanas ir Anastazija Tamošaičiai, Michalina Glemžaitė. A. ir A. Tamošaičiai šį darbą tęsė ir po Antrojo pasaulinio karo būdami emigracijoje Kanadoje. Be kitų nuveiktų darbų, anglų kalba jie išleido leidinį apie lietuvių tautinį kostiumą. Jų įnašas akivaizdus ir mūsų dienomis: internete galima rasti lietuvių tautinių kostiumų aprašus anglų kalba, parengtus pagal A. Tamošaičio tekstą: (*http://postilla.mch.mii.lt/Paprociai/kostiumai.en.htm*) (2003 05 15).

Kuriant tautinį kostiumą kitokios pozicijos laikėsi Halina Kairiūkštytė, kurios istorinės lietuvių aprangos rekonstrukcijos paremtos istorinių, ikonografinių šaltinių duomenimis ir liaudies dainomis, senų žmonių pasakojimais. Jai atrenkant lietuviškus savitumus pabrėžiamas seniau dėvėtų drabužių išraiškingumas, meniškumas. Pagal darbo metodiką H. Kairiūkštytę galima laikyti Vydūno idėjų tęsėja. Ji drąsiai ėmėsi rekonstruoti vaidilučių, kunigaikščio Kęstučio žmonos Birutės, žemaitės aprangą, jai dalyvaujant buvo atliktos bene pirmosios rekonstrukcijos pagal archeologinius kasinėjimus. Tiesa, Birutės kostiumą prieš Antrąjį pasaulinį karą visuomenei buvo pristačiusi ir M. Glemžaitė. Tačiau aukštesnio luomo kostiumo koncepcijos nepripažino nei A. Tamošaitis, nei XX a. antrosios pusės lietuvių kostiumo tyrinėtojai.

XX a. antrojoje pusėje dėl etnografų darbų poveikio palaipsniui įsigalėjo istorinės XIX a. kaimo gyventojų

(dažniausiai įvardytos kaip valstiečių arba liaudies) aprangos rekonstrukcijų idėja. Jos pagrindiniu kriterijumi laikytini turimi etnografiniai eksponatai ir tikslios, išsamios istorinės bei etnografinės žinios, kategoriškai nebeatmetamas fabrikinių audinių naudojimas kostiumui. Tam pirmiausia ir buvo išleisti lietuvių liaudies aprangos albumai – istorinių, pagal įvairius ikonografinius šaltinius ir muziejų, kitų rinkinių eksponatus parengti leidiniai.[3] Pastarųjų albumų autoriai kai kuriuos turėtus atskirus drabužius – eksponatus sukomponavo į kostiumus kaip galbūt buvusių kostiumų variantus. Drabužiai buvo komplektuojami pagal drabužio lokalinę kilmę ir dėvėjimo laikmetį. Kostiumų komplektavimą ribojo muziejuose sukauptų drabužių kiekis ir komplektuojančiojo asmens buvusiųjų laikmečių kostiumo komponavimo principų, madų išmanymas, suvokimas. Tinkamų kostiumo dalių stygių (ar siekdami kostiumų įvairovės) albumų rengėjai kartais kompensuodavo piešiniais (žr. *Историко-этнографический атлас Прибалтики*: *Одежда*. Рига: Зинатне, 1986). Piešinių pagal audinio dalį yra galimybė atkurti sijono ar kito drabužio vaizdą ir taip sukomplektuoti kostiumą. Tačiau tokiu atveju galima didesnė paklaida, nutolinanti nuo originalų.

XX a pabaigoje dauguma tautinio kostiumo kūrėjų, gamintojų ir folkloro ansamblių dalyvių laikėsi istorinių kostiumų kopijavimo koncepcijos. Pagirtina, kad internete pasirodė ir naujos lietuvių tautinio kostiumo koncepcijos pristatymas (T. Jurkuvienė). Puslapyje daugiausia panaudotos Stasės Bernotienės sukomplektuotų muziejinių eksponatų-kostiumų nuotraukos (*http://ausis.gf.vu.lt/eka/costume/cost_c.html*) (2003 m.)

Nuosekliai laikantis šios koncepcijos buvo sukurti ir T. Jurkuvienės tautiniai kostiumai, publikuojami albume „Lietuvių tautinis kostiumas“. Jos tautinio kostiumo koncepcija bene aiškiausiai matyti iš leidinyje pateiktų apibrėžimų. T. Jurkuvienės pateiktame liaudies kostiumo apibrėžime (p. 145) akcentuojamas vieno iš socialinių sluoksnių – valstiečių – tapimas tauta. Apibrėžimas kiek romantizuotas, pretenzingas ir neišvengiantis prieštaravimų: akcentuojamas „sąmoningas papročių laikymasis“ kartu su pastebėjimais, kad valstiečiai buvo „verčiami įstatymais numatytų apribojimų“; „rengėsi kitaip negu aukštesnių luomų atstovai“, bet greta teigiama, kad jų drabužiams būdinga „aukštesnių luomų madų interpretacija“. Nepaisant šių niuansų, tai pagirtinas bandymas apibrėžti pagrindines valstiečių išeiginių drabužių savybes. Iš kito apibrėžimo matyti, kad nebesuplakami liaudies istoriniai drabužiai ir tautiniai kostiumai. „Tautinis kostiumas – drabužių komplektas, pasiūtas remiantis liaudies kostiumu ir paprastai dėvimas norint parodyti savo etninę tapatybę. Gali tiksliai kopijuoti liaudies kostiumą arba būti įvairiai stilizuotas“ (p. 246). Šioje citatoje išreikšta aiški nuostata, kad tautinis kostiumas yra lietuvių liaudies aprangos (matyt, įvairių laikotarpių, bet ne įvairių luomų) analogas, ir „galimas“ įvairus jo pateikimas. Žinia, istorinių kostiumų kopijose svarbu išlaikyti tam tikrą atsvarą tarp namų gamybos ir fabrikinių audinių. Vis dėlto teiginyje „Lietuvoje tradiciniais drabužiais valstiečiai visuotinai vilkėjo maždaug iki XIX a. 8 dešimtmečio. Vėliau šventadieniams pasipuošti jie vis dažniau siūdindavosi pavienius miesto mados drabužius, o kartais ir visą kostiumą“ (p. 12) glūdi išvada, kad tradiciniai drabužiai – namų gamybos apranga. Tai buvo puikiai suvokę lietuvių tautinio kostiumo kūrėjai pirmtakai, visą dėmesį skyrę namų gamybos drabužiams. Fabrikinių audinių „invaziją“ to meto tautinių kostiumų kūrėjai, matyt, sunkiai galėjo suvaldyti (kad jie nevyrautų kostiume), kaip ir atrinkti tinkamus fabrikinius audinius. Dabar bent dalį fabrikinių audinių siekiama grąžinti į tautinį kostiumą, tačiau vis sunkiau rasti XIX a. atitinkančių fabrikinių audinių. Vadinasi, pastaruoju atveju atotrūkio nuo autentikos tikimybė dar didesnė nei atkuriant namų gamybos tekstilę.

XXI a. pr. atsiranda nauji kontekstai – vis dažniau galime išgirsti pamąstymų, ar tautiniai drabužiai gali atstovauti tik valstiečių (kaimo žmonių) kultūrai. Klausiama, gal jie galėtų būti ir kitokie – ankstesnio laikotarpio, atstovauti kitam socialiniam sluoksniui? Apeiginio ar modernizuoto folkloro ansambliai rengiasi pagal archeologinius duomenis rekonstruotais tautiniais drabužiais. Išgirstame ir istorikų teiginių, kad šiuo metu dominuojanti lietuviškumo samprata neteisinga, nes už lietuvių savasties suvokimo ribų atsiduria bajorų kultūros klodai (Alfredas Bumblauskas).[4] Tačiau siekiant sukurti tautinius rūbus (kad ir bajorų luomo) pirmiausia reikia apsispręsti dėl koncepcijos, kuri nurodo tam tikrą pasirinktiną laikotarpį. Kaip minėta, koncepciją labiausiai sąlygoja tautos kilmės teorija. Tai akivaizdžiai pademonstruota ir Rūtos Guzevičiūtės sukurtame Lietuvos bajorų kostiume. Ji remiasi hipoteze, kad „mūsų protėvių galimas atėjimas į Europą iš Azijos žemyno buvo užfiksuotas sarmatiškoje kilmės legendoje“.[5]

Tokiame istoriniame kultūriniame kontekste leidinys, nurodantis lietuvių tautinio kostiumo kaip liaudiškosios kaimo žmonių kultūros, kuria verta didžiuotis, sąsajas su dabarties kultūra, yra labai svarbus. Leidinys struktūriškai mažai skiriasi nuo pirmtakų leistų albumų. T. Jurkuvienė pirmiausia pateikė trumpą tradicinių drabužių apibūdinimą, t. y. susintetino mokslinius XIX a. kaimo žmonių dėvėtos aprangos tyrimus, tradiciškai laikydamasi nusistovėjusio penkių etnografinių regionų suskirstymo; aprangos dalys dėstomos rengimosi eiliškumo principu. Autorė paminėjo pirmuosius tautinio kostiumo kūrėjus pirmtakus, apibūdino šaltinius, kuriais rėmėsi rekonstruodama tautinius kostiumus. T. Jurkuvienė teigia, kad „XIX a. valstiečių kostiumai buvo atkuriami pagal dar išlikusias pavienes jų dalis ir audinius, senų žmonių prisiminimus, senovinės aprangos aprašymus bei piešinius“, tačiau tai netiesa, nes jie nebuvo atkuriami kaip kopijos. „Noras ir reikalas vilkėti tautinius kostiumus dažnai aplenkdavo liaudies drabužių tyrinėjimo procesą ir tokių drabužių pasiuvimo galimybes. Taigi per pastarąjį šimtmetį Lietuvoje gimė ne

vienas tautinis kostiumas, kurio pavidalą lėmė žinių trūkumas, savojo laiko mada arba kitoks negu šiandien požiūris į istorinį paveldą“ (p. 6). Noriu kiek paprieštarauti albumo autorei. Tuo metu XIX a. antrosios pusės aprangos kaimuose buvo galima surasti kur kas daugiau negu po Pirmojo ir ypač po Antrojo pasaulinių karų. Skirtumas tik toks, kad tuo metu Vydūnas ieškojo kuo senesnių ir archajiškesnių drabužių, o XIX a. apranga jiems buvo gerai pažįstama ir saugotina, kartu jos gyvavimas realiai buvo tęsiamas tautinio kostiumo pavidalu, iš senų audėjų mokantis juos pasigaminti, perimti kūrybos tradicijas, t.y. rankdarbystės meno paslaptis, ir jas pritaikyti to meto poreikiams, laikantis tam tikrų principų, kuriuos mėgino apibrėžti minėti autoriai; tai regioniškumo, kostiumo komplektacijos, namų gamybos iš natūralių pluoštų, modernios stilistikos ir panašūs principai. Jų koncepcija buvo grįsta individualiu kūrybiškumu, o ne atkūrimu, kopijavimu. Todėl jie steigė kooperatyvus, audimo, rankdarbystės mokyklėles, skaitė paskaitas, kad kuo daugiau merginų gebėtų pačios pasigaminti tautinius rūbus.

Labai pagirtina, kad T. Jurkuvienė nuosekliai, išsamiai pristato šių kostiumų kūrimo metodiką. Autorė pripažįsta, kad šios kopijos labai arti tikrųjų istorinių drabužių, nors nėra identiškos. Jų komplektavimas jos, kaip dailėtyrininkės, pakoreguotas: Rytų Lietuvos marškiniai tiko ir toms Aukštaitijos vietovėms, kur nebuvo rasta dailių, raštais puoštų marškinių. Panašiai ir Žemaitijoje – jei gražesnė skarelė iš Pietų Žemaitijos, tai ji tiko ir šiaurinės dalies žemaičių kostiumui. Manyčiau, kad taip buvo suvienodinta visa Aukštaitija ir atitinkamai visa Žemaitija – taip renkantis pavyzdžius tam tikra prasme šios etnografinės sritys buvo standartizuotos. Autorė įvade apie regioninius istorinių liaudies drabužių savitumus teisingai pabrėžia jų įvairovę pagal parapijas ir iliustracijas įvardija kaip vakarų, šiaurės, pietų Žemaitiją ar Aukštaitiją. Gal vertėjo griežčiau išlaikyti ir pabrėžti bent šiaurinės, pietinės, rytinės, vakarinės regionų skirties savitumus. Nors T. Jurkuvienė kritiškai apibūdina turimos ikonografinės medžiagos tikslumą, tačiau pati gana tiksliai laikosi piešiniuose hiperbolizuotų dalių. Nemanau, kad *čepčius*, kuris, matyt, buvo dėvimas ant supintų ir ratu apie galvą susuktų kasų, todėl atitinkamai išsipūtęs, tiek daug turėtų būti „išsipūtęs“ į aukštį. Be to, su laikmečio mada kito ir *kykų* dėvėjimo mados: jie tai „išpūsti“, tai „nuglebę“. Taip pat kito ir sijonų ilgis: vienu metu jie buvo ilgi (kaip parodyta albumo nuotraukose ar kitame albume pagal Vidos Kulikauskienės konsultaciją pateiktuose piešiniuose [6]), kitu – ilgio iki pusiau blauzdų – matosi gražiosios kojinaitės, bateliai. Karūnėlė taip pat kito pagal aukštį – T. Lepnerio piešinyje jos ganėtinai žemos, o F. S. Bocko veikalo piešinyje jos kiek aukštesnės. Pagal jį T. Jurkuvienė ir „atkūrė“ karūnėlę, tačiau gaila, kad neatkurtas visas kostiumas, – toks, koks yra parodytas piešinyje. Šiuo atveju tiesiog pateikta nauja T. Jurkuvienės interpretacija. Pasigedau ir merginų šukuosenų įvairovės, bent jau ilgų kasų, supintų ir karančių per nugarą (ne vaikų, o jaunų merginų). Visiškai dingo skarelių ryšėjimo įvairovė Klaipėdos krašto moterų (merginų) kostiume.[7] Į akis krenta per daug „laisvos“ liemenės: daugumai manekenių jos „kabo“, t. y. neatlieka liemenėlių nešiojimo funkcijos.

Skyriuje „Lietuvių liaudies kostiumo rekonstrukcijos“ pateikta Vydūno rekonstruotų drabužių ir daug A. ir A. Tamošaičių tautinių kostiumų iliustracijų. Manyčiau, kad greta vertėjo pateikti ir Michalinos Glemžaitės, Halinos Kairiūkštytės, Vytauto Palaimos, Juozo ir Reginos Balčikonių kostiumų interpretacijas, taip akivaizdžiai būtų atsiskleidusi kiekvieno kūrėjo kostiumų stilių įvairovė, skirtumai.

Albumas iliustruotas puikiomis nuotraukomis (154 il.), gražiai išleistas, panaudota daug literatūros (300 pozicijų), padėka atskleidžia, koks gausus pagalbininkų ratas prisidėjo prie kostiumų kūrimo. Tikėtina, kad šiuolaikinius jaunuolius albumas paskatins labiau domėtis senąja lietuvių kaimiškąja kultūra, didžiuotis subtiliu lietuvių tautinės tekstilės grožiu.

NUORODOS:

1. *Sodžiaus menas: Lietuvių moterų tautiniai drabužiai*, t. 7–8 / sud. A. Tamošaitis. Kaunas: Žemės ūkio rūmai, 1939, 207 p.; *Lietuvių moterų tautiniai drabužiai* / sud. M. Glemžaitė. Kaunas: Moterų šaulių tarybos leidinys, 1939; GLEMŽAITĖ, M. *Lietuvių tautiniai drabužiai*. Vilnius, 1955; *Lietuvių tautiniai rūbai=Lithuanian National Costume* / leidėja R. Andrašiūnaitė. Vilnius: Scena, 1994.
2. Vydūnas. *Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių*. Vilnius: Vaga, 2001, p. 561.
3. *Lietuvių liaudies menas. Drabužiai*. Vilnius: Vaga, 1974; BERNOTIENĖ, S. *Lietuvių liaudies moterų drabužiai XVIII a. pab. – XX a. pr.,* Vilnius: Mintis, 1974; *Историко-этнографический атлас Прибалтики*: *Одежда.* Рига: Зинатне, 1986.
4. *Sostinė*, 2005 11 12, Nr. 220 (2553).
5. GUZEVIČIŪTĖ, Rūta. *Tarp rytų ir vakarų. XVI–XIX a. LDK bajorų kostiumo formavimosi aplinkybės ir pavidalai*. Vilnius: Versus aureus, 2005, p. 13.
6. *Lietuvių tautiniai rūbai=Lithuanian National Costume*. Vilnius: Scena, 1994.
7. BERNOTIENĖ, S. *Lietuvių liaudies moterų drabužiai XVIII a. pab. – XX a. pr.,* Vilnius: Mintis, 1974, il.386.

PUBLICATIONS

Fifth National Dress Album

Irma ŠIDIŠKIENĖ

Šidiškienė reviews the national dress album by Teresė Jurkuvienė (JURKUVIENĖ, Teresė. Lietuvių tautinis kostiumas / Lithuanian National Costume. Vilnius: Baltos lankos, 2006, 247 p.). The album is made on the basis of the project *Reconstructions of the Lithuanian Folk Costume*. Together with her collaborators Danutė Keturakienė and Laisvė Ašmonaitienė, Jurkuvienė created a national dress collection (87 items of reconstructed costumes). This is the fifth album of this sort published in Lithuania. This edition reflects the 20th century trend to respect and copy historical costumes.

Mėgėjų teatrų palėpėj

Lietuvos mėgėjų teatrų būklės aptarimo akimirka: Lietuvos liaudies kultūros centro Teatro poskyrio vadovė Irena MACIULEVIČIENĖ ir vyriausiasis specialistas aktorius Ramūnas ABUKEVIČIUS atsiliepia į Liudviko GIEDRAIČIO klausimų tvilksnius.

Esu skaitęs, kad Lietuvoje, „tokioj mažoj" šaly, net 300 mėgėjų teatro kolektyvų! O kitur rašoma, kad Lietuvoje apie 2000 jų...

Irena MACIULEVIČIENĖ. J. Hernik-Spalinska, rašydama „300", turėjo omeny mėgėjų teatrus, kurie pripažinti, įvertinti ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje, turi savo istoriją, sakytum, tradicijas, tai be išlygų – teatrai. Teatrinių trupių, būrelių, dramos kolektyvų kultūros centruose – apie tūkstantį. Švietimo įstaigose – dar per tūkstantį teatro mėgėjų trupių. Apie 50 teatrų nuo tarybinių laikų turi ir Liaudies teatro statusą. Tai aukšto meninio lygio mėgėjų teatro kolektyvai.

Jūs, globojantys šį „teatryną", – ar džiaugiatės jo būkle?

I. M. Džiaugiuosi, kad mes dar gyvi Lietuvoje, šaly, kuri vis negali persitvarkyti, susitvarkyti. Meno kolektyvų vadovų, kaip ir daugelio kultūros darbuotojų, atlyginimas – varganų varganas. Žmonės gyvena ir dirba beveik „iš idėjos". Džiugina, kad vis dar yra tokių – „paplaukusių, trinkteltų, bepročių" – mylinčių darbą, negalinčių be jo, neišduodančių specialybės, pašaukimo. Nuo 1975 metų Klaipėdos fakultetuose rengiami specialistai mėgėjų teatrui, kurių įtaka didžiulė: turim per 300 įvairaus pobūdžio renginių, dramos, lėlių teatro diplomuotų režisierių... Tai gerai, nes, sakykim, folkloro kolektyvų vadovų Lietuvoje išvis niekas nerengia... Specialistų rengimas labai veiksmingai sąlygoja mėgėjų teatrų palyginti aukštą meninį lygį. Esam tikrai labai gerai vertinami pasaulyje. Nuo 1997 metų dalyvavome beveik visuose pasauliniuose festivaliuose, kuriuos rengia AITA/IATA (Tarptautinė mėgėjų teatrų asociacija), NEATA (Šiaurės Europos šalių mėgėjų teatro aljansas). 2000 m. mes, lietuviai, Trakuose surengėme 1-ąjį NEATA festivalį.

F. Kirša pirmosios Nepriklausomybės priešaušriu rašė: „Mūsų teatro istorijoje mėgėjų teatras turėjo ne vaidybinių uždavinių, bet švietimo, tautinės dvasios skiepijimo bei kultūrinės pramogos reikalą". Kaip galima apibūdinti dabartinius mėgėjų teatrų Lietuvoje tikslus, dvasią, kas iš minėtų „uždavinių" išliko, kas pasikeitė, kokių naujų atsiradę?..

I. M. Išlieka pirmiausia švietimo tikslai, meninis, estetinis lavinimas, etinis ugdymas. Ypač vaikų. Teatre vaikai išmoksta ne tik vaidinti, bet ir bendrauti, išklausyti, gerbti kitų žodį: *kultūra* „ateina" į jų gyvenimą. Labai patrauklia žaidybine forma ji „ateina". Mėgėjų teatre išlieka net ir mūsų „aukštose sferose" šiandien nemadingi tautiškumo siekiai. Vienas iš nuostabių pavyzdžių: po Pasvalio krašto muziejaus teatro spektaklio „Keleivio byla" pagal A. Kutkauskienės scenarijų apie Bernardą Brazdžionį (režisierius Gintaras Kutkauskas) žiūrovai plojo atsistoję ir nesigėdijo ašarų... Mėgėjų teatrai nemenka dalimi siekia puoselėti nacionalinę dramaturgiją, analizuoja mūsų mitologijos, tautosakos, tarmių lobyną, taip siekia išsaugoti brangiausia – identitetą.

Ar daugelis mūsų mėgėjų teatrų turi to, sakytum, aukšto pašaukimo pojūtį?

I. M. Priklauso nuo režisieriaus. Tarp tokių „šventai turinčiųjų" – minėtasis Gintaras Kutkauskas, Rokiškio liaudies teatro režisierius Jonas Buziliauskas, kelmiškis Algimantas Armonas, Jonas Andriulevičius. Visi jie semiasi būtent iš lietuviškosios dramaturgijos aruodo, bet visada pakyla ir į bendražmogiškąją plotmę.

Kas išlikę iš klojimų teatrų tradicijos?

I. M. Labai gražiai išlikę. Yra net Klojimų teatrų draugija, doc. dr. Petro Bielskio įkurta 1988 metais. Pastaraisiais metais sparčiai daugėja kaimo turizmo, etnografinių sodybų, atsiranda ypač gera aplinka klojimų teatrams: Paragiai, Vėžaičiai, Tautkaičiai, Viešintos, Agluonėnai, Tauragnai... Klojimų pastatai daug kur praranda savo ūkinę paskirtį, tad sutvarkyti labai tinka vakaronėms, vaidinimams. Lietuviai nori vaidinti. Klojimuose kadaise vaidinom dėl priespaudos (reikėjo slapstytis), iš skurdo (nebuvo kultūros įstaigų), bet dabar klojimams suteikiama nauja paskirtis. Ten vaidinimams kaimiškąja, papročių tematika – ideali vieta.

Tačiau per televiziją matom tik agitbrigadų pavyzdžio pigius juokelius.

I. M. Liūdna, bet ar daug ir profesionalaus teatro spektaklių per televizijas matome?! O norim, kad mėgėjus rodytų... Mynėm slenksčius, ėjom pas LRT generalinį direktorių, siūlėm pateikti per mėnesį po vieną gerą mėgėjų teatro spektaklį. Mykė, mykė ir – nieko. Įkurtas antrasis TV kanalas, esą kultūrai, tačiau ir jame laiko mėgėjų menui neatsirado, nes nėra mūsų kultūros vizijos, nėra kultūros supratimo. Yra daugybė gerų spektaklių, tarp jų ir vaikams, deja, televizijai jų nereikia.

Svajoju toj plepėjimų jūroj išgirsti per savaitę bent vieną, bent 3–5 minučių trukmės gerą eilėraštį...

I. M. Eilėraštis ten išvis nepasiekiamas dalykas. Skaitymo žanras, ypač tarp moksleivių, labai populiarus, gyvuoja.

Šiemet man teko dalyvauti Lietuvos moksleivių meninio skaitymo konkurso vertinimo komisijos darbe. Pabaigos renginy Pagėgių vidurinėje mokykloje puikiai skaitė 5–8 ir 9–12 klasių moksleiviai, nuskambėjo 15 kompozicijų, iš kurių geriausios galėtų tikti ir televizijai.

Dėl kokių svarbiausių paskatų žmogus ateina į mėgėjų teatro sceną?

Teatras neįkainojamas. Tai žmogaus įsikūnijimo siekis „nugalėti“ save, savo ribotumą, viešumo baimę. O dar – tai puiki galimybė bendrauti. Mėgėjų kolektyvai – nelyginant terapijos kuopelės…

Kaip nusakytumėt savo ir būtent Lietuvos liaudies kultūros centro Teatro poskyrio tikslą, pagrindinį siekį?

I. M. Svarbiausia – nepakenkti. Neberengiam kiekvieno spektaklio peržiūros, nieko nedraudžiam, gyvenimas savaime viską „sustato į vėžes“. Daug laiko atima festivaliai, šventės. Iš šalies gali pasirodyti, kad jų perdaug. Tačiau, kai imi vertinti pagal žanrus, nėra nė to pertekliaus: lėlių teatrai turi vieną „Molinuką“, vaikai, jaunimas – „Šimtakojį“, suaugusieji – „Atspindžius“, „Pastogę“. Ką laimime tuo? Teatrams sudaroma galimybė vieniems kitų darbus pamatyti, artistui, režisieriui būtina žiūrėti kito vaidybą, vertinti teatrinius sprendimus, analizuoti, aiškintis. Tai moko, lavina. Tokie mūsų darbo vaisiai. Neleistina, kad į užsienį Lietuvai atstovauti važiuotų atsitiktiniai teatrai ir vežtų atsitiktinius spektaklius… Reikia, kad kažkas įvertintų, įžvelgtų gražiausius per mėgėjų teatro gyvenimo metus išsiskleidusius žiedus.

Lietuvos liaudies kultūros centro Teatro poskyrio vadovė Irena MACIULEVIČIENĖ ir vyriausiasis specialistas aktorius Ramūnas ABUKEVIČIUS po spektaklio „Meilės negali prisiminti“ pagal M. Diuras pjesę.

Koks mėgėjų teatrų, sakytum, atgarsis, poreikis, poveikis visuomenei?

Atsakysiu pavyzdžiu. Skapiškis – mažas miestelis Kupiškio rajone. Atvažiuoja Vida Vadoklytė, įkuria teatrus – vaikų, jaunimo, suaugusiųjų. Pradeda rengti tarptautinius festivalius: „Pienių medus“, „Pienių pūkas“, „Pienių vynas“. Kiek ten bendruomenės sujudimo!.. Garsią „Interrampą“ seniai rengia Rokiškis, tačiau Obeliai nesitenkina tuo, kuria savo festivalį „Tvora“ ir taip pat nestokoja entuziastų, žiūrovų. Kaimuose salės lūžta premjerų metu. Jei nebūtų to veiksmo „iš apačios“, suinteresuotumo, domėjimosi, žmonių dalyvavimo, nieko nelaimėtume tarptautiniu mastu.

Kaip lietuviškąjį mėgėjų teatrą apibūdina užsieniečiai?

Užsienyje, atrodo, visuotinai pripažįstama, kad lietuvių mėgėjų (ir – ne tik!) teatras yra gana įdomus, veiksmingas, originalus, liudijantis vis naujus ieškojimus. Iš dalies tokią nuomonę lemia pasaulinis J. Nekrošiaus, O. Koršunovo pripažinimas.

Atrodo, kad kuo toliau nuo Vilniaus, tuo mūsų mėgėjų teatrai garsesni: Rokiškis, Pasvalys, Joniškis, Telšiai… Kur gi pats Vilnius, kiti didieji miestai?

Vilnius turėjo puikius mėgėjų teatrų kolektyvus prie didelių gamyklų: Radijo komponentų, Statybininkų kultūros rūmuose, Profsąjungų kultūros rūmuose… Visi sunyko. Nebėra kur mėgėjų teatrams Vilniuje glaustis. Išliko tik du stiprūs lietuviški kolektyvai Taurakalnio kultūros centre – Senjorų teatras, taip pat Eglės ir Gedimino Storpirščių vadovaujama „Elementoriaus“ studija. Pirmasis repetuoja parapijos salėje, antrasis – mokykloje arba Gedimino Storpirščio namuose…

Kokį mėgėjų teatrų vaizdą matot užsieny? Rašoma, kad ten labai „pasinešę“ į pramogavimą, relaksacijas…

Iš dalies taip. Skiriami didžiuliai pinigai techninei bazei (apšvietimui, garso įrangai), dekoracijoms, rūbams, o gyvo teatro lyg ir trūksta. Bet teko matyti ir labai profesionaliai dirbančių mėgėjų.

Kiek to „pramogavimo“ gyva Lietuvoj?

I. M. Net ir rimčiausias spektaklis, gerąja prasme, yra pramoga. Nėra visiškai įpulta į „relaksaciją“ nė Vakarų Europoje, o Šiaurės Europoje – juo labiau. Tas pat ir Lietuvoje. Nė vienas režisierius nenori prasto spektaklio, o kad sukurtum gerą, reikia atitinkamų sąlygų, galimybių lėšų pasamdyti scenografą, dailininką, kompozitorių… Mūsų režisieriai, geriausiu atveju, turi minėtą menką algą, kurios dalį neišvengiamai aukoja pirkti iš „skuduryno“ drabužius vaidinimams, persiūti juos... Retam spektakliui teatrai gauna papildomų pinigėlių. Tuo požiūriu „istorinis“ yra tik Rokiškis: prieš penkerius metus ten režisierius gyrėsi, kad spektaklio pastatymui gavo 5 tūkstančius litų.

Ramūnas ABUKEVIČIUS. Lietuvoje po Atgimimo nežmoniškai pakėlė atlyginimus teisininkams, o kultūrininkai iki šiol – bėdžiai. Kultūros sritis, jos žmonės visuomenės akyse vis nieko verti, nereikšmingi, nuvertinti. Visi tai mato ir, iš dalies, šalinasi, vengia tokių. Jei valstybė vertintų ir kultūrininkus, šalia jų būtų daug daugiau žmonių nei šalia teisėjų teismuose. Įsivaizduojat: miestelyje gyvena pagarbų atlyginimą, veiklos finansavimą gaunantis, tarkim, režisierius, chorų ar kitokios mėgėjų meno srities specialistas: vadinasi, valstybė jį *vertina*, vadinasi, *kultūrinė veikla – svarbus, reikšmingas dalykas*, vadinasi, *reikia* dalyvauti, eiti ten, o ne „pas Praną samagono įkrėst“… Ką gi gali ta suvargus moteriškė kultūros namų direktorė, jei, nesudurdama galo su galu, vos spėja daržus apžiūrėti, kultūros namus išplauti, kiemą pašluoti… Jei kultūrinė veikla valstybės mastu būtų labiau gerbiama, turėtume daug gražesnę socialinę panoramą ir kaime, ir visoje Lietuvoje.

I. M. Metamos nemenkos lėšos nusikalstamumo prevencijai, o net neaišku, kur jos išgaruoja. Danijoje visai mažame miestelyje mačiau palėpėje įrengtą kambarį, pristatytą didžiulių būgnų. Garso izoliacija tokia, kad už sienos nieko nesigirdi: ateikit, jaunime, ir daužykit tuos būgnus, kiek norite. „Bigbendų“, „džiazų“ – taip pat kiek širdis geidžia. Valstybės požiūris toks: te ateina, „kala“ būgnus, groja kaip moka, o ne „leidžiasi dozes“…

R. A. Mūsų valstybės požiūris iki šiol, atrodo, toks: kvaili, kultūrininkai, ne tą profesiją pasirinkote, tai ir varkite, jei jums rūpi kažkokie teatrai, chorai, orkestrėliai. Tai jūsų pačių asmeninė bėda. Užmirštama, dėl ko Lietuva išsilaikė, dėl ko iškovojo nepriklausomybę, dėl ko įvyko Dainuojanti revoliucija… Juk – dėl kultūros. Tik puoselėdami liaudies, profesinę kultūrą, ištobulinę „Ezopo kalbą“, žmonės išlaikė tautinę savastį. Ir štai visiškai pasikeitė samprata: kultūrą, tautiškumą – nubraukiam, puolam ekonomiką tvarkyti. Nepavyks. Žmogus be kultūros, be dvasinių vertybių net ir pinigus skaičiuoja taip: duosim per galvą, pinigus pasiimsim.

I. M. Jaučiu dar vieną pavojų: „pasinešėm“ į „ugnies fiestas“, kas „akimirkai“, vizualu. Sakau, gal per Dainų šventę tas lėšas panaudokim jungtinio spektaklio pastatymui! O! Pažiūrėtume, koks jis būtų! Kiek tai suburtų žmonių! Skaudulys tai mūsų – kasdien matant savo srities finansinį varganumą.

R. A. Lietuvoje užmiršta, kad žmogus – dvasinė būtybė, dvasinis pradas pirminis, kiti – laikini, kurie tik dėl dvasinio prado gali augti. Užmiršta, kad žmogaus esmė – jo vidus, vienovė su visata. Kas neapčiuopiama, kas spinduliuoja iš vidaus, to žmogus negali nei pasiimti, nei pasidėti, bet tas su juo išlieka ir po mirties – amžiams… Kai žmogus ima vertinti save pagal tai, ką materialaus turi, nužudo savo sielą, vidų, iš dvasios ir materijos „nesusikalbėjimo“ sumankurtėja…

Niekaip negaliu suprast, kodėl mums vis šitaip. Esam lyg spąstuose su savo ministrais, prezidentais… Nukrypom į perdaug svarbius dalykus, pamiršom svarbiausius. Štai: „Tegyvuoja teatras!“, „Aukso paukštė!“. Ar nekvepia „persiapdovanojimais“, persigyrimais?

R. A. Žmogus sukūrė gerą spektaklį, puikią muziką, scenografiją, vaidmenį, tai pastebėti, įvertinti – prasminga. Menininkui džiugu, kad jo pastangų vaisiai pamatyti, nėra tik „sau“. „Tegyvuoja teatras“ atkreipia dėmesį į sėkmingiausius sezono darbus, „Aukso paukštė“ skiriama už kolektyvo ilgametės sėkmingos kūrybinės veiklos visumą. Tai skirtingi dalykai, tad „nekvepia persiapdovanojimais“.

I. M. Pateiksiu pavyzdį. Šiemet už sėkmingą debiutą apdovanotas Radviliškio rajono Alksnupių mėgėjų teatras, režisierė Laima Didžbalienė. Pjesė – Didžiulienės-Žmonos „Lietuvaitės“. Stinga dar jam meninio svarumo, bet kiek dvasinės šilumos, energijos, meilės menui, kiek daugelio žmonių pastangų, nuoširdumo: scenografija, kostiumai, išsiuvinėjimai… Spektaklis sutelkė visą kaimo bendruomenę. Tai – ypatinga vertybė. Kaip tokio nepastebėti, neįvertinti! Žmonėms tai svarbu.

R. A. Mėgėjų teatrų spektakliai labai nevienodo lygio, sunku vertinti. Menas yra arba – jo nėra. Tad reikšminga įžvelgti tikrąją meninę vertę, atkreipti į ją dėmesį, tuo padėti kūrėjams.

Ateitį matot gal ir ne visai liūdną?

I. M. Mūsų mėgėjų teatras ir ateityje bus toks pat geras kaip ir šiandien.

R. A. …tik reikia geresnių sąlygų kurti.

I. M. Reikia, kad kultūros namai visur būtų šildomi, prožektoriai šviestų. Tačiau kūrybos procesas niekada nesikeis, liks toks pat sunkus, kankinantis, režisieriai nemiegos naktimis, blaškysis sapnuose, aktoriai kartais pamiršinės žodžius… Labai stinga naujų dramos kūrinių, pamato. Kiek gi galima „išnaudoti“ klasiką. Jei šioje srityje reikalai sparčiau taisytųsi, būtų ypač gerai.

Prieš kelerius metus apie mėgėjų teatrą sklandė posakis „kurmis ant kelio“…

I. M. Kurmis – ant didelio kelio! Žmogus – kaip sau įteigi, kokių nuostatų laikaisi, taip ir gyveni. Galima įsikalti: blogai – taip ir liksi tuo kurmiu be išeities. Bet žmonės išmoksta gerai gyventi tokiomis aplinkybėmis, su tokiais ištekliais, kokie objektyviai yra. Dauguma teatrų randa net ir labai originalių sprendimų, išeičių: suvaidina tarp akmenų, nereikia nė dekoracijų... Tačiau vis tiek esame skurdžių aplinkybių įkaitai: su numestu grašeliu pašalyje.

CURRENT AFFAIRS IN ETHNIC CULTURE

A Glimpse at Amateur Theatres

Liudvikas Giedraitis discusses Lithuanian amateur theatres with the Head of the Theatre Department of the Lithuanian Folk Culture Centre, Irena Maciulevičienė, and the Senior Specialist, actor Ramūnas Abukevičius. Both interlocutors believe that there are many creative and good amateur theatre companies of international acclaim in Lithuania, but their financial situation is worrying. They are very poorly subsidized by local governments and their leaders' salaries are very low.

Žydintys folkloro sodai

Gaila KIRDIENĖ

Šį pavasarį, 2008 m. gegužės 16–17 dienomis, Lietuvos akademinę, studentų ir folklorininkų visuomenę sujudino ypatingas, didžiulės reikšmės įvykis – pirmasis Lietuvos studentų folkloro festivalis konkursas „O kieno žali sodai“, taip pavadintas pagal aukštaičių dainos pirmąją eilutę. Jaunystė – pats gražiausias, pasak etnologų, šventas kiekvieno žmogaus gyvenimo tarpsnis, kai išsiskleidžia stipriausios žmogaus fizinės galios, protas tampa itin šviesus, lengviausiai sukaupiantis gausių, ilgai išliekančių žinių. Žiūrėk, jos, kaip sunokę sodo vaisiai, tuoj bus pradedamos grąžinti, dalyti visuomenei: ugdytiniams, kolegoms, savo vaikams, o paskui ir vaikaičiams. Juolab kad kalbame apie tautos žiedą, labiausiai išprususį, aukštuosius mokslus einantį jaunimą, po kelerių metų pasklisiantį po švietimo, mokslo, kultūros ir kitus darbo barus – tikimės, kad Lietuvoje. Tam, kad jaunimas norėtų, nors ir prastesnėmis ekonominėmis sąlygomis, likti savo krašte, ypač svarbus etnokultūrinis ugdymas (taip pat ir etnokultūrinės, folklorinės šventės), krašto ir kultūros ne tik teorinis, bet ir praktinis pažinimas, kultūrinės ir tautinės tapatybės, patriotizmo suformavimas ir išlaikymas. Tik gilus savosios kultūros pažinimas leidžia suprasti ir vertinti kitų tautų kultūras, skatina vaisingus kultūrinius mainus.

Svarbu pažymėti, kad, skirtingai nei kituose liaudiškos muzikos kolektyvuose, folkloro ansamblyje jaunuoliui, tęsiant lietuvių kultūros tradicijas, teikiama įvairiapusių žinių apie papročius, jaunimo bendravimo tradicijas, tautinį kostiumą. Jis gali išreikšti savo kūrybinius gebėjimus ne tik dainuodamas, bet ir šokdamas, o neretai ir griežDamas vienu ar keliais muzikos instrumentais. Džiugu, kad Lietuvoje turime įvairiapusio talento ir erudicijos akademinio jaunimo folkloro ansamblių vadovų, gebančių suburti jaunus žmones ir savo išmanymą jiems perteikti. Kai kurie vadovauja net keliems studentų ansambliams. Jaunimo etnokultūriniam ugdymui pasišventę vadovai triūsia ne tik per mokslo metus, jie vežasi ansambliečius į dažniausiai atostogų metu vykstančius renginius: ekspedicijas, kursus, stovyklas. Pasak vadovų, į ansamblį studentus vis dar vilioja koncertinės išvykos į užsienį, po artimas ir tolimas pasaulio šalis nusidriekia studentų folkloro ansamblių koncertiniai maršrutai. Vadovams tenka ieškoti užsienyje vykstančių folkloro festivalių, rūpintis į Lietuvą atvykstančiais užsieniečiais, nes šie

Vilniaus pedagoginio universiteto folkloro ansamblis „Poringė“.

Smuikininkė Julija Lazauskaitė (Vilniaus universiteto folkloro ansamblis „Ratilio“). *Lino Ambrasūno nuotrauka.*

Dūdmaišininkas Jonas Tumasonis (Vilniaus pedagoginio universiteto folkloro ansamblis „Poringė“). *Lino Ambrasūno nuotrauka.*

mielai priima savo namuose lietuvaičius. Studentų folkloro ansamblių kūrybinius laimėjimus verta publikuoti, įamžinti leidiniuose, muzikos albumuose.

Kodėl studentų folkloro festivalis gimė tik dabar? Juk pirmieji susikūrę studentų folkloro ansambliai Lietuvoje gyvuoja jau ketvirtą ar net penktą dešimtmetį, tiek pat vyksta ir kai kurie, dažniausiai tarptautiniai, folkloro festivaliai, o vaikų ir moksleivių folkloro festivaliai (pavyzdžiui, „Saulytė“ Vilniuje), prasidėję su lietuvių tautinio atgimimo banga, – jau kelintą dešimtmetį... Tiesa, kai kurie studentų folkloro ansambliai aktyviai dalyvauja savo miesto folkloro renginiuose, antai vilniečiai – festivaliuose „Skamba skamba kankliai“, „Baltica“, taip pat televizijos, radijo laidose. Be to, studentija (kaip ir moksleivija) su kitais mėgėjų meno kolektyvais nuolat dalyvauja Lietuvoje nuo 1924 m. vykstančioje Dainų šventėje, nuo 1956 m. – Baltijos šalių studentų dainų ir šokių festivalyje „Gaudeamus“ pirmąkart įvykusiame Tartu (Estijoje). 1967 m. šis festivalis buvo pavadintas pagal lotyniško studentų himno pirmąjį žodį „Gaudeamus“ (liet. „Linksminkimės“). Lietuvoje jis pirmą kartą surengtas 1968 m. Šis festivalis buvo vienas iš renginių, formavusių Baltijos šalių jaunimo tautinę savimonę, nors, atsižvelgiant į politinę sovietmečio situaciją, jame daugiausia dalyvavo ne tradicinio, o stilizuoto folkloro bei kitokio stiliaus muzikos ir šokio kolektyvai, chorai, pramoginių šokių grupės ir pan. Šis tarptautinis festivalis iki šiol pasižymi masiškumu, jame dalyvauja 5–6 tūkstančiai, o gal ir daugiau dalyvių, ne tik iš Lietuvos, Latvijos, Estijos, bet ir iš kitų šalių. Neatsitiktinai ir pirmasis Lietuvos studentų folkloro festivalis „O kieno žali sodai“ skirtas pasirengti artėjančiai išskirtinei, 2009 m. Lietuvos tūkstantmetį pažymėsiančiai dainų šventei „Amžių sutartinė“ ir tais pačiais metais Vilniuje įvyksiančiam XVI tarptautiniam Baltijos šalių studentų dainų ir šokių festivaliui „Gaudeamus“.

Mintis, kad reikia surengti tradicinio folkloro, t.y. „ir kitokio“ žanro studentų kolektyvų festivalį 2005 m. kilo Lietuvos liaudies kultūros centro Folkloro poskyrio darbuotojams, turintiems didelę folkloro festivalių organizavimo patirtį. Kaip itin tinkama pagrindinė šio festivalio rengėja buvo įžvalgiai numatyta visai Lietuvai iš LTV laidų gerai žinoma, muzikės, renginių vedėjos ir organizatorės talentais apdovanota etnomuzikologė Loreta Sungailienė, pati dar visiškai neseniai pabaigusi studijas, 2007 m. pabaigoje tapusi menotyros daktare. Vis dėlto teko palūkėti, kol ji, paauginusi savo pirmagimį, grįš į Centrą dirbti ir imsis šio festivalio. Lietuvos liaudies kultūros centras parengė festivalio nuostatus, organizavo kūrybinės organizacinės grupės posėdį, kurio metu visi dalyvavę studentų folkloro kolektyvų vadovai ar atstovai pritarė nutarimui, teigiančiam renginio svarbą, būtinybę jį reguliariai rengti. Apibrėžti festivalio tikslai: tęsti ir puoselėti akademinio jaunimo folkloro bendruomenių tradicijas Lietuvos aukštojo mokslo institucijose, skatinti jaunimą pažinti senosios lietuvių kultūros vertybes, kelti jaunimo folkloro sambūrių meninį lygį ir skatinti naujas iniciatyvas. L. Sungailienė rengė projektą, ieškojo rėmėjų, talkininkų ir, svarbiausia, – telkė, kvietė pačius dalyvius. Pavyko rasti gana gausių finansinių ir informacinių rėmėjų. Tarytum ir savaime suprantama, tačiau vis tiek puiku, kad Lietuvos studentų folkloro festivalio idėją palaikė svarbiausios šalies kultūros bei švietimo įstaigos: Kultūros ministerija, Švietimo ir mokslo ministerija, svarbiausi šalies universitetai bei kolegijos. Jaunimo dalyvavimą tradicinės kultūros sklaidos procesuose vertina ir skatina Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija, Lietuvos tūkstantmečio minėjimo, Dainų švenčių organizatoriai. Ko gero, Lietuvos studentų tradicinio folkloro festivalis yra pirmasis Baltijos šalyse – Latvija ir Estija tokio dar neturi.

Simboliška, kad pirmąjį studentų folkloro festivalį priglobė Vilniaus universitetas, kurio didingi, amžių išmintimi dvelkiantys ir labai šviesūs, puošnūs, sostinės senamiestyje stūksantys rūmai, kiemeliai ir auditorijos, teatras, beje, kaip ir skaidrus saulėtas pavasario oras, festivalio renginius apgaubė kūrybinga nuotaika. Tikėkimės, kad seniausio Lietuvoje ir vieno iš seniausių Vidurio ir Rytų Europoje universiteto dvasia suteiks tvermės ir festivaliui. Šventės šeimininkais tapo Vilniaus universiteto folkloro ansamblis „Ratilio“, visiškai neseniai pažymėjęs garbingą keturiasdešimtmetį (ansamblio įkūrėja – įžymi kultūros veikėja Aldona Ragevičienė, ilgametė vadovė – energija trykštanti etnomuzikologė, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos docentė ir, pažymėkime, žemaitė Zita Kelmickaitė, dabartinė vadovė – neseniai vilniete ir Vilniaus etninės veiklos centro direktore tapusi Milda Ričkutė, instrumentinės grupės vadovė – Kristina Aponavičiūtė). Nors studentų kolektyve nariai nuolat keičiasi, vieniems baigus mokslus, ateina kiti, tačiau ryšys su folkloro ansambliu išlieka ilgam – „ratiliokais“ save vadinti gali daugiau nei tūkstantis įvairaus amžiaus ir profesijos žmonių. Jaunieji „ratiliokai“ mielai dirbo savanoriais asistentais, registravusiais festivalio dalyvius, teikusiais visą reikiamą informaciją. Vikriai sukosi vyriausioji asistentė Lauksmina Kriščiūnaitė, spėjusi ir pagloboti atvykusiuosius, ir rikiuoti savo vadovaujamą ansamblį, ir dainuoti net keliuose kolektyvuose. Nenusileido ir jos seserys Raminta ir Dominyka – stebėdama scenoje šią įstabią balsingą trijulę, nejučia ją lyginau su trimis kupliomis liepaitėmis.

Kaip jau įprasta šiuolaikiniuose renginiuose, kiekvienam kolektyvui ir pavieniams atlikėjams buvo įteiktos meniškos ir kokybiškos festivalio programėlės, afišos, padėkos ir suvenyrai. Specialūs prizai laukė pasirodysiančių geriausiai. Dėmesį traukė daili scenografija (didžiojoje scenoje – rausvais žiedais aplipusių obels šakų kompozicija), kokybiškas apšvietimas ir įgarsinimas. Festivaliu domėjosi ir žiniasklaida, jis buvo filmuojamas. Visi festivalio dalyviai buvo sočiai ir skaniai pavaišinti pietumis, vakariene, šventiniu pyragu.

Gegužės 16-osios vakarą festivalis pradėtas jubiliejiniu Vilniaus pedagoginio universiteto folkloro ansamblio „Poringė“ trisdešimt penkerių metų sukakties koncertu, vykusiu šio universiteto Didžiojoje salėje. Jo metu buvo parodyta programa „Įrašymas į jaunimą“ ir pristatytas antrasis kolektyvo muzikos albumas, kompaktinė plokštelė „Ar ne aukselis kalne žydėjo. Suvalkijos regiono tradicinė muzika“. Plokštelėje įrašytos gražiausios šio krašto dainos, instrumentinės melodijos ir šokiai, kuriuos pamėgo ir jau gerą penkmetį noriai įvairiomis progomis dainuoja ansamblio jaunimas. Iš Suvalkijos kilusi ir ansamblio įkūrėja, beveik dvidešimt metų jam vadovavusi įžymi etnomuzikologė, ypač daug nuveikusi etnoinstrumentologijos srityje, šiuo metu tirianti folklorinį judėjimą, etnokultūrinio ugdymo problemas profesorė Marija Baltrėnienė. 1983–1984 m. dainuoti ir šokti ansambliečius mokė ir Rūta Aleksandravičiūtė. Prasmingą šių dviejų vadovių darbą apvainikavo 1989 m. parengta ir išleista pirmoji „Poringės“ plokštelė.

Kanklininkė Toma Grašytė (Vytauto Didžiojo universiteto folkloro ansamblis „Linago“). *Arvydo Kirdos nuotrauka.*

Folkloro festivaliuose vis geriau prigyja kūrybinės laboratorijos, mokymai, dirbtuvės. Tad ir į šį festivalį gegužės 17 d. atvykusių jaunųjų folkloro atlikėjų laukė geriausi lietuvių tradicinės muzikos atlikėjai ir žinovai, Lietuvos liaudies kultūros centro paskirti liaudies kūrybos konsultantai, pasiryžę juos pamokyti, padėti pasirengti koncertams, atskleisti muzikavimo paslapčių. Sutartines giedoti mokė Daiva Vyčinienė, dainuoti – Rytis Ambrazevičius, smuikuoti – Evaldas Vyčinas ir Gaila Kirdienė, griežti armonikomis – Gvidas Vilys, pūsti ragus, daudytes – Arvydas Kirda. Griežti itin įnoringu instrumentu smuiku studentai lyg ir prisibijojo, tačiau griežti kitais instrumentais, giedoti buvo drąsesni. Jų apsilankė gana daug.

Teatro salėje vyko pavienių atlikėjų koncertas-konkursas ir folkloro grupių koncertas-konkursas „Nuo sutartinių iki eksperimentų...“. Pasipuošusi įspūdingu Mažosios Lietuvos krašto kostiumu su kyku festivalio renginius vedė iškalbioji Akademinio žemaičių jaunimo korporacijos „Samogitia“ narė, Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos sekretoriato programų vadovė Rūta Ambrasūnienė. Vos tik

Vilniaus miesto jaunimo folkloro ansamblis „Spiečius“. *Arvydo Kirdos nuotrauka.*

prisistačiusi ji perėjo prie gimtosios žemaičių tarmės, kuria, beje, festivalio pabaigoje prašneko ir „būti savimi“ panorusi L. Sungailienė. Puikiai kankliavo Neringa Jasiūnaitė, itin virtuoziškai pasirodė smuikininkė Julija Lazauskaitė (abi iš Vilniaus universiteto ansamblio „Ratilio“), dūdmaišininkas Jonas Tumasonis (Pedagoginis universitetas, „Poringė“), kankliavęs ir koncertina griežęs Vilius Marma (Vytauto Didžiojo universitetas, „Linago“). Daina Grikšelytė pasakojo apie Panevėžio r., Nibragalio kaime, vykdavusias *majavas*. Dainavo tik merginos: dzūkiškas dainas – Elmyra Jakovlevaitė (Vilniaus universitetas, „Ratilio“), Ieva Pečiukaitė, pademonstravusi net kelis dainavimo būdus, švelnesnį ir stiprų, rugiapjūtei tinkantį balsą (Lietuvos veterinarijos akademijos folkloro ansamblis „Kupolė“), suvalkiečių dainas – Justina Jonikaitė (Kauno technologijos universiteto folkloro ansamblis „Goštauta“, vadovė Vilma Čiplytė). Sutartines giedojo Šiaulių universiteto folkloro ansamblio „Vaiguva“ grupė (vadovė Diana Martinaitienė). Lietuvininkų dainas, sau pritardama kanklėmis, atliko geriausia paviene atlikėja pripažinta Toma Grašytė iš Vytauto Didžiojo universiteto folkloro ansamblio „Linago“ (vadovės Laimutė Stasė Proškutė ir Vilma Čiplytė).

Kūrybines kompozicijas liaudies dainų, rečiau – šokių, temomis pristatė šešios grupės. Vytauto Didžiojo universiteto folkloro ansamblio „Linago“ grupė balsu ir smuiku, kanklėmis, lamzdeliu atliko kompozicijas, kurių vieną aranžavo žinomas kompozitorius Vidmantas Bartulis. J. Tumasonis dūdmaišiu vingiavo škotų, prancūzų ir lietuvių melodijas. Vilniaus dailės akademijos folkloro grupė (vadovas Gediminas Žilys) ir pagal jų atliekamą muziką šokę modernaus šokio teatro šokėjai (vadovė Loreta Juodkaitė) išsiskyrė meditacine apgalvotos scenografijos kompozicija lietuvių liaudies dainų temomis. Žemaitijos kolegijos Telšių menų ir pedagogikos fakulteto folkloro ansamblis „Lauknešėlis“ (vadovė Jurgita Razmaitė) vienintelis pasitenkino įrašytu popstiliaus instrumentiniu pritarimu, visi kiti muzikavo „gyvai“. Geriausiomis pripažintos pačių aranžuotos Vilniaus kolegijos Menų fakulteto modernaus folkloro grupės (vadovas Andrius Digaitis) kompozicijos. Trys vaikinai ir mergina, dainuodami ir sau pritardami sintezatoriumi, gitara, saksofonu ir mušamaisiais atliko sutartinę „Turėjo liepa“ ir karinę dainą „Vai tu, žirgeli“. Vis dėlto jie taip pat buvo pakritikuoti: dėl pasirinktos sutartinės (kuri jau ne kartą buvo aranžuota įvairių grupių) ir dėl to, kad nepanaudojo tradicinių instrumentų. Kas – skambesio kokybė ar mados vėjai – lemia, jog griebiamasi tūkstančius litų kaštuojančių berods arabiškos kilmės būgnų (beje, tokius mušė ir Dailės akademijos grupė), jei panašių, tik ne tokių brangių, galima rasti ir savo krašte?

Visi konkurso dalyviai buvo puikiai pasiruošę, tačiau labai skirtingi: dainuojantys arba griežiantys įvairiais instrumentais, atliekantys skirtingų regionų tautosaką. Todėl komisijai teko smarkiai pavargti galvojant, pagal kokius kriterijus vertinti. Buvo beveik neįmanoma nuspręsti, kuris iš pavienių atlikėjų geriausias; teko pasikliauti publikos balsu – kuris atlikėjas bus palaikytas garsiausiais aplodismentais ir šūksniais. Geriausia aranžuočių grupė išrinkta vos vieno komisijos nario balso persvara. Taigi išties svarstytina, ar verta ir ateityje rengti būtent konkursinį festivalį, ar specialus pasirodančiųjų vertinimas nesukelia papildomos įtampos, nevaržo atlikėjų (ir jų vadovų) koncertinio pasirodymo laisvės

ir džiaugsmo? Juk šventėje svarbiausia – dalyvavimas, pasirodymas bendraamžiams, bendraminčiams ir kolegoms visada verčia pasitempti, o su įvairiais patikrinimais, konkursais ir konkurencija šiais laikais ir taip nuolat susiduriame.

Vilniečiams ir miesto svečiams festivalio dalyviai prisistatė eisena nuo Katedros aikštės iki Vilniaus universiteto. Taip jie galėjo atkreipti visuomenės dėmesį, sukviesti daugiau žiūrovų į pagrindinį koncertą, vykusį Vilniaus universiteto Didžiajame kieme. Kadangi kitais metais festivalio šeimininku ketina būti Vytauto Didžiojo universitetas, festivalio vėliava buvo iškilmingai perduota šio universiteto vadovybei (suprantant, kad reikia jos pritarimo ir palaikymo), pažadėjusiai visokeriopai globoti festivalio dalyvius, neleisti jiems alkti. Oficialieji Vilniaus ir Vytauto Didžiojo universitetų atstovai tvirtino, jog renginys turi tapti tradicinis ir kasmet aplankyti vis kitą Lietuvos miestą, turintį aukštąją mokyklą ar kolegiją. Taigi kiekvieną kartą teks iš naujo rūpintis ir informacijos apie festivalį išplatinimu, publikos pritraukimu. Bepigu toms šventėms, kurios daugelį metų tuo pačiu laiku vyksta viename mieste ir jau yra tapusios daugelio miestiečių gyvenimo dalimi. Kita vertus, lygiai taip pat vertingos ir jaukios mažesnės apimties, visiems atviros šventės.

Baigiamajame koncerte visi šventėje dalyvavę ansambliai demonstravo temines programas, susijusias su jaunimo bendravimo papročiais, apeigomis, kasdieniais darbais ir pramogomis. Jų pasirodymus paįvairino pavienių atlikėjų dainos bei instrumentinės muzikos kūriniai. Matėsi gana daug jaunuolių, kurie, jau būdami moksleiviai, garsėjo kaip talentingi folkloro atlikėjai, aktyviai dalyvavo savo krašto folkloro ansambliuose, kai kurie buvo tapę ir moksleivių liaudies kūrybos konkurso „Tramtatulis“ laureatais. Tai – puikus ugdytojų darbo įvertinimas, prasminga jų veiklos tąsa. Galima viltis, kad iš tokio jaunimo išaugs naujų įžymių folkloro atlikėjų, net žvaigždžių, kaip antai dainininkė Veronika Povilionienė. Dažniausiai šie studentai dalyvauja net keliuose ansambliuose ir, tai labai sveikintina, patys juos savarankiškai suburia (puikus pavyzdys – Vilniaus miesto jaunimo folkloro ansamblis „Spiečius“, vadovė L. Kriščiūnaitė). Kai kurie neformalūs, pačių studentų vadovaujami ansambliai (pavyzdžiui, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos folkloro ansamblis „Lauksna“, vadovė Loreta Juciutė) ilgainiui išauga iš studentiško amžiaus, nes jų nariai, net ir baigę mokslus, tebelanko ansamblį.

Tokios šventės – tikras folklorinio judėjimo, dabartinės ugdymo sistemos situacijos veidrodis. Tikriausiai todėl, kad muzikaliausiems, etnomuzikologijos ar muzikos pedagogikos specialybės studentams rasti darbą šiuo metu Lietuvoje itin sudėtinga, jų kolektyvai (Vilniaus kolegijos folkloro grupė ir Lietuvos muzikos ir teatro akademijos folkloro ansamblis „Ta ta to“, vadovas Evaldas Vyčinas), nors ir profesionaliausi, meniškiausi, bet ir turintys mažiausiai narių. Ansambliai parodė tradicines, klasikines programas. Malonu buvo stebėti ir taikomus naujausių tyrimų, folkloro „atradimų“ rezultatus: dainavimo, šokimo, instrumentinio griežimo būdus, rekonstruotus, atgaivintus istorinius instrumentus (pavyzdžiui, kuršių arfą Klaipėdos verslo ir technologijų kolegijos folkloro teatro „Aitvaras“ grupėje; vadovas Jonas Kavaliauskas). Gera buvo matyti švytinčius jaunus žmones iš širdies, su įkvėpimu traukiančius jiems patinkančias liaudies dainas, griežiančius, šankiai trankiai šokančius liaudies šokius. Balsingumu, susidainavimu ypač išsiskyrė paties jaunimo suburti ir puoselėjami ansambliai. Puiki „Ratilio“ instrumentinė grupė, kurią sudaro trys smuikai, bandonija ir basetlė, instrumentų turtinga ir klaipėdiškių kapela. Šokiais niekam nenusileido „Poringė“, ypač vyrai, įgudę saugiai „kapotis“ lazdomis ar nepavargdami per jas šokinėti. Pasak ansamblio vadovų, nenuostabu – juk visi dalyviai jauni, veržlūs, lankstūs, o svarbiausia – nuoširdžiai tikintys tuo, ką daro. Vertinimo komisija „Poringę“ pripažino geriausiu festivalio folkloro ansambliu, jo programa „Įrašymas į jaunimą“ – įdomiausia ir ypač jaunatviška.

Koncertui pasibaigus, pasivaišinę šventės dalyviai ir svečiai smagiai šoko trypė vakaronėje. Tiesa, toliau gyvenantieji išskubėjo į namus, juolab kad pavasarį, nors ir labai gražų, studentų laukia įtempta sesija, egzaminai.

Lietuvos studentų folkloro festivalio „O kieno žali sodai“ renginiuose koncertavo apie 220 nuo 16 iki jau lyg ir nebe visai studentiško 43 metų amžiaus folkloro atlikėjų iš 13, beveik visų svarbiausių, Lietuvos aukštųjų mokyklų. Daugiausia kolektyvų, septyni, buvo iš Vilniaus, po tris atvyko iš Kauno ir iš vakarinės Lietuvos dalies (Šiaulių, Klaipėdos ir Telšių). Pasigesta tik Klaipėdos universiteto atstovų, taip pat tikėkimės, kad kitąmet į šventę įsijungs ir Marijampolės kolegijos bei kitų šiemet nedalyvavusių aukštųjų mokyklų ansambliai.

Kasmet nukeliaudamas vis į kitą Lietuvos miestą, festivalis suteiks galimybę vis kitiems folklorą mėgstantiems studentams pasijusti šeimininkais, siūlyti idėjas, rodyti iniciatyvą, o svečiams – pajusti skirtingų etnokultūrinių sričių, regionų, tarmių koloritą. Galima tikėtis, kad į festivalį bus kviečiama ir užsienio grupių, galbūt jis net taps tarptautiniu. Svarbiausia, ko norisi palinkėti šiam festivaliui, – kuo didesnio paties jaunimo įsitraukimo, noro su jaunatviška veržlumu patiems rengti tradicinio folkloro šventę, aktyviai joje dalyvauti. Tokia jaunatviška kūrybinė ugnelė būtina, kad Lietuvos studentų folkloro festivalis sėkmingai gyvuotų, patrauktų vis daugiau visuomenės dėmesio, teiktų daugiau džiaugsmo ir patiems dalyviams.

CURRENT AFFAIRS IN ETHNIC CULTURE

Blossoming Orchards of Folklore

Gaila KIRDIENĖ

Kirdienė reviews the first Lithuanian universities' folk ensembles festival-competition *Whose the Green Orchards?* (the name of the festival is also the first line of the Upper Lithuanian song) held in Vilnius, 16-17 May. The festival was hosted by the Vilnius University folk ensemble „Ratilio“. Other festivals are supposed to be held in other towns and cities. As such their hosts will be folklore groups of other universities.

Jono Rudoko istoriografinės, genealoginės knygos „Mes – kilmingi žmonės“ sutiktuvėse Vilniuje Viešosios Adomo Mickevičiaus bibliotekos konferencijų salėje šių metų sausio 8 dieną tikrai draugiškus ir nuoširdžius pasveikinimo žodžius tarė istorikas Gediminas Ilgūnas, rašytojas ir kritikas Liudvikas Gadeikis, filologė Elena Čiužienė, leidyklos „Mūsų gairės“ direktorius Povilas Masilionis. Ilgai ir atsakingai knygą ruošusiam autoriui labai daug padėjęs brolis Mindaugas Rudokas ir kiti šeimos nariai, giminės, draugai bei aktyviausi „Indrajos“ klubo saviškiai ir saviškės, tarp kurių lyg tikra giminietė pasijutusi rašytoja Irena Gansiniauskaitė-Gudavičienė perskaitė čia pateikiamus vaikystės prisiminimus, skiriamus knygos autoriaus motinos, uteniškės mokytojos Onos Rudokienės atminimui.*

Žodinio uždavinio sprendimas

Aukštaitiškos linijos apsakymas

Irena GANSINIAUSKAITĖ

Esu dėkinga gerbiamam Jonui Rudokui, taip netikėtai pakvietusiam ir mane kartu su daugeliu senokai matytų, todėl pasiilgtų, šurmulingai judrių ir šmaikščių, pakilių ir dainingų šio vakaro svečių, vilniečių, kauniečių, uteniečių... padalyvauti tokioje džiugioje šventėje – būtent mums, iš Utenos krašto kilusiems aukštaičiams ir aukštaitėms, ypač svarbios knygos sutiktuvės. Argi ne stebuklas tuoj po Trijų Karalių šitaip viešai susišaukti, susirinkti, apsikabinti ir net pasibučiuoti pačioje garbingiausioje sostinės senamiesčio bibliotekoje!? Nustebau išvydusi naujosios Jono Rudoko knygos pavadinimą: MES – KILMINGI ŽMONĖS. O, taip taip! Tas aukštaitiškasis mūsų širdžių kilmingumas! Niekaip neišraunamų priešistorinių mūsų Lietuvos šaknų amžinasis sopuliavimas. Ir supūliavimas. Skersvėjingosios Šiaurės Rytų Aukštaitijos ašarų lyg pabrinkusių miežių pilnos, nuo grūdų paruošų punkto dulkių užperštėjusios mūsų vaikystės akys. Kaip ir toji karališkosios, kunigaikštiškosios mūsų Utenos nebeprišaukiamybė. Kaip ir ta Sauliaus Šaltenio šedevriškai įamžintoji mūsų, Kalės vaikų, utenietiškosios paauglystės romantika. Ir sapnuose atgyjanti Kentauro herbo giminės piliakalnio pasaka, jeigu prisiminsime Sauliaus Tomo Kondroto legendinę prozą. Jonas Rudokas telefonu man trumpai tepasakė: „Papasakosi apie mūsų motiną...“ Apie jų motiną. Taip. Jie užaugo trys broliai. Įspūdingi. Kaip Trys Karaliai. Jų kieme prie tėvų namelio prakilniai žydėdavo trijų kamienų liepa. Ryškiau negu įmanoma tada staiga prisiminiau mokytoją Onutę Rudokienę ir jos jauniausiąjį sūnų Rimgaudą, kurį ji labai mylėjo. Aš tai mačiau. Vieną pavakarį, ji, kiek vėluodama, atskubėjo į vaikų darželį ir radusi mus abu gražiai ant grindų bežaidžiančius medinėmis spalvotomis kaladėlėmis... apkabindama pakėlė Rimgauduką ir pabučiavo taip, lyg jis būtų tikras karalaitis iš tos mūsų neatsižaidžiamos pasakos apie dvylika brolių, juodvarniais laksčiusių... Iš kaladėlių mes pastatydavom ir karalių rūmus, ir neįveikiamiausių kalnų uolingas keteras, ir užburtus požeminius šeimyninės prapulties labirintus... Aš vis režisuodavau pasaką, kaip ji tuo metu būdavo vaidinama per radiją „Teatre prie mikrofono“, o Rimgaudukas (būsimas KPI inžinierius) labai sumaniai konstruodavo scenovaizdžius, pilies stogą uždengdamas ryškiaspalvėmis medžiagos skiautelėmis, erdviausią sosto menę išdrapiruodamas tampomo popieriaus atraižėlėmis. Mes abu, atrodo, labai sutardavome. Jo mama, mokytoja Onutė Rudokienė, iškart pastebėjo tą mūsų keistą draugiškumą, tad patenkinta ne tik pabučiavo per dieną pasiilgto sūnaitėlio veiduką, bet paglostė ir mano kūrybingą galvelę: „Tu, mažute, mūsų Rimgaudukui kaip sesutė Birutė...“ Pasakiški, karalaitiški Rimgaudo ir Birutės vardai. Taip. Nuo amžių amžinųjų lietuviai – kilmingi žmonės. Aš tada dar nesupratau, kodėl Rimgauduko mama staiga taip graudžiai nužvelgusi mane Birute pavadino... Pasakiškai širdinga buvo mokytoja Rudokienė. Pradinukų smalsumui labai patrauklia kanapėto šilko suknele ir į „pedagoginę“ kupetą puriai susuktų šarmotų plaukų šukuosena. Kartais per skubėjimą iš to rūpesčių pilno, jau ne dienomis, o valandomis žilstančio jos kuoduko išbyrėdavo vienas ar kitas nervingesnis smeigtukas... Neabejinga buvo ir savam, ir svetimam vaikui. Tada ji pasakė mums abiems: „ Oi, jūs mano juodvarniukai!..“ Mat abu buvome tamsiaplaukiai, tamsiaakiai, uteniškiai pasakytų – „juodo gymio“ vaikai. Ir abiems dažnokai tekdavo kartu tai ką nors iškilmingai padeklamuoti, tai suvaidinti, tai poroje pašokti anuometinėse tarybinėse vaikų darželio šventėse. Kad ir įprastinį: „Sėsk, broliuk, po uosiu – obuoliuką duosiu. Obuolį ankstyvą mūsų kolektyvo!“ Kartą kaip tik dėl tokio butaforinio, iš vaško padaryto geltonai raudono obuolio susipykęs su Vytuku Valiušiu, dabar jau garsiu Lietuvos puodžių karaliumi, tas greitakalbis, ūmaus būdo Rimgaudukas tiktai plykst ir atplėšė mano šventinio drabužėlio sparną... Auklėtoja Žvirblienė, fotografo Žvirblio žmona, buvo labai dailiai man prie nugaros pritvirtinusi gerai iškrakmolintos marlės drugelio sparnus, išpaišytus ryškiai mėlynais ir raudonais burbulais, o ant galvos dar uždėjusi ir karūnytę, kokias tik pasakų karalaitėms tepritiktų nešioti. „Oi, kokia graži mūsų Irutė! Tikra Rudokienė!“ – net aiktelėjo patenkinta auklėtoja ir juokais

* RUDOKAS, Jonas. *Mes – kilmingi žmonės. Protėvių pėdsakų ieškojimas*. Vilnius: Gairės, 2007.

Jono Rudoko knygos pagrindinės herojės. Mokytoja Onutė Karvelytė-Rudokienė (stovi kairėje), jos sesutė Marytė Karvelytė-Mozūrienė ir nepaprastoji jų mama Elena Narteikaitė-Karvelienė. Kaunas, 1926 m.

mirktelėjo mano mažajam draugui. Bet Rimgaudukas tik pasimuistė, piktai stvėrė ir atidrėskė man nuo peties tą skristi pasiruošusios drugelių karalaitės sparną, sušukdamas: „Tik negalvokit, kad aš su ja ženysiuos! Aš niekada su niekuo nesiženysiu!“ Tai buvo 1956 metų pavasarį aname Utenos vaikų darželyje, netoli senojo banko, priešais rusų vidurinę mokyklą, tame nacionalizuotame gal ištremtų, o gal skubiai emigravusių uteniškių „dvarelyje“, kuriame socialistinio romantizmo principais buvom auklėjami mes, sparčiai tarybiškėjančios Utenos vaikai. Nuo to darželio aukštųjų laiptų būtent anų metų rudenį su gražiausiomis garbanotų jurginų puokštėmis ir buvome išlydėti į Utenos 2-ąją vidurinę mokyklą, kur aritmetikos mokytoja dirbo kaip tik Rimgauduko mama. Apie jo vyresniuosius brolius Joną ir Mindaugą ar anksti mirusią sesutę Birutę aš tada ničnieko nežinojau. Mūsų būsimoji mokytoja vieną kartą Stoties gatvės posūkyje parodė man ir netoliese gyvenančios medicinos sesutės dukrytei Vidai Budrionytei, kaip galima greičiausiai pramokti skaičiuoti iki šimto, iki tūkstančio ir taip toliau... Eini šaligatviu nuo savo namų iki Molėtų krautuvės ir skaičiuoji šaligatvio plyteles – skaičiuoji taip ramiai, kas žingsnį vis pridėdama po vieną. Arba iš ryto skubėdama Jono Basanavičiaus gatve į mokyklą, žengi jau didesnį žingsnį ir skaičiuoji taip: 2, 4, 6, 8, 10... Arba – sportiškai į tolį iškart per tris plyteles peršokdama, tiesiu taikymu atšuoliuoji iki Pieninės, taip ritmiškai vis po tris skaičiuodama: 3, 6, 9, 12, 15, 18... Tik tokiu būdu greičiausiai ir galėdavom nusipirkti Vytauto Račicko aprašytųjų mūsų vaikystės ledų sekmadieninę porciją. Šitaip aš visų Utenos šaligatvių cementines plyteles esu suskaičiavusi! Labai mėgdavom strykinėti dar smetoniškomis lelijomis ir jau pokarinėmis žvaigždėmis ornamentuotais gimtojo miesto šaligatviais. Žaisdavom „lėktuvą“ arba „stumdinį“, šokinėdavom per virvutę. Skaičiuodavom ir medinius Utenos siaurojo geležinkelio pabėgius, kai Zitutė, Virgutė, Irutė,Vidutė susigalvodavom tėvams nesakiusios nupėdinti gėlių pasiskinti į Durpyną arba kai su dieviškai dar jauna mano mama sekmadienį susiruošdavom pažemuogiauti į Antrąjį parką, arba kai pagaliau susitarusios su Stoties berniūkščiais pulkeliu patraukdavom riešutauti ir pražingsniuodavom siauruku Miškų ūkio pusėn dar nesusipykę net iki pervažos būdelės... o paskui jau užriesdavom nosis ir išsilakstydavom kas sau.

Mokytoja Rudokienė pati ir paprašė mokytojos Balynienės, kad jos Rimgaudą pasodintų į vieną suolą su manimi. Kartais ir pati užsukdavo per pertrauką į mūsų 1-ąją „A“ klasę pasižiūrėti, kaip čia dabar tas judrusis jos pagrandukas ir ta jo liūdnaveidė „sesutė“ jaučiasi... Juk buvome nė septynerių metų neturintys pirmokai, pradėję lankyti mokyklą kiek ankstėliau už kaimynų vaikus ir abu šiek tiek gal net „įsivaizdindavom“, kad atsiradom čia iš to paties pavyzdingojo, anuomet vienintelio Utenos vaikų darželio. Kad išdygom iš to paties darželio, kuriame laikinai ūkio dalies vedėja ir sandėlininke dirbo mano mama, o staliaus darbuose kartais patalkindavo ir tėtė, sukaldamas, baltai nudažydamas išklibintas ar sulaužytas kėdutes, pataisydamas sugedusius triratukus, įstiklindamas neretai išdūždavusius verandos langus. Atrodo, iš tiesų buvom savi, kaimyniškai pažįstami uteniškiai. Bet tas mudviejų susodinimas į vieną suolą tapo man tikrų tikriausia Irkos tragedija: nuo pat rugsėjo 1-osios jau nebeatšaukiamai buvau visos klasės pravardžiuojama Rudokiene! Labai dėl to kentėjau. Trečioje ar ketvirtoje klasėje narsusis karžygis Rimgaudas kartais tiesiog į dantis pildavo Ardinskui ar Žuliokui, kad taip manęs nebepravardžiuotų, patampydavo už kasų Gerdvilytę ar Butiškytę, kad nesišaipytų, bet pravardė mane persekiojo visą mano mokyklinę paauglystę iki pat devintos klasės. Ankstyvoje jaunystėlėje juk niekas nemėgstam

Pedagoginės laimės akimirka. Aritmetikos mokytoja Ona Rudokienė (sėdi ketvirtoji iš kairės) ir lietuvių kalbos mokytoja Sofija Šaltenienė tarp savo auklėtinių 1951 metais Utenoje.

priverstinių piršlybų! Nuo tada Rimgaudas buvo prisižadėjęs niekada ir su niekuo „nesiženyti“, o aš niekada ir už nieko neištekėti. Jau būdami vyresni, mes, Stoties, Šilo, Molėtų gatvių vaikai, iš visų jėgų trankydavome vieni kitiems į krūtines kietai pripūstą Rudokioko sviedinį, paauglišk ai įnirtingai žaisdami „Kvadratą“, tokiu būdu atsikeršydami vieni kitiems už visus prasivardžiavimus. Tikra utenietiška tautosaka tos mūsų vaikiškos pravardės: Kugelis, Šarvas, Rudis, Gunsius, Aspedukas, Kumela, Sierka... Vieną kartą Rimgaudo mama labai savotiškai mane paguodė. Ji stabtelėjo Palangos gatvėje, tuoj už daktaro Garelio namų, pamačiusi mane, bešluojančią tuos amžinai byrančius ir byrančius šimtamečių pušų spyglius ir kur ne kur ant grindinio jau sūkuriuojančius, po truputį krintančius liepų lapus. Taip tuo metu visoje Utenoje būdavo įprasta – patys turėdavom kuo švariausiai nuo taško A iki B nusivalyti savąsias gatvių atkarpas, nusišluoti savuosius šaligatvius... Vos ūgtelėję vaikai nesigindami padėdavom tėvams. Mokytoja stabtelėjo, grįždama namo iš Geležų krautuvės, nusipirkusi ten mažų vinučių ir tų pakabinamų lipnių juostų vėlyvosioms musėms gaudyti, todėl paskubomis ir net piktokai patvarkiusi iš tos mokytojiškos, sąsiuvinių pilnos rezginėlės nepatogiai vis atsikišančią mokyklinę liniuotę, greitakalbiškai jautriai išbėrė man tokį netikėtą pamokymą: „Tu manai, kad man lengva būti Rudokiene? Nelengva... Bet būnu. Tai ir tu būk. Neimk galvon, kad kas ir pravardžiuoja. Tu labai išsiskiri iš kitų mergiočių, už tai ir turi kentėti. O Rimgaudas iš visų berniokų per daug išsišoka – tai ir jam ne pyragai. Mokytojų vaikas... Visokių kerštautojų pilna... O pavardė gi nebjauri. Bet ne pagal vyro pavardę moters dalia matuojama. Reikia turėt savo liniją. Ir nieko nebijot. Net jeigu patėvis tavo mylimą mamą muštų ar tave pačią už kasų po kiemą tampytų... Iškentėt. Net jeigu tavo pačios auklėtinis, didžiausias blevyzga, rėksnys septintokas, visai klasei girdint lieptų tau, senstančiai mokytojai, pasiskubint paplentės krautuvėn ir nusipirkt ūkiško muilo veidui nusipraust... Argi tu jam pulsi aiškint, kad jį taip erzinančios tavo veido dėmelės, kaip rudi debesiukai virš rudenio dirvos – tai tik tavo motiniškos, tavo gimdytojiškos lemties dėmės, jokiu muilu nenuplaunamos... Todėl ir tylėk. Todėl ir svarbiausia – kantrybė. Moteris turi būti kieta. Kaip titnagas. Ir teisinga. Tiesi. Bet ir neperlaužiama kaip liniuotė... Supranti?

Utenos vaikų darželio naujametinė šventė 1955-aisiais... Antroje eilėje trečias iš dešinės prie lesyklėlės stovi Rimgaudas Rudokas. O antroji iš kairės šypsosi šio teksto autorė.

Penktoje ir šeštoje klasėje mes sėdėjome jau atskiruose suoluose. Rimgaudas Rudokas buvo visų mokykloje dėstomų dalykų vunderkindas. Atsakinėdavo jau vien tarptautiniais žodžiais. Kas yra n e t o ir kas yra NATO iš visų mokinių žinodavo tik jis. O aš jau rašiau eilėraščius. Jau buvau net du mėnesius pagyvenusi Kryme, įvairiatautėje pionierių stovykloje „Arteke“, kur po pionierišku kaklaraiščiu vis tiek ryšėdavau ir mokytojos Rudokienės man padovanotą mokyklinę tautinę juostelę. Mokytoja Rudokienė jau netrukus turėjo išeiti į pensiją, kai vieną gražią dieną kontrolinių darbų sąsiuvinyje aptiko tokį mano žiopliškai paliktą, bet kaip tik jos Rimgaudui dedikuotą eilėraštį:

Per šėlstančią Nerimo upę brendu,
Jaučiu jos šaltą, klampų smėlį...
O bangos kvatoja, ir vis nerandu...
Na, kur tave rast, akmenėli?..
Kantrybės akmenį rasiu, tikiu,
Ir patylėsiu prieš šiurpų likimą.
Žengiu vien titnagais grįstu taku,
Girdžiu Kafadago šaukimą...
Tau lemta po dykvietę niūrią klajot
Paskui sielvarto savo šešėlį,
Tau skirta vien krimstis, liūdėt, abejot
Ir suradus pamest akmenėlį...

Po eilėraščiu buvo ir jos Rimgaudo žaibiškai prikeverzota: „Autorė puolusi į pesimizmą. Šitoks nesusigaudymas tikrovėje kaip juodai ir baltai dryžuota pervažos kartis užkerta jai kelią prasiveržti pirmyn į lietuvių socialistinės poezijos šviesųjį plentą. Ir net kaip improvizacijos besišaukiantis dainos variantas šitoks tekstas prie jokios melodijos akordeonui – netinkamas!“

Grąžindama tą mano sąsiuvinį su pelnytu ketvertu už neblogai išspręstus žodinius uždavinius, mokytoja netikėtai paklausė:

– Kas tas Kafadagas?

– Tamsta mokytoja, tai kalnas ir dykuma Turkijoje... Bet tai iš pasakų, iš sapnų karalystės...

– Parodysim šitą tavo „žodinį uždavinį“ mokytojai Sofijai Šaltenienei. Tik kodėl rašai apie Turkiją? Lietuvoj tau negerai? Utenos negana?

– Kai buvom maži, vaikų darželio auklėtoja Lapėnienė vis kartodavo ir man, ir jūsų Rimgaudui, kad gal mes abu iš Turkijos atklydę ar iš kokių Krymo totorių? Tai dėl mūsų tamsių plaukų, įkyriai dėmesingų akių ir kitokesnės laikysenos... jai taip atrodydavo...

– Niekam apie tai neplepėk! Kad daugiau negirdėčiau... – sudraudė mane mokytoja Rudokienė. – Ateis laikas, pradėsit kvadratines šaknis traukti. O priešistorines Lietuvos

šaknis palikim protingesniems. Turkijos paslaptis tegul Adomas Mickevičius išaiškina. O Krymo karo mįsles tegul Levas Tolstojus atspėja!

Dabar, kai taip naujametiškai susidomėjusi skaitau mums visiems, vyrėlesnės kartos uteniškiams, ypač svarbią ir įdomią Jono Rudoko knygą „Mes – kilmingi žmonės“, prisimindama šiuos „aristokratiškus“ savo vaikystės ir paauglystės išgyvenimus, tyliai šypsausi pati sau. Kokia vis dėlto išmintinga buvo mūsų aritmetikos mokytoja! Visa Utena ją taip ir vadindavo – ARITMETIKOS MOKYTOJA. Išmokė mus visus skaičiuoti. Iki tūkstančio. Iki milijono. Iki milijardo. Dabartiniai Utenos milijonieriai galėtų paliudyti. Ne vieną būsimą Skudutiškio ar Saldutiškio pardavėją įpratino mediniais skaitliukais sparčiai ir tiksliai paukšėti. Ir daugybos lentelę aš dabar net per sapną galiu kaip lengviausius eilėraščių stulpelius atmintinai išdeklamuoti!.. 7×9=63, 8×5=40, 4×7=28.

Šią vasarą Paryžiuje nustebinau jaunutę prancūzų kosmetikos pardavėją, greičiau už ją mintyse suskaičiavusi, kiek kainuos septyni kvapniausio Fragonarų muilo gabalėliai, jeigu mokėsiu po trylika eurų už kiekvieną, nes kol ji visa tai skaičiavo ir daugino savo kompiuteryje, aš padėjau ant prekystalio tiksliai tiek, kiek reikėjo.

– Kaip jūs taip sugebate!? – susižavėjo itin maloni prancūzaitė.

O aš jai atsakiau:

– Turėjau genealią aritmetikos mokytoją ten, toli Lietuvoje, nedideliame, tik dešimtį ar penkiolika tūkstančių gyventojų glaudusiame Utenos miestelyje, anais 1960 metais...

Taip! Toji visur suspėdavusi nedidukė, širmaplaukė, rudokais debesėliais šešėliuoto veido mokytoja sakydavo mums, jaunesniųjų klasių mergaitėms: „Tegul akmuo guli! O mes pajudėkim, pagalvokim, paskaičiuokim...“ Jai tada buvo panašiai tiek metų, kiek man dabar, kai nebedaug belieka iki šešiasdešimt... Kaip Tauragnų gatvėje smėlėtą savo daržiuką diena iš dienos laistydavusi mano močiutė Jadvyga, taip ir Stoties gatvėje po savo sodelį tarp vaiskrūmių filosofiškai trepsėdavusi mokytoja Ona Rudokienė mėgdavo atsidusti: *„Gerai darai – sau, blogai darai – irgi sau“*. Tada dar būdavo mėgstami rankdarbiška prabanga kvepiantys įvairių atspalvių mulinė siūlai, balto perkelio kilimėliai ant sienų su per kalkę nusipieštais našlaičių pilnais krepšeliais ir *virvute* siuvinėtais pamokančiais užrašais: *„Tik dorybėj ir darbe – Tavo laimė ir garbė“*. Arba: *„Mūsų dirva – vaiko siela, mūsų derlius – tautos laimė“*. Mokytoja buvo amžina širdietė, jeigu kalbėtume anos Lietuvos laikų sakramentiškais žodeliais iš prieš mus ant šventinio stalo taip prakilniai atsiverčiančios ir gyvai alsuojančios ypač darbštaus jos vyriausiojo sūnaus Jono knygos. Amžina pagarba jo mamai, iš kurios taip netikėtai išgirdau, visam gyvenimui įsidėmėjau, kad moteris turi būti labai kantri. Kieta. Kaip titnagas. Kad moteris turi laikytis savo linijos. Tos motiniškos, ištvermingos, gentinės linijos, kurios ir pati Onutė Karvelytė-Rudokienė šventai visą gyvenimą laikėsi. Nes juk ir pati turėjo neišpasakytai kilmingos sielos mamą – Eleną Narteikaitę-Karvelienę, į kurią, atidžiau peržiūrėjus knygoje publikuojamas šeimynines nuotraukas, man dabar atrodo tokia panaši to mano neužmirštamojo klasės draugo, tragiškai žuvusio Rimgaudo Rudoko dukra Vilma. Gal toji šventa Vilmos prosenelės Elenos ir

Knygos „Mes – kilmingi žmonės“ autorius Jonas Rudokas (sėdi dešinėje) su jaunesniaisiais broliais Mindaugu (sėdi kairėje) ir Rimgaudu (stovi centre). Kaunas, 1970 m.
Nuotraukos iš Jono Rudoko asmeninio archyvo.

amžiną atilsį močiutės Onos, ir Kaune ilgaamžiškai tebegyvenančios visų mylimos tetos Marytės linija yra pati mįslingiausia, pati savotiškiausia ir neišsprendžiamiausia garbingos Jono Rudoko tėvų ir protėvių knygos genealoginiuose galvosūkiuose. Ir pati širdingiausia. Kaip tas Karvelienės upelis, atnešdavęs į karališkąjį Klevėnų kaimą pačius gudriausius ir talentingiausius Rytų Aukštaitijos vaikus.

PEOPLE TELL

Solution of a Problem
Story of the Upper Lithuania Line

Irena GANSINIAUSKAITĖ

Writer Irena Gansiniauskaitė remembers her primary school arithmetic teacher Onutė Rudokienė who lived and taught in Utena. Gansiniauskaitė talks about her childhood in Utena in the 1950s and her spiritual experiences of the time related to the teacher. The teacher is portrayed as a wise and kind hearted woman. The memoirs were written on the occasion of the publication of the book *We are Noble People* by the teacher's son, Jonas Rudokas. The book tells the family history. The protagonists of the book are Rudokas' grandmother, Elena Narteikaitė-Karvelienė, and her daughters Onutė Karvelytė-Rudokienė and Marytė Karvelytė-Mozūrienė.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS
LIAUDIES KULTŪRA 2008 Nr. 3 (120)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai

Redakcijos adresas:

Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
el. p. liaudies.kultura@llkc.lt

Vyriausioji redaktorė

Dalia RASTENIENĖ, tel. 261 34 12
el. p. lkredaktore@llkc.lt

Skyrių redaktoriai:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji
kultūros klausimai, mitologija,
tel. 261 31 61

Saulė MATULEVIČIENĖ – bendrieji
kultūros klausimai, tautosaka,
tel. 261 31 61

Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija,
folkloras, etninės veiklos realijos,
tel. 261 31 61

Juozas ŠORYS – etnologija,
tautodailė, etninės veiklos realijos,
tel. 261 31 61

Beatričė RASTENYTĖ – korektorė-stilistė
Kompiuteriu rinko Enrika STANEVIČIENĖ
Maketas Martyno POCIAUS
Reziumė į anglų kalbą vertė Eglė KAČKUTĖ

Redakcinė kolegija:

Prof. habil. dr. Leonidas DONSKIS, Politikos
mokslų ir diplomatijos institutas, Vytauto
Didžiojo universitetas, Gedimino g. 44,
LT44261 Kaunas

Prof. habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvių
kalbos institutas, Antakalnio 6, 2055 Vilnius

Habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio 6, LT10308 Vilnius

Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
LT01124 Vilnius

Doc. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ,
Lietuvos muzikos akademija,
Gedimino pr. 42, LT01110 Vilnius

Irena SELIUKAITĖ, Lietuvos kultūros
ministerijos Profesionalaus ir mėgėjų meno
skyriaus vedėja, J. Basanavičiaus g. 5,
LT01118 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio 27, LT08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8,
LT01124 Vilnius

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский
проспект 32-а, Институт славяно-
ведения, Российская Академия Наук,
Москва 117334, Россия,
el. p. marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152
Pasirašyta spaudai 2008 06 30
Tiražas 880 egz.
Formatas 60×90/8
Rinkta kompiuteriu. 11 sp. l.

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
http://www.llkc.lt

Spausdino UAB „Grafija“, Sėlių g. 3a, Vilnius

TURINYS:

Sąjūdis, valdžios atsiribojimas, visuomenės viltys.
Su filosofu Krescencijumi STOŠKUMI
kalbasi Dalia RASTENIENĖ ..... 1•

MOKSLO DARBAI

Simas KARALIŪNAS. Verkių pavadinimo kilmė ..... 11•

Eglė ALEKNAITĖ. Šamaniški elementai
baltų religinėje tradicijoje ..... 12•

Rūta GUZEVIČIŪTĖ. Kepurių keliones prisiminus.
Žydų galvodanga. ..... 20•

Taira MILUŠAUSKAITĖ. Mados prekių infrastruktūra
XX a. pradžios Vilniuje ..... 33•

SKAITYMAI
Sir Edward Evan EVANS-PRITCHARD.
Nuerų religinės minties problema ..... 46•

ATMINTIS
Tadas ŠIDIŠKIS. Keturiasdešimt metų su žygeiviais ..... 56•

Saulės ir vėlių taku. Saulės MATULEVIČIENĖS pokalbis
su vienu iš Lietuvos žygeivių lyderių Tadu ŠIDIŠKIU ..... 64•

REGIONŲ KULTŪRA
Regina MIKŠTAITĖ-ČIČIURKIENĖ.
Senosios pono Surino kapinės ..... 68•

LEIDINIAI
Irma ŠIDIŠKIENĖ. Penktasis tautinio kostiumo albumas ..... 73•

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS
Mėgėjų teatrų palėpėj. Liudviko GIEDRAIČIO pokalbis
su Lietuvos liaudies kultūros centro Teatro poskyrio
vadove Irena MACIULEVIČIENE ir vyriausiuoju
specialistu, aktoriumi Ramūnu ABUKEVIČIUMI ..... 76•

Gaila KIRDIENĖ. Žydintys folkloro sodai ..... 79•

ŽMONĖS PASAKOJA
Irena GANSINIAUSKAITĖ. Žodinio uždavinio
sprendimas. Aukštaitiškos linijos apsakymas ..... 84•

Klaidų atitaisymai: „Liaudies kutūros“ 2008 m. Nr. 2 straipsnyje „Apie pirmąją Lietuvos dainų šventę“ yra klaidų. Juliaus Štarkos ir Stasio Šimkaus nuotraukų parašai sukeisti vietomis; 53 puslapyje trečios pastraipos antroje eilutėje turi būti: 1925 m. sausio mėn. ... Atsiprašome.

VIRŠELIUOSE: Keiiči'o Kagi'o nuotraukos.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.